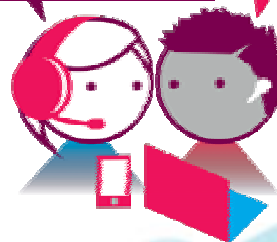

eukidsonline.net

Korišćenje interneta i digitalne tehnologije kod dece i mladih u Srbiji

Rezultati istraživanja *Deca Evrope na internetu*

Dobrinka Kuzmanović, Zoran Pavlović, Dragan Popadić i Tijana Milošević

UjO Institut for medier og kommunikasjon
Det humanistiske fakultet

Organizacija za evropsku
bezbednost i saradnju
Misija u Srbiji

Република Србија
Министарство просвете,
науке и технолошког развоја

Република Србија
Министарство трговине,
туризма и телекомуникација

Korišćenje interneta i digitalne tehnologije kod dece i mladih u Srbiji

Rezultati istraživanja *Deca Evrope na internetu*

Dobrinka Kuzmanović, Zoran Pavlović, Dragan Popadić i Tijana Milošević

Korišćenje interneta i digitalne tehnologije kod dece i mladih u Srbiji

Rezultati istraživanja *Deca Evrope na internetu*

Izdavač: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu

Autori: Dobrinka Kuzmanović, Zoran Pavlović, Dragan Popadić i Tijana Milošević

Štampa: Dosije studio, Beograd

Tiraž: 100

ISBN: 978-86-6427-128-8

Štampano: 2019.

Preferirani način citiranja:

Kuzmanović, D., Pavlović, Z., Popadić, D. i Milošević, T. (2019). *Korišćenje interneta i digitalne tehnologije kod dece i mladih u Srbiji: rezultati istraživanja Deca Evrope na internetu*. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Stavovi izrečeni u izveštaju pripadaju isključivo autorima i ne predstavljaju nužno zvaničan stav Misije OEBS-a u Srbiji.

Stavovi izneti u ovoj publikaciji stavovi su autora i ne odražavaju nužno stavove UNICEF-a.

Realizaciju projekta *Deca Evrope na internetu* (engl. *EU Kids Online*) 2018. godine u Srbiji inicirala je dr Tijana Milošević sa profesorkom Elisabeth Staksrud, uz finansijsku i institucionalnu pomoć Departmana za medije i komunikacije Univerziteta u Oslu. Projekat je sproveden u saradnji sa istraživačkim timom iz Instituta za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, na čelu sa redovnim profesorom dr Draganom Popadićem, vanrednim profesorom dr Zoranom Pavlovićem i docentkinjom dr Dobrinkom Kuzmanović.

Osim Univerziteta u Oslu, finansijsku podršku realizaciji projekta u Srbiji pružili su: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, Ministarstvo trgovine, turizma i telekomunikacija Republike Srbije, Misija OEBS-a u Srbiji i kancelarija UNICEF-a u Srbiji. Zahvaljujemo ovim institucijama na velikodušnoj finansijskoj i institucionalnoj podršci.

Posebno zahvaljujemo stručnim saradnicima iz 60 škola u Srbiji uključenih u projekat, koji su realizovali ispitivanje u školi, a bez čije velikodušne pomoći i entuzijazma ovaj projekat ne bi bio izvodljiv. Konačno, veliku zahvalnost dugujemo našim ispitanicima, deci i mladima koji su strpljivo popunjavali upitnik i pomogli nam da sakupimo podatke za koje se nadamo da će imati, ne samo širu naučnu primenu, već da će poslužiti i kao pomoć u razvoju politika koje će poboljšati prava i dobrobit dece i mladih u kontekstu digitalnih tehnologija u našoj zemlji.

Upitnik korišćen u ovom istraživanju razvijen je od strane međunarodnog tima istraživača *Deca Evrope na internetu*, predvođen od strane profesorke Elisabeth Staksrud (Univerzitet u Oslu, Norveška), zajedno sa istraživačem Kjartanom Olafsonom (Univerzitet u Akurejriju, Island) i profesorom Davidom Smahelom (Masarikov Univerzitet, Češka). Za dodatne informacije, posetite veb-sajt: www.eukidsonline.net.

Za realizaciju projekta u Srbiji dobijena je etička dozvola od strane Komisije za ocenu etičnosti Odeljenja za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Projekat je prethodno pilotiran od strane mreže *Deca Evrope na internetu* i sva načela o etičnosti propisana su od strane ove mreže. Za metodološke detalje oko dizajna uzorka kao i izvođenja istraživanja, možete konsultovati tehnički izveštaj (na engleskom jeziku) na veb-sajtu mreže *Deca Evrope na internetu*¹ ili poslati upit na imejl: tijana.milosevic@gmail.com.

¹ www.eukidsonline.net

SADRŽAJ

SADRŽAJ	5
SPISAK TABELA	7
SPISAK GRAFIKONA	9
REZIME	11
UVOD	15
ISTRAŽIVANJA O DECI I DIGITALNIM MEDIJIMA U SRBIJI	15
O MREŽI <i>DECA EVROPE NA INTERNETU</i>	15
VAŽNOST KONTEKSTA ZA RAZUMEVANJE RIZIKA NA INTERNETU	15
O IZVEŠTAJU	16
METODOLOGIJA	17
UPITNICI	17
UZORAK	17
TOK ISPITIVANJA	18
REZULTATI ISTRAŽIVANJA	19
PRISTUP I KORIŠĆENJE INTERNETA	19
KORIŠĆENJE DRUŠTVENIH MREŽA	24
DIGITALNE VEŠTINE UČENIKA	25
UZNEMIRUJUĆA ISKUSTVA NA INTERNETU	35
TRAŽENJE PODRŠKE NAKON NEGATIVNIH ISKUSTAVA	36
VRŠNJAČKO NASILJE NA INTERNETU	38
DRUGA RIZIČNA PONAŠANJA NA INTERNETU	43
KONTAKTI SA NEPOZNATIM OSOBAMA	44
IZLOŽENOST SEKSUALNIM SADRŽAJIMA	46
IZLOŽENOST ŠTETNIM SADRŽAJIMA	57
EKSCESIVNA UPOTREBA INTERNETA	58
RODITELJSKA MEDIJACIJA	62
MEDIJACIJA OD STRANE NASTAVNIKA I VRŠNJAKA	68
PORODIČNO OKRUŽENJE I RODITELJSKA PODRŠKA	71
ODNOSI SA VRŠNJACIMA I PRIJATELJIMA	72
PRIPADNOST ŠKOLI	72

PREPORUKE	74
REFERENCE	84
PRILOZI	88
PRILOG 1. UPITNIK ZA MLAĐE UČENIKE	88
PRILOG 2. UPITNIK ZA STARIJE UČENICE.....	111

SPISAK TABELA

Tabela 1. Struktura neponderisanog uzorka prema polu, regionu, veličini opštine, uzrastu i tipu škole .	17
Tabela 2. Učestalost svakodnevnog korišćenja interneta na različitim uređajima po uzrastu i polu	20
Tabela 3. Svakodnevne aktivnosti na internetu, prema polu i uzrastu.....	22
Tabela 4. Operativne veštine (9-17 godina).....	26
Tabela 5. Informacione i veštine pretraživanja informacija (9-17 godina).....	26
Tabela 6. Socijalne veštine (9-17 godina)	27
Tabela 7. Veštine kreiranja digitalnih sadržaja (9-17 godina).....	27
Tabela 8. Veštine korišćenja mobilnih uređaja (9-17 godina)	27
Tabela 9. Operativne veštine (11-17 godina)	30
Tabela 10. Informacione i veštine pretraživanja informacija na internetu (11-17 godina).....	31
Tabela 11. Socijalne veštine (11-17 godina)	31
Tabela 12. Veštine kreiranja digitalnih sadržaja (11-17 godina).....	32
Tabela 13. Veštine korišćenja mobilnih uređaja (11-17 godina)	32
Tabela 14. Veštine korišćenja pametnog telefona i tableta (11-17 godina).....	34
Tabela 15. Traženje podrške nakon negativnih iskustava na internetu	36
Tabela 16. Reagovanje na negativna iskustva na internetu.....	37
Tabela 17. Učestalost doživljavanja nasilja (uživo i na internetu).....	39
Tabela 18. Oblici digitalnog nasilja	39
Tabela 19. Procenat učenika koji su upoznati sa alatima za prijavljivanje i pružanje pomoći u slučaju digitalnog nasilja	40
Tabela 20. Deljenje ličnih informacija od strane drugih osoba	43
Tabela 21. Negativna iskustva sa ličnim podacima.....	43
Tabela 22. Rizično postupanje sa ličnim podacima	44
Tabela 23. Mesta na kojima su deca nailazila na seksualni sadržaj (uzrast 9-10 godina)	48
Tabela 24. Mesta na kojima su deca nailazila na seksualni sadržaj (uzrast 11-17 godina).....	49
Tabela 25. Način slanja seksualne poruke (oni koji su poslali seksualnu poruku).....	56
Tabela 26. Način slanja seksualne poruke (svi koji koriste internet).....	56
Tabela 27. Koliko puta su od dece tražene informacije seksualne prirode (11-17 godina).....	57
Tabela 28. Izloženost štetnim sadržajima	57
Tabela 29. Raširenost indikatora ekscesivne upotrebe interneta	58
Tabela 30. Povezanost indikatora ekscesivne upotrebe interneta sa polom i uzrastom	59
Tabela 31. Povezanosti EUI sa personalnim faktorima na mlađem i starijem uzrastu.....	60

Tabela 32. Povezanost vremena na internetu sa personalnim faktorima na mlađem i starijem uzrastu..	61
Tabela 33. Aktivno posredovanje od strane roditelja/staratelja (uzrast 9-17 godina)	62
Tabela 34. Aktivno posredovanje od strane roditelja/staratelja (uzrast 11-17 godina).....	63
Tabela 35. Omogućavanje korišćenja (uzrast 9-17 godina)	64
Tabela 36. Omogućavanje korišćenja (uzrast 11-17 godina).....	64
Tabela 37. Ograničavanje korišćenja (uzrast 9-17 godina).....	65
Tabela 38. Ograničavanje korišćenja (uzrast 11-17 godina)	65
Tabela 39. Roditeljska kontrola (uzrast 9-17 godina)	66
Tabela 40. Roditeljska kontrola (uzrast 11-17 godina).....	67
Tabela 41. Medijacija od strane nastavnika (uzrast 9-17 godina)	68
Tabela 42. Medijacija od strane nastavnika (uzrast 11-17 godina).....	69
Tabela 43. Medijacija od strane prijatelja (uzrast 9-17 godina)	70
Tabela 44. Medijacija od strane prijatelja (uzrast 11-17 godina).....	70
Tabela 45. Ocena porodičnog okruženja, prema polu i uzrastu.....	71
Tabela 46. Ocene roditeljske podrške prema polu i uzrastu.....	71
Tabela 47. Odnosi sa prijateljima (uzrast 9-17 godina).....	72
Tabela 48. Pripadnost školi (uzrast 9-17 godina)	72

SPISAK GRAFIKONA

Grafikon 1. Prosečan broj uređaja koji se svakodnevno koristi za povezivanje na internet, prema polu i uzrastu	20
Grafikon 2. Procena vremena provedenog na internetu tokom tipičnog radnog dana i tokom dana vikenda (%).....	21
Grafikon 3. Prosečan broj sati koji se dnevno provede na internetu, prema polu i uzrastu.....	21
Grafikon 4. Prosečan broj sati koji se dnevno provede na internetu – interakcija pola i uzrasta	22
Grafikon 5. Procenat dece koja poseduju profil, prema uzrastu u polu	24
Grafikon 6. Prosečan skor na pet grupa digitalnih veština – polne razlike (9-17 godina).....	28
Grafikon 7. Prosečan skor na pet grupa digitalnih veština – uzrasne razlike (9-17 godina).....	28
Grafikon 8. Prosečna ocena digitalnih veština (9-17 godina).....	29
Grafikon 9. Polne razlike na pet grupa digitalnih veština (11-17 godina).....	33
Grafikon 10. Uzrasne razlike na pet grupa digitalnih veština (11-17 godina).....	33
Grafikon 11. Uzrasne i polne razlike na pet grupa digitalnih veština (11-17 godina).....	34
Grafikon 12. Procenat učenika koji su bili uznemireni sadržajem na internetu, prema polu i uzrastu	35
Grafikon 13. Učestalost uznemirujućih iskustava, prema polu i uzrastu (%)	36
Grafikon 14. Procenat učenika koji su doživeli nasilje (uživo ili na internetu).....	38
Grafikon 15. Stepenn uznemirenosti digitalnim nasiljem	40
Grafikon 16. Procenat učenika koji se ponašao na okrutan ili ružan način prema nekom drugom na internetu	41
Grafikon 17. Uloge u nasilnoj interakciji dece koja su bili počinioci ili žrtve digitalnog nasilja	41
Grafikon 18. Procenat dece koja su imala kontakt preko interneta sa nekim koga nikad nisu upoznala uživo	44
Grafikon 19. Procenat dece koja su upoznala uživo nekoga koga su prvo upoznala preko interneta.....	45
Grafikon 20. Procenat ukupno ispitane dece koja su upoznala uživo nekoga koga su prvo upoznala preko interneta.....	45
Grafikon 21. Kako su se osećali oni koji su upoznali uživo nekoga koga su prvo upoznali preko interneta.....	46
Grafikon 22. Procenat dece koja su se susrela sa seksualnim sadržajima	47
Grafikon 23. Izloženost seksualnom sadržaju, prema polu i uzrastu	47

Grafikon 24. Izvori izloženosti seksualnim sadržajima dece uzrasta 9-10 god. koja su se sretala sa tim sadržajima	48
Grafikon 25. Izvori izloženosti seksualnim sadržajima sve dece uzrasta 9-10 godina	48
Grafikon 26. Izvori izloženosti seksualnim sadržajima dece uzrasta 11-17 godina koja su se sretala sa tim sadržajima	49
Grafikon 27. Izvori izloženosti seksualnim sadržajima sve dece uzrasta 9-10 godina	50
Grafikon 28. Mesta na kojima sreću seksualne sadržaje zavisno od uzrasta.....	50
Grafikon 29. Pristupanje porno sajtovima zavisno od pola i uzrasta.....	51
Grafikon 30. Seksualni sadržaj na društvenim mrežama, zavisno od pola i uzrasta.....	52
Grafikon 31. Dobijanje seksualnih poruka, zavisno od pola i uzrasta.....	52
Grafikon 32. Kako su se osećali oni koji su videli seksualni sadržaj	53
Grafikon 33. Procenat učenika koji su dobili seksualnu poruku u poslednjih godinu dana	54
Grafikon 34. Procenat učenika koji su u poslednjih godinu dana dobili seksualnu poruku, zavisno od pola i uzrasta.....	54
Grafikon 35. Da li su poslali ili stavili na internet neku seksualnu poruku	55
Grafikon 36. Procenat učenika koji su u poslednjih godinu dana poslali neku seksualnu poruku, zavisno od pola i uzrasta.....	55
Grafikon 37. Povezanost slanja i primanja seksualnih poruka	55
Grafikon 38. Način slanja seksualne poruke	56
Grafikon 39. Procenat učenika od kojih su tražene seksualne informacije, zavisno od pola i uzrasta	57
Grafikon 40. Zavisnost indeksa EUI od pola i uzrasta	59
Grafikon 41. Povezanost vremena provedenog na internetu i uzrasta	61
Grafikon 42. Zanemarivanje roditeljskih saveta o korišćenju interneta	66
Grafikon 43. Prosečno vreme provedeno na internetu (broj sati) s obzirom na učestalost postavljanja pravila ponašanja u kući.....	72

REZIME

Učestalost i načini pristupanja internetu

- Većina ispitanih učenika iz Srbije (86%), internet koristi na svakodnevnom nivou, što ih gotovo izjednačava sa decom i mladima iz drugih evropskih zemalja koje su učestvovala u ovom istraživanju (npr. Norveška, Italija). Dve trećine (65%) najmlađih ispitanika iz uzorka (uzrast 9-10 godina) i gotovo svi učenici (98%) iz najstarije uzrasne grupe (uzrast 15-17 godina), prema sopstvenim izjavama, svakodnevno pristupaju internetu sa mobilnog/pametnog telefona. Deca počinju da koriste internet u sve mlađem uzrastu, na personalizovan način (sa vlastitih, mobilnih uređaja), bez odgovarajućeg uvida roditelja/staratelja u njihove aktivnosti, što ima važne implikacije za politiku i praksu.

Vreme i aktivnosti na internetu

- Ispitani učenici provode na internetu, u proseku, više od 3 sata dnevno, najstariji i do 4 i po sata. Više od petine učenika, prema sopstvenim izjavama, vikendom provodi na internetu i do 7 sati dnevno, dok dve trećine njih provodi između 4 i 7 sati.
- S obzirom na višestruke funkcije koje digitalni uređaji imaju u životu današnjih mladih, vreme kao takvo nije nužno pokazatelj problematične upotrebe. Zapravo, od količine vremena, mnogo je važniji kvalitet vremena, odnosno, vrsta aktivnosti na internetu. Prema nalazima ovog, kao i nekoliko prethodnih istraživanja sprovedenih na nacionalnom uzorku, naši učenici internet koriste uglavnom za zabavu (gledanje video-klipova i slušanje muzike), komunikaciju sa porodicom i prijateljima, igranje video-igara i društvene mreže.

- Internet za školske zadatke, nikada ili skoro nikada ne koristi gotovo 40% učenika. Većina ispitanih učenika kaže da nikada nisu koristili internet da bi se priključili nekoj kampanji ili potpisali peticiju (88%) i diskutovali o političkim ili socijalnim problemima onlajn (79%). Skoro dve trećine učenika kaže da internet nikada ne koristi u kreativne svrhe, za deljenje sadržaja koji su sami kreirali.
- Više od dve trećine dece i mladih (74%) kaže da ima profil na nekoj društvenoj mreži ili platformi za igranje video-igara; od toga, 41% njih uzrasta 9-10 godina kao i 72% njih uzrasta 11-12 godina kaže da ima profil, iako je minimalna starosna granica, propisana od strane društvenih mreža, obično 13 godina.
- Osim vrste aktivnosti, razmatraju se i negativne posledice koje se dovode u vezu sa korišćenjem interneta. Tako, približno trećina ispitanih učenika ima probleme zbog količine vremena koje provodi na internetu ili ulazi u sukobe sa porodicom ili prijateljima. Nešto manje od polovine bezuspešno pokušava da provodi manje vremena na internetu i zapostavlja druženje i obaveze (npr. školske zadatke), loše se oseća kada ne može da bude na internetu, dok gotovo petina zanemaruje osnovne biološke potrebe (npr. potrebu za hranom, snom).

Digitalne veštine učenika

- Učenici iz Srbije vlastite veštine digitalne pismenosti procenjuju kao iznadprosečne. Prosečna ocena na pet grupa digitalnih veština kreće se u rasponu od 6,7 do 8,6 (na skali od 1 do 10). Najniža prosečna ocena jeste na veštinama kreiranja sadržaja u digitalnom formatu (6,7), zatim slede informacione i veštine pretraživanja informacija (7,7), veštine korišćenja mobilnih uređaja (8,0), operativne veštine (8,6), dok je najviša prosečna ocena na socijalnim veštinama (9,2).

- Kada je reč o informacionim, veštinama kreiranja digitalnih sadržaja i korišćenja mobilnih uređaja, utvrđene su polne razlike u korist učenika. Mladi koji više vremena provode na internetu, boljim procenjuju svoje digitalne veštine.
- Približno polovina mlađih i oko dve trećine starijih učenika, prema sopstvenoj proceni, zna da napravi video ili muziku i da ih postavi na internet. Još su manji procenti onih koji umeju da izmene sadržaje koje su drugi kreirali i postavili na internet (petina mlađih i manje od polovine starijih).
- Procena vlastitih digitalnih veština pozitivno korelira sa uzrastom, sa jednim izuzetkom, a to je korišćenje programskog jezika (npr. Scratch, Python, C++). Ovo je jedina veština u kojoj se mlađi učenici osećaju kompetentnije nego stariji.
- Približno polovina učenika uzrasta 9-12 godina ne zna da promeni podešavanja privatnosti na društvenim mrežama (sličan procenat ne koristi društvene mreže), dok više od trećine učenika ovog uzrasta ne zna da sačuva sliku koju pronađe na internetu. Međutim, gotovo svi stariji učenici, prema sopstvenoj proceni, znaju kako da podese parametre privatnosti na društvenim mrežama ili da sačuvaju sliku koju su pronašli na internetu.
- Dok 92% učenika, prema sopstvenoj proceni, zna kako da instalira aplikaciju na mobilnom telefonu, tek nešto više od polovine (53%) kaže da zna kako da prati troškove korišćenja aplikacije.
- Skoro tri četvrtine učenika (72%) donekle ili u potpunosti slaže se sa tvrdnjom da im je lako da provere da li je neka informacija koju su pronašli na internetu istinita, a 68% da im je lako da zaključe da li mogu verovati nekoj informaciji koju su pronašli na internetu. Napominjemo da su u ovom istraživanju učenici sami procenjivali vlastite veštine

digitalne pismenosti, kao i to da se pouzdanija procena dobija direktnim procenjivanjem digitalnih veština.

Uznemirujuća iskustva i vršnjačko nasilje na internetu

- Svaki treći učenik iz uzorka, tokom poslednjih godinu dana, doživeo je neko uznemirujuće iskustvo na internetu. U takvim situacijama, skoro četvrtina učenika nije razgovarala ni sa kim o svom problemu, ignorisala je problem misleći da će nestati sam od sebe, ili je pak zatvorila prozor ili aplikaciju, a skoro trećina blokirala je osobu koja je uznemirava. Broj dece koja su često doživljavala uznemirujuća iskustva najveći je u uzrasnoj grupi 13-14 godina.
- Digitalno vršnjačko nasilje doživelo je 16% učenika, dok je 15% doživelo nasilje u interakciji uživo. Učenici znatno češće priznaju da su bili žrtve, nego da su sami vršili digitalno nasilje. Trećina ispitanih učenika u isto vreme je i trpela i vršila digitalno nasilje. I ovo, kao i nekoliko ranijih istraživanja sprovedenih na nacionalnom uzorku dece i mladih, ukazuje nam na isprepletanost digitalnog nasilja i onog koje se dešava u interakciji licem u lice.

Rizično ponašanje na internetu i kontakti sa nepoznatim osobama

- Jedan procenat naših učenika (u rasponu od 13% do 51%, u zavisnosti od vrste ponašanja), češće stariji nego mlađi, ponaša se na internetu tako da sebe i osobe iz svog okruženja izlaže različitim rizicima. Reč je najčešće o deljenju ličnih podataka, „prijateljstvima“ na društvenim mrežama i kontaktima (najpre preko interneta a kasnije i uživo) sa nepoznatim osobama, skrivanju iza lažnog identiteta.
- Među ispitanim učenicima, jedna četvrtina njih (nešto više dečaka nego devojčica)

upoznali su uživo nekoga koga su prvi put upoznali preko interneta. Kao što se vidi iz izveštaja, ova ponašanja ne moraju nužno naškoditi deci i često su bezazlena, ali predstavljaju rizik.

Izloženost seksualnim sadržajima

- U uzorku ispitanih učenika (uzrast 9-17 godina) svaki drugi učenik u proteklih godinu dana susreo se sa sadržajima seksualne prirode, znatno češće u digitalnim nego u štampanim medijima. Izloženost ovakvoj vrsti sadržaja prisutnija je u starijem uzrastu, pa je tako tri četvrtine srednjoškolaca imalo iskustva ove vrste, u odnosu na desetinu dece mlađeg školskog uzrasta.
- Većina ispitanika na seksualne sadržaje nailazila je u više različitih izvora, odnosno i na televiziji, i u časopisima ili knjigama, i na internetu.
- Skoro trećina dece i mladih uzrasta 11-17 godina, u poslednjih godinu dana, pristupila je veb-sajtu pornografskog sadržaja. Ovakvim veb-sajtovima pristupilo je najviše mladih iz uzrasne grupe 15-17 godina (dve trećine učenika i jedna četvrtina učenica, a među njima 43% učenika i 6% učenica pristupa svakodnevno).

Izloženost štetnim sadržajima na internetu

- Procenat učenika uzrasta 11-17 godina koji su bili izloženi različitim vrstama štetnog sadržaja na internetu varira između 30% i 50%. Izloženost štetnim sadržajima povezana je sa uzrastom i polom i češća je kod starijih, kao i kod učenica.
- Skoro tri četvrtine učenica (71%) uzrasta 14-17 godina i 56% učenika videlo je na internetu slike krvi i nasilja prema drugim osobama ili životinjama. Oko 50% učenica i učenika susrelo se na internetu sa porukama mržnje; 59% učenica i 54% učenika uzrasta 14-17 godina

videlo je sadržaje sa načinima na koje čovek može sebe da povredi; 57% učenica i 38% učenika istog uzrasta videlo je sadržaje sa načinima na koje se može postati mršav odnosno sadržaje koji ohrabruju anoreksična i bulimična ponašanja (engl. pro-ana i pro-mia sadržaji); 57% učenica i 47% njih videlo je sadržaje sa tuđim iskustvima uzimanja droge. Kako se može počinuti samoubistvo na internetu je videlo 44% devojčica i 36% dečaka istog uzrasta.

Medijacija od strane roditelja/staratelja

- Što su deca mlađa, to odrasli, očekivano, više posreduju u njihovom korišćenju digitalne tehnologije i interneta. Kada posreduju, to je prvenstveno usmereno na zaštitu bezbednosti i prevenciju negativnog ponašanja, a mnogo manje na smislenu upotrebu digitalne tehnologije.
- Manje od polovine (44%) ispitanih učenika (uzrast 9-17 godina) izjavljuju da im roditelji često objašnjavaju kako da bezbedno koriste internet, nešto manji procenat (41%) je onih kojima roditelji pomažu kada im nešto zasmeta na internetu, dok sa nešto više od trećine (35%) ispitanih učenika roditelji razgovaraju o tome šta rade na internetu. Manje od trećine učenika (29%) kaže da ih roditelji često ohrabruju da istražuju i uče na internetu, ali 30% da to roditelji ne čine nikada ili da čine veoma retko. Roditelji su više upućeni i češće posreduju u aktivnostima devojčica nego dečaka.
- Čak i u mlađoj uzrasnoj grupi (9-12) više od polovine ispitanih učenika pomaže često roditeljima kada nešto ne umeju da urade na internetu, dok u starijoj uzrasnoj grupi (13-17) to čini tri četvrtine ispitanih učenika (češće devojke nego mladići).

- Roditelji u Srbiji retko koriste tehničke mere zaštite, odnosno „roditeljsku kontrolu“ u cilju osiguranja bezbednosti dece na internetu (o ovome izveštava manje od petine ispitanih učenika), znatno ređe nego roditelji u drugim zemljama.

Medijacija od strane nastavnika i vršnjaka

- Sudeći prema odgovorima učenika, nastavnici ih nedovoljno podstiču na konstruktivno korišćenje interneta, baš kao i roditelji. Manje od trećine ispitanih učenika (28%) izjavljuje da su ih nastavnici u školi često podsticali da istražuju i uče uz pomoć digitalnih uređaja, 32% da to nastavnici rade povremeno, a čak 30% učenika izjavljuje da ih nastavnici u školi nikada ili skoro nikada ne podstiču da digitalnu tehnologiju koriste na ovaj način.
- Generalno, mali procenat nastavnika često razgovara sa svojim učenicima o tome šta radena internetu (o ovome izveštava desetina učenika), dok više od polovine njih izjavljuju da nastavnici to ne čine nikada ili skoro nikada.
- Samo 3% ispitanih učenika tražilo je podršku od svojih nastavnika nakon uznemirujućih iskustava koje su doživeli na internetu.
- Samo petinu ispitanih učenika vršnjaci podstiču da istražuju i uče na internetu. Isto toliko je onih kojima vršnjaci pomažu kada im nešto zasmeta na internetu ili im objašnjavaju kako da ga bezbedno koriste (s tim što su u starijoj uzrasnoj grupi ovi procenti veći nego u mlađoj).
- Ipak, nakon negativnog iskustva na internetu, skoro polovina učenika razgovara sa drugom ili drugaricom svojim godina.

UVOD

Istraživanja o deci i digitalnim medijima u Srbiji

U ovom izveštaju prikazani su najvažniji rezultati istraživanja *Deca Evrope na internetu* (engl. *EU Kids Online*) koje je realizovano u školama u Srbiji krajem 2018. godine. Glavni cilj istraživanja bio je da se prikupе kvalitetni naučni podaci o korišćenju interneta i digitalne tehnologije kod dece i mladih, kao i da se proširi naučna baza koja će služiti osnaživanju prava dece i mladih u digitalnom prostoru. Ovo je prvo istraživanje na nacionalno reprezentativnom uzorku u Srbiji koje obuhvata ovako veliki broj tema iz oblasti upotrebe digitalnih medija kod dece i mladih. Prethodna istraživanja pokrila su neke od ovih oblasti, ali na manjem uzorku (Popadić, Pavlović, Petrović, & Kuzmanović, 2016), na nereprezentativnom uzorku (Popadić & Kuzmanović, 2016), na uzorku koji pretežno obuhvata odrasle (Golčevski & Milovanović, 2003; Milovanović, Bakić, & Golčevski, 2002) ili su se fokusirala na pojedinačne teme kao što su digitalna pismenost (Kuzmanović, 2017) ili digitalno nasilje (Rančić, 2018). Za razliku od navedenih, istraživanje *Deca Evrope na internetu* pruža uvid u različite aspekte korišćenja interneta i digitalnih tehnologija, kako pozitivne tako i negativne, na nacionalno reprezentativnom uzorku dece i mladih, uzrasta 9-17 godina.

O mreži *Deca Evrope na internetu*

Deca Evrope na internetu najveća je istraživačka mreža u Evropi koja se bavi pitanjima dece i mladih na internetu i njihovim korišćenjem digitalnih tehnologija. Mreža postoji u 33 evropske zemlje i

najpoznatija je po anketi na nacionalno reprezentativnom uzorku koju je izvela u 25 evropskih zemalja 2010. godine, sa decom koja koriste internet uzrasta 9 do 16 godina i jednim njihovim roditeljem, odnosno starateljem. Ovo istraživanje bilo je finansijski podržano od strane Evropske komisije. Uпитnik, koji je sadžao preko 50 pitanja za mlađe učenike² i preko 100 za starije, pokrивao je širok opseg tema vezanih za dečiju upotrebu interneta i digitalnih tehnologija – od korišćenja različitih uređaja, do rizika kao što su izloženost potencijalno štetnim sadržajima, preko rizičnih ponašanja, kao što su vršnjačko nasilje u digitalnoj formi ili slanje seksualnih poruka, ili pak upoznavanje nepoznatih ljudi na internetu.³ Takođe su pokriveni i pozitivni aspekti upotrebe tehnologija i interneta, kao što su digitalne veštine, mogućnosti za učenje (npr. programiranja), druženje, rast i razvoj u digitalnom okruženju. Srbija 2010. nije učestvovala u istraživanju i ovo je prvi put da se istraživanje *Deca Evrope na internetu* sprovodi u našoj zemlji. U istraživanju iz 2018. godine korišćen je znatno ažuriran upitnik iz 2010. godine, tako da je dosta pitanja prilagođeno tehnologijama koje su u međuvremenu razvijene, kao i novim pojavama koje je neophodno izučavati, kao npr. internet stvari (engl. *Internet of Things*). Uпитnici koji su zadati srpskom uzorku nalaze se u prilogu ovog izveštaja. Ovaj novi talas anketa do sada je sproveden u još 14 evropskih zemalja i izveštaj sa komparativnim analizama, koje uključuju i Srbiju, takođe će biti objavljen u bliskoj budućnosti.

Važnost konteksta za razumevanje rizika na internetu

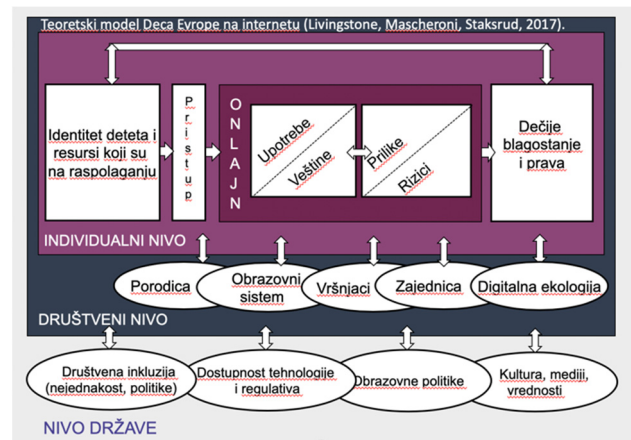
Jedan od bitnijih zaključaka prethodnih istraživanja mreže *Deca Evrope na internetu* jeste da moramo biti oprezni kada govorimo o rizicima i

² Svi pojmovi koji se u tekstu koriste u muškom gramatičkom rodu obuhvataju muški i ženski rod lica na koje se odnose.

³ Sve informacije o metodologiji, kao i upitnike iz 2010. godine, možete da preuzmete sa veb-sajta mreže EU Kids Online: www.eukidsonline.net.

negativnim posledicama korišćenja interneta kod dece i mladih (Livingstone et al., 2014; Livingstone, Haddon, Görzig, & Ólafsson, 2011a, 2011b.) Rizik ne rezultira, nužno, negativnim posledicama, i određena izloženost riziku teško se može izbeći ako želimo da deca i mladi razviju određene digitalne veštine; takođe, izloženost određenom nivou rizika može da dovede do razvoja rezilijentnosti kod dece, te je u tom smislu određen rizik čak i neophodan da bi deca i mladi razvili otpornost u digitalnom okruženju. Postoje svakako deca koja su, kako po svojim demografskim, tako i individualnim karakteristikama, u većoj opasnosti od negativnih posledica od druge dece, tako da je veoma bitno identifikovati tu decu i pružiti im odgovarajuća sredstva prevencije, kao i pomoć kada do negativnih posledica dođe. Zbog toga istraživači u našoj mreži upućuju na oprez kada se govori o rizicima, pogotovo kada određene politike zagovaraju zabrane korišćenja digitalne tehnologije ili kada se na društvenom nivou ili nivou medija stvori panika oko neke nove društvene mreže, igrice ili slučaja vršnjačkog nasilja na internetu (Staksrud & Kirksæther, 2013; Milosevic, 2018). Želimo da naglasimo da ovim nikako ne umanjujemo važnost rizika, niti negiramo ozbiljnost posledica koje onlajn iskustva mogu imati po decu, već samo želimo da ukažemo na važnost razumevanja kompleksnosti faktora koji utiču na to da li će do negativnog ishoda doći. S tim u vezi, razvili smo teorijski model (Grafikon a) koji prikazuje povezanost i međuučica faktora na individualnom, društvenom i državnom nivou koji utiču na ishode iskustava mladih u digitalnom prostoru (Livingstone, Mascheroni, & Staksrud, 2017). Ovim želimo da ukažemo na opasnost pojednostavljenih narativa tehno-utopije sa jedne strane, gde se tehnologija proglašava univerzalno pozitivnom, ili tehno-fobije sa druge, gde se proklamuje univerzalna štetnost digitalnih tehnologija. Odgovor je mnogo kompleksniji, i to bi trebalo imati u vidu kada se govori o dečijoj upotrebi digitalnih medija.

Grafikon a: Teorijski model istraživanja Deca Evrope na internetu

O izveštaju

Posle metodološkog osvrta koji detaljnije opisuje proces prikupljanja podataka, u izveštaju predstavljamo opseg upotrebe interneta kod dece i mladih, kao što je broj sati provedenih na internetu i uređaji koje deca koriste. Zatim prelazimo na upotrebu društvenih mreža i digitalne veštine, da bismo predstavili domen rizika koje deca i mladi mogu iskusiti na internetu. Rizike uvodimo opštim pitanjem: *U poslednjih godinu dana, da li se nešto desilo na internetu što ti je na neki način zasmetalo ili te je uznemirilo (npr. učinilo da se osećaš neprijatno, uplašeno ili da si pomislio da nije trebalo tako nešto da vidiš?)*. Zatim prelazimo na konkretne rizike i potencijalno negativne posledice, kao što su vršnjačko nasilje, izloženost štetnim sadržajima, izloženost seksualnim sadržajima i prekomerna upotreba interneta, da bismo na kraju predstavili roditeljsku, nastavničku i vršnjačku medijaciju, kao i društveni kontekst u vezi sa dečijom upotrebom interneta. Negativne posledice ustanovljavamo time što decu pitamo kako su se osećala pošto su iskusila određeni rizik kao i (za neka pitanja) koliko dugo su se tako osećala (Livingstone, Haddon, Görzig, & Ólafsson, 2011a, 2011b).

METODOLOGIJA

Upitnici

Podaci su prikupljeni u istraživanju anketnog tipa, „papir-olovka“ upitnicima prilagođenim za grupno zadavanje.

Korišćene su dve verzije upitnika za učenike: za mlađe (9-10 godina) i za starije (11-17 godina). Upitnik za mlađe učenike sadržao je 49 pitanja a za starije 58 pitanja. Odluka o zadavanju kraće verzije upitnika učenicima mlađih razreda osnovne škole zasnovana je na uvidima proizašlim iz pilot studije koja je pokazala da je duža verzija upitnika za njih previše zahtevna.

Dodatno, postojale su različite verzije upitnika za dečake i devojčice, tj. mladiće i devojke, koje su se razlikovale samo po rodno specifičnim formulacijama.

Uzorak

Istraživanje je realizovano na slučajnom, više-etapnom stratifikovanom uzorku učenika koji je reprezentativan za školsku populaciju uzrasta 9-17 godina (od 3. do 8. razreda osnovne i od 1. do 3. razreda srednje škole) i četiri glavna statistička regiona Srbije (Beograd, Vojvodina, Istočna i Južna Srbija, Šumadija i Zapadna Srbija). Uzorak je dodatno polu-balansiran s obzirom na veličinu opštine u kojoj se nalazi škola (do 19,999 stanovnika; od 20,000-99,999 i preko 100,000 stanovnika), a na poduzorku srednjih škola i s obzirom na tip škole (gimnazija vs. stručna škola).

Učenici koji će učestvovati u istraživanju selektovani su preko škola koje pohađaju. Prema unapred detaljno razrađenom planu uzorkovanja, slučajno je odabrano 60 škola, 40 osnovnih i 20 srednjih, sa teritorije Srbije, bez Kosova i Metohije.⁴ Unutar svake odabrane škole sistematski je selektovano po jedno odeljenje učenika određenog uzrasta koje će učestvovati u istraživanju.

Ukupan uzorak čini 1,150 učenika. Struktura neponderisanog uzorka prema najvažnijim varijablama prikazana je u tabeli 1.

Tabela 1. Struktura neponderisanog uzorka prema polu, regionu, veličini opštine, uzrastu i tipu škole

	Osnovna škola		Srednja škola		Ukupno	
	N	%	N	%	N	%
Pol						
Dečaci	341	49,6	210	45,5	551	47,9
Devojčice	347	50,4	252	54,5	599	52,1
Region						
Beograd	147	21,4	115	24,9	262	22,8
Vojvodina	181	26,3	148	32,0	329	28,6
Šumadija i Zapadna Srbija	246	35,8	130	28,1	376	32,7
Južna i Istočna Srbija	114	16,6	69	14,9	183	15,9
Veličina opštine						
Mala	71	10,3	34	7,4	105	9,1
Srednja	349	50,7	221	47,8	570	49,6
Velika	268	39,0	207	44,8	475	41,3
Uzrast						
9 g.	114	16,6				
10 g.	120	17,4				
11 g.	113	16,4				
12 g.	124	18,0				
13 g.	115	16,7				
14 g.	91	13,2	26	5,6		
15 g.	1	.1	157	34,0		
16 g.			161	34,8		
17 g.			107	23,2		
Bez odgovora	10	1,4	11	2,3		
Tip škole						
Gimnazija			78	16,9		
Stručna			384	83,1		

Odstupanja strukture uzorka od populacionih parametara naknadno su korigovana post-stratifikacijom, tj. kreiranjem i upotrebom pondera.

⁴ Uzorački okvir čini 3,352 osnovne i 510 srednjih škola, što čini 94% svih osnovnih i srednjih škola u Srbiji. Iz uzorkovanja i istraživanja

isključene su privatne škole, kao i škole za obrazovanje dece sa posebnim potrebama i obrazovanje odraslih.

Tok ispitivanja

Pre uspostavljanja kontakta sa nasumično odabranim školama, obezbeđena je saglasnost i podrška istraživanju od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a samo istraživanje, kao što je ranije spomenuto, odobreno je od strane Komisije za ocenu etičnosti istraživanja Odeljenja za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Škole su potom kontaktirane, informisane o istraživanju i uspostavljen je kontakt sa školskim psihologom ili pedagogom, koji su zamoljeni da budu saradnici na projektu i realizuju ispitivanje u školi.

Za one koji su prihvatili saradnju organizovana je obuka tokom koje su dobili sve potrebne informacije o samom istraživanju, uputstva o procedurama zadavanja upitnika, garantovanju etičnosti njegove realizacije, naknadnoj manipulaciji upitnicima, itd. Istraživanje je realizovano uz pomoć 45 saradnika iz škola.

Saradnici su potom uspostavljali kontakt sa odeljenjem/učenicima koji su u svakoj konkretnoj školi odabrani za učešće. Deca su najpre, i to nekoliko dana pre samog istraživanja, dobijala kratak dokument sa osnovnim informacijama o istraživanju i pozivom da u njemu učestvuju. Pored toga, dobijala su obrazac za davanje roditeljske saglasnosti za njihovo učešće u istraživanju. Nekoliko dana nakon prvog kontakta, potrebnih da bi se prikupile roditeljske saglasnosti, saradnik bi organizovao popunjavanje upitnika. Upitnik su popunjavali samo oni učenici koji su tog dana bili u školi, čiji roditelji su unapred dali saglasnost za učešće i koji su, štiklirajući određene opcije u samom upitniku, dali saglasnost za učešće u istraživanju. Učešće dece u istraživanju bilo je, drugim rečima, u potpunosti dobrovoljno i nisu korišćeni nikakvi podsticaji za učešće, u vidu

materijalnih ili bilo kakvih drugih nagrada i povlastica.⁵

Saradnici bi deci podelili materijale, pročitali uputstvo za odgovaranje, prošli zajedno sa decom prvih 5 pitanja u upitniku, a potom pustili decu da samostalno rade na upitnicima, nagledajući čitav proces tokom dva školska časa i odgovarajući na pitanja koja su deca mogla imati. Nakon što bi popunili upitnike, svako dete dobilo je dokument debriefinga u kome su pojašnjeni svrha i ciljevi istraživanja. Dokument je sadržao i kontakt informacije nadležnih službi i institucija kojima su se deca koja su želela da o potencijalnim negativnim iskustvima na internetu dodatno razgovaraju mogla obratiti.

Deca su, generalno govoreći, pozitivno reagovala na istraživanje i pitanja u upitniku. Ni u jednom odeljenju nije zabeležen slučaj intenzivne neprijatnosti ili uznemirenosti dece sadržajem upitnika. Negodovanja koja su se povremeno javljala, gotovo isključivo ticala su se dužine upitnika. Broj pitanja bio je relativno veliki, te je odgovaranje na njih bilo prilično zahtevno, posebno za mlađe učenike (u nekim slučajevima, vreme za rad produženo je nakon planiranih 90 minuta). Dodatna teškoća, takođe izraženija među najmlađim učenicima, ticala se nejasnoća instrukcija u upitniku ili tehničkih termina koji su sadržaj nekih pitanja (nejasnoće oko toga šta znači, npr. virtuelni svet, veb-kamera, PIN, kampanja, peticija, anoreksija, itd.).

Terenski deo istraživanja, tj. prikupljanje podataka, trajalo je od 20. novembra 2018. godine do 25. januara 2019. godine (ispitivanje u svim školama, osim jedne, završeno je do 9. decembra 2018. godine).

⁵ Nijedna odabrana škola nije odbila učešće u istraživanju. Broj učenika koji su učestvovali u istraživanju, po pravilu, bio je manji od ukupnog broja učenika u konkretnom odabranom odeljenju (hipotetički govoreći, svako dete u konkretnom odeljenju dobilo je

poziv za učešće). Posmatrano na taj način, ako uporedimo broj „kontaktirane“ dece u svim odabranim odeljenjima (1,508) sa brojem dece koja su zapravo učestvovala u istraživanju (1,150), relativno visok procenat dece prihvatio je učešće u ovom istraživanju (76%).

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Pristup i korišćenje interneta

Od svih digitalnih uređaja za čiju upotrebu su pitani, za pristupanje internetu učenici iz Srbije najčešće koriste mobilni/pametni telefon (Tabela 2). Na svakodnevnom nivou koristi ga približno 9 od 10 učenika (86%). Sledeći po učestalosti korišćenja jesu: TV (45% dece ga koristi)⁶, zatim desktop računar, laptop ili notbuk (40%), koji se koriste duplo ređe od mobilnog telefona. Ostali uređaji, poput tableta (14%) ili nekog drugog nosivog uređaja, koriste se daleko ređe (5%), a neki od njih, poput igračke koja je povezana na internet, gotovo da se ni ne koriste.

Imajući u vidu da se putem mobilnog telefona internetu može pristupiti u bilo koje vreme i na bilo kom mestu, na personalizovan način i bez nadzora odraslih, učestalost njihovog korišćenja u tu svrhu potpuno je razumljiva. Na slične trendove ukazuju i neka ranija istraživanja iz naše sredine (Popadić et al., 2016; Popadić i Kuzmanović, 2016).

Primetne su i neke razlike u načinu pristupanja internetu među pojedinim grupama učenika, pre svega, s obzirom na uzrast. Tako je, recimo, učestalost korišćenja mobilnog/pametnog telefona daleko češća među starijim učenicima, što je potencijalno posledica činjenice da stariji verovatno već imaju svoje mobilne telefone. Ilustracije radi, na svakodnevnom nivou za pristupanje internetu mobilni telefon koristi dve trećine (67%) najmlađih učenika (9-10 godina) i gotovo svi (98%) iz najstarije uzrasne grupe (15-17 godina).

Sličan trend veće učestalosti pristupa internetu u starijim uzrastima primetan je i u vezi sa upotrebom desktop ili laptop računara, ali uzrasne razlike nisu ni blizu tako izražene kao u slučaju mobilnog telefona. S druge strane, upotreba nekih drugih uređaja opada kako raste uzrast učenika. To je najuočljivije u vezi sa korišćenjem tableta i konzola za video-igrice. Najmlađi učenici internetu pristupaju putem tableta gotovo tri puta češće nego najstariji učenici (28%:8%).

Polne razlike pojavljuju se u vezi sa korišćenjem desktop računara i konzola za video-igrice – oboje češće koriste dečaci/mladići (konzolu čak četiri puta češće) – odnosno, TV uređaja, koji nešto češće koriste devojčice/devojke.

Iz prikazanih podataka može se zaključiti da deca za pristup internetu najčešće koriste više uređaja. Približno četvrtina učenika koristi samo jedan uređaj (24%), nešto preko trećine njih dva uređaja (39%), a tri i više uređaja koristi jedna trećina učenika (31%) (važno je skrenuti pažnju na to da sve vreme govorimo o pristupanju internetu na *svakodnevnom nivou*). U proseku posmatrano, internetu se pristupa sa dva uređaja i u tom smislu izostaju neke značajnije razlike među različitim grupama učenika (Grafikon 1).

⁶ Pretpostavljamo da je jedan broj dece, pogotovo one mlađe, odgovarao koliko često koristi TV, ne praveći razliku između „pametnog televizora“ i običnog televizora.

Tabela 2. Učestalost svakodnevnog korišćenja interneta na različitim uređajima po uzrastu i polu

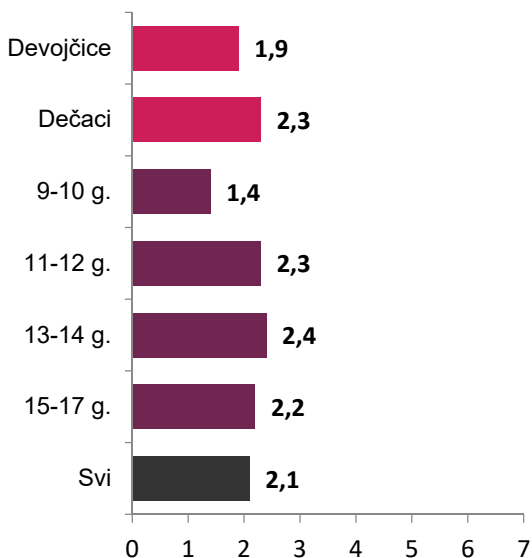
%	Mobilni telefon / pametni telefon	Desktop, laptop ili notbuk računar	Tablet	Konzola za igrice	TV	Igračku koja je povezana sa internetom	Uređaj koji je povezan sa internetom i nosi se na telu	Nešto drugo
Dečaci	86	51	13	13	43	0	7	10
Devojčice	86	29	14	3	46	0	4	5
9-10 g.	65	28	22	-	-	-	-	18
11-12 g.	84	39	15	13	61	1	9	7
13-14 g.	93	43	12	11	65	0	8	4
15-17 g.	98	48	8	8	52	0	5	2
Svi	86	40	14	8	45	0	5	8

Deca Evrope na internetu 2018: QB5a-f: Koliko često koristiš internet na sledećim uređajima?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150) izuzev za pitanja konzola, TV, igračka ili uređaj povezan na internet, koja su postavljena samo starijim učenicima (N=869).

Najmlađi učenici (uzrast 9-10 godina), u proseku, koriste nešto manji broj uređaja, nego stariji učenici. Ovo se odnosi na oba pola.

Grafikon 1. Prosečan broj uređaja koji se svakodnevno koristi za povezivanje na internet, prema polu i uzrastu

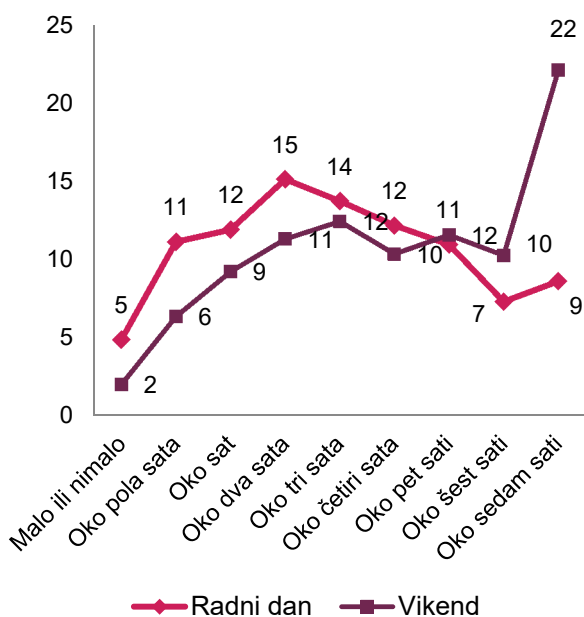

Deca Evrope na internetu 2018: QB5a-f: Koliko često koristiš internet na sledećim uređajima?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Bitnije razlike među decom u pogledu toga sa koliko i kakvih uređaja se pristupa internetu možda ne postoje, ali se one pojavljuju u pogledu toga koliko vremena se, u proseku, na dnevnom nivou provodi na internetu. Ukoliko se, najpre, osvrnemo na samoprocene dece o tome koliko vremena na internetu provode tokom tipičnog radnog/školskog dana i danima vikenda, pokazuje se da, očekivano, deca više vremena na internetu provode vikendom, nego tokom radne nedelje (Grafikon 2). Primetno je, pored toga, da postoji nezanemarljiv broj dece koja dnevno na internetu provode priličan broj sati. Približno svako deseto dete tokom radnog dana (9%), odnosno petina njih (22%) tokom vikenda, prema sopstvenoj proceni, provodi sedam i više sati onlajn. Većina dece (njih preko 50%) radnim danima na internetu provodi minimum tri sata dnevno, a vikendom četiri sata dnevno.

Grafikon 2. Procena vremena provedenog na internetu tokom tipičnog radnog dana i tokom dana vikenda (%)

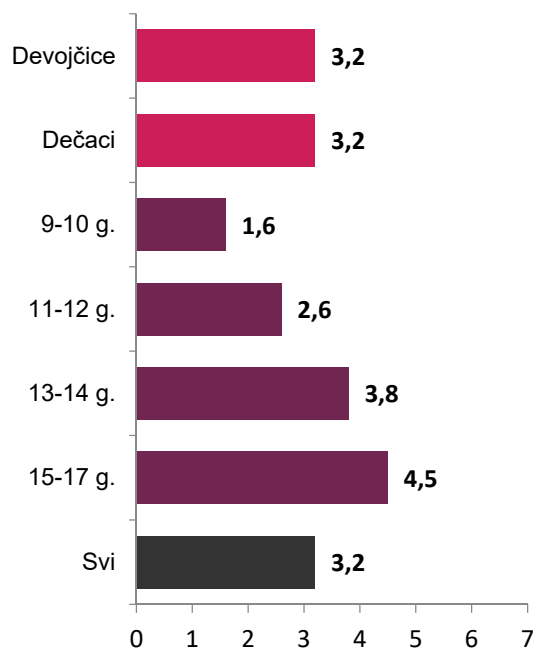

Deca Evrope na internetu 2018: c_QB7 / c_QB8: Koliko otprilike vremena dnevno provodiš na internetu?
 Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Ukoliko vreme provedeno na internetu posmatramo na malo drugačiji način, tj. u terminima prosečnog broja sati na *dnevnom* nivou (uzevši u obzir i radne dane i vikend), na internetu se, u proseku, provodi nešto više od tri sata dnevno (Grafikon 3).

Međutim, vreme provedeno na internetu u velikoj meri zavisi od uzrasta. Što je dete starije, to je veći prosečan broj sati proveden na internetu tokom dana, a uzrasne razlike su u tom smislu veoma izražene. Najmlađa deca na internetu dnevno provode približno sat i po, dok najstarija deca provode skoro trostruko više vremena – 4 i po sata. Grubo govoreći svaka naredna uzrasna kategorija provodi od pola sata do sat vremena više na internetu od prethodne.

Grafikon 3. Prosečan broj sati koji se dnevno provede na internetu, prema polu i uzrastu

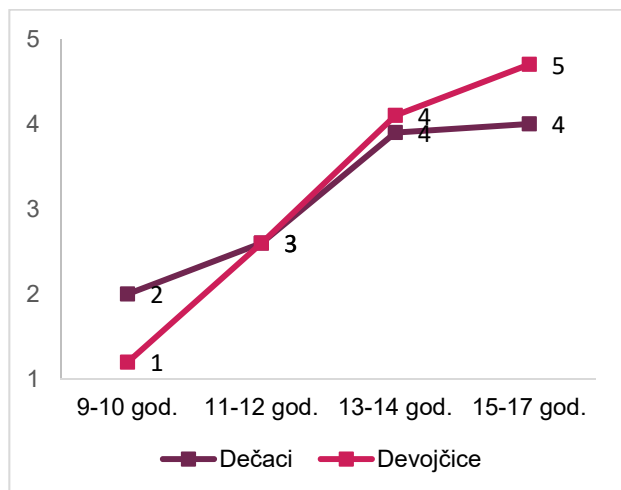
Deca Evrope na internetu 2018: c_QB7/c_QB8: Koliko otprilike vremena dnevno provodiš na internetu?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150), a koji su na oba pitanja naveli broj sati koji provode na internetu (N=1081).

Ukupno posmatrano, jednak broj sati na internetu provode oba pola. Postoji, međutim, značajna interakcija između pola i uzrasta, vidljiva na grafikonu 4. Na najmlađem uzrastu, dečaci znatno više vremena provode na internetu nego devojčice. Kasnije ta razlika nestaje, da bi na najstarijem uzrastu devojke bile te koje značajno duže koriste internet.

Grafikon 4. Prosečan broj sati koji se dnevno provede na internetu – interakcija pola i uzrasta

Deca Evrope na internetu 2018: c_QB7/c_QB8: Koliko otprilike vremena dnevno provodiš na internetu?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150), a koji su na oba pitanja naveli broj sati koji provode na internetu (N=1081).

Budući da raspoložemo samoprocenama broja sati koji se dnevno provode onlajn, o tome možemo razmišljati i u terminima jedne tipične sedmice. Podaci pokazuju da skoro polovina učenika (44%), od sedam dana u jednoj sedmici, više od celog jednog dana (tj. ukupno više od 24 sata) provede na internetu. Približno svako sedmo dete (14%) na internetu provede 40 sati sedmično, što je, recimo, jedna tipična radna nedelja. Jasno je da više sati na nedeljnom nivou, kao i na nivou dnevnog proseka, na internetu provode najstariji učenici.

Ti sati na internetu provode se na sličan način (Tabela 3). Većina učenika (i to svakodnevno) uglavnom radi nekoliko stvari: sluša muziku (80%), gleda video-snimke (78%), provodi vreme na društvenim mrežama (73%) i komunicira sa porodicom i prijateljima (67%). Jedina dodatna aktivnost koju upražnjava većina dece i mladih jeste igranje igrice na internetu (53%). Internet se, dakle, primarno koristi za zabavu i komuniciranje sa drugim ljudima.

Tabela 3. Svakodnevne aktivnosti na internetu, prema polu i uzrastu

% učenika koji su odgovorili „često” ili „veoma često”	9-12		13-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Slušao sam muziku na internetu	64	70	89	95	80
Gledao sam video-snimke	76	64	88	81	78
Bio sam na društvenim mrežama	55	53	88	92	73
Komunicirao sam s porodicom ili prijateljima	55	59	70	83	67
Igrao sam igrice na internetu	72	47	67	27	53
Pretraživao sam internet da bih nešto kupio ili video koliko koštaju stvari	21	13	28	29	23
Koristio sam internet da razgovaram s ljudima iz drugih zemalja	18	14	26	24	21
Koristio sam internet za školske zadatke	16	16	15	26	18
Tražio sam vesti na internet	7	4	27	15	14
Učestvovao sam u radu grupe na internet gde ljudi imaju ista interesovanja ili hobije kao ja	7	5	15	8	9
Tražio sam informacije vezane za zdravlje za sebe ili za nekoga koga poznajem	6	6	13	12	9
Napravio sam video ili muziku i okačio je da bih je podelio sa drugima	5	4	5	5	5
Tragao sam za informacijama o mogućnostima za zaposlenje i školovanje	4	2	5	3	4
Diskutovao sam o političkim i društvenim problemima sa drugim ljudima na internetu	2	0	5	2	2
Uključio sam se u kampanju ili protest ili sam potpisao/la peticiju	2	0	1	1	1

Deca Evrope na internetu 2018: c_QC3: Koliko često si u poslednjih mesec dana radio ove stvari na internetu?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Sve ostale aktivnosti upražnjavaju se u daleko manjem stepenu. Primera radi, vesti na internetu prati tek približno svaki sedmi učenik (14%), a za školske aktivnosti koristi ga približno svaki peti

⁷ Kada u ovoj tabeli i na drugim mestima u izveštaju budemo navodili pitanja iz upitnika, navodićemo, radi jednostavnosti, formulacije

kakve su bile u verziji upitnika za dečake. U upitniku za devojčice, sve formulacije bile su u ženskom rodu.

učenik (18%). Na dnu liste aktivnosti ispitanih učenika nalaze se različite forme građanskog aktivizma koji se među decom nalazi samo u tragovima. Činjenica da mali procenat učenika navedene aktivnosti praktikuju na *svakodnevnom* nivou, ne znači, naravno, da te aktivnosti ne mogu i dalje biti relativno učestale i raširene. Tako, na primer, internet za školske zadatke, makar *jednom sedmično*, koristi 40% učenika. Ipak, za aktivnosti sa dna liste, prikazane u gornjoj tabeli, zapravo važi da ubedljivo najveći broj dece izjavljuje da to *nikada* ne radi na internetu. Tako se 88% njih nikada nije priključilo nekoj kampanji ili potpisalo peticiju, a 79% nikada nije diskutovalo o političkim ili socijalnim problemima. Vredi, takođe, spomenuti da 60% dece internet nikada ne koristi u kreativne svrhe, za deljenje sadržaja koje su sami kreirali.

Primetne su i neke razlike među decom u pogledu aktivnosti na internetu. U mlađim uzrastima (9-12 godina), polne razlike u učestalosti različitih aktivnosti na internetu, generalno govoreći, malog su intenziteta. Iako su predominantne aktivnosti među dečacima i devojčicama iste, tj. i jedni i drugi internet najčešće koriste za zabavu i socijalizovanje, devojčice, recimo, u nešto većem stepenu internet koriste za slušanje muzike (70%:64%), a dečaci za gledanje video-snimaka (76%:64%).

Veoma izražene razlike između dečaka i devojčica postoje, međutim, u vezi sa igranjem igrice na internetu. Skoro tri četvrtine dečaka (72%) svakodnevno igra igrice na internetu, dok to važi za približno polovinu devojčica (47%). Kod dečaka ovog uzrasta, to je druga najučestalija aktivnost (kod devojčica se ona nalazi tek na 5. mestom po broju onih koji je svakodnevno upražnjavaju).

Vredi skrenuti pažnju na podatak da polovina dece ovog uzrasta, 55% dečaka i 53% devojčica, svakodnevno vreme provodi na društvenim mrežama, iako se zapravo radi o uzrastu koji je ispod uzrasne granice (13 godina) koju većina društvenih mreža postavlja za svoje korisnike.

Generalno govoreći, dominantne aktivnosti i u starijim uzrastima jesu one koje se tiču zabave i komuniciranja, dok su primetni slični trendovi i u pogledu polnih razlika. Devojke nešto češće

slušaju muziku (95%:89%), posećuju društvene mreže (92%:88%) i komuniciraju sa bliskim ljudima (83%:70%), dok mladići češće gledaju video-snimke (88%:81%). Nešto izraženija razlika pojavljuje se i u vezi sa korišćenjem interneta za školske zadatke, što je karakterističnije za devojke (26%), nego za mladiće (15%). Ipak, i u starijim uzrastima igranje video-igrice jeste aktivnost koja najintenzivnije razlikuje mladiće i devojke – dve trećine mladića (67%) svakodnevno koristi internet za igranje video-igrice, dok to važi za četvrtinu devojčica (27%). Iako je ovaj „pad“ broja onih koji svakodnevno igraju video-igrice u apsolutnim terminima kod devojčica značajniji, u relativnom smislu ova aktivnost daleko više gubi na značaju kod dečaka, jer sa drugog pada na peto mesto po broju onih koji su na internetu aktivni na taj način.

Najzad, primetno je da se gotovo sve aktivnosti češće upražnjavaju u grupi starije dece, bez obzira na eventualne polne razlike (tj. procenti onih koji upražnjavaju određenu aktivnost viši je u grupi starije dece za sve aktivnosti, izuzev igranja video-igrice). Pored toga, aktivnosti starije dece na internetu raznovrsnije su. Mlađa uzrasna grupa dece, na svakodnevnom nivou, od ponuđenih aktivnosti upražnjava u proseku 4 različite aktivnosti, a starija – 5. Slično važi i za dečake/mladiće (pet aktivnosti u proseku) u poređenju sa devojčicama/devojkama (4 aktivnosti u proseku). Neke aktivnosti na internetu značajno su „popularnije“ u starijim uzrastima. Daleko veći broj starijih učenika svakodnevno vreme na internetu provodi na društvenim mrežama, u slušanju muzike ili, recimo, traganju za vestima. S druge strane, jedna od retkih aktivnosti koja gubi na popularnosti jeste upravo ona koja dečake i devojčice najviše razlikuje – igranje video-igrice. Neke druge aktivnosti su pak „konstanta“ i to u smislu njihovog odsustva iz repertoara dečjih internet praksi, u bilo kom uzrastu i kod oba pola, što se pre svega tiče onlajn aktivizma.

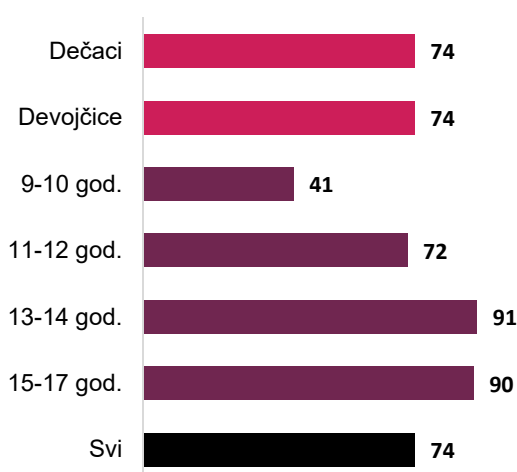
Slična relativna učestalost različitih aktivnosti u dve uzrasne grupe dece – na primer činjenica da su i u jednom i u drugom slučaju najviše ili najmanje učestale iste aktivnosti – sugerise da su uzrasne razlike, makar jednim delom, posledica činjenice da se u starijim uzrastima internet uopšteno više

koristi i da ga koristi veći broj dece. Više je, da tako kažemo, vremena na raspolaganju koje se može utrošiti, na sličan način ili na veći broj raznovrsnijih aktivnosti. Podaci to zapravo i pokazuju. Uzrast učenika značajno je povezan sa učestalošću bilo koje od navedenih aktivnosti – što je dete starije to češće obavlja svaku navedenu aktivnost na internetu, izuzev igranja video-igrice koje je ređe u starijim uzrastima. Ukoliko se, međutim, u obzir uzme (tj. statistički kontroliše) vreme koje se na dnevnom nivou prosečno troši na internetu, sve povezanosti između uzrasta učenika i učestalosti različitih aktivnosti na internetu se gube. Uzrast, drugim rečima, više utiče na intenzitet i učestalost istog, ograničenog skupa aktivnosti, nego na promenu dečijih prioriteta u tom smislu. Izuzetak je, ponovimo, igranje video-igrice, posebno ukoliko u vidu imamo grupu dečaka/mladića.

Korišćenje društvenih mreža

Među ispitanim učenicima uzrasta 9-17 godina, njih 74% prijavljuje da ima profil na društvenim mrežama ili sajtovima za igranje video-igrice. Iz grafikona 5 vidi se da jednak procenat učenika i učenica (74%) ima profil na ovakvim sajtovima.

Grafikon 5. Procenat dece koja poseduju profil, prema uzrastu u polu

Deca Evrope na internetu, pitanje op_QD3: Da li imaš svoj profil na nekoj društvenoj mreži ili sajtu za igranje igrice koji trenutno koristiš?

Osnova: učenice i učenici uzrasta 9-17 godina (n=1150).

Što su učenici stariji, to je veća verovatnoća da će imati profil. Kao što je ranije spomenuto, prema pravilima društvenih mreža, deci mlađoj od 13 godina nije dozvoljeno da iste koriste. Ovakva pravila posledica su *Zakona o privatnosti dece na internetu* Sjedinjenih Američkih Država, odnosno tzv. „COPPA” regulative (engl. *Children’s Online Privacy Protection Act*) iz 1998. godine, kojom se zabranjuje da se privatni podaci kao što su ime, godište, pol, adresa, fotografije i slično prikupljaju od dece mlađe od 13 godina, bez eksplicitne dozvole roditelja ili staratelja (Milosevic, 2018; Montgomery, 2015). Kako je ovakvu dozvolu dosta komplikovano pribaviti, mnoge društvene mreže kao i druge kompanije ili veb-sajtovi na koje se ova regulativa odnosi odlučili su da deci ispod 13 godina načelno zabrane korišćenje svojih usluga. Ovo pravilo takođe je uneto u Opštu uredbu o zaštiti podataka o ličnosti – GDPR (General Data Protection Regulation) regulativu Evropske unije, član 8, zakon koji je stupio na snagu 2018. godine (Lievens & Verdoot, 2018; Van der Hof & Lievens, 2018), s tim što je evropskim državama članicama dozvoljeno da same odluče koju će starosnu granicu postaviti u opsegu između 13 i 16 godina. Tako su neke zemlje usvojile 16 godina – recimo Hrvatska, Nemačka i Bugarska, između ostalih, neke 13 – recimo Velika Britanija, Danska, Švedska, te neke 14 ili 15 – Italija, Španija, Francuska (Milkaite & Lievens, 2019). Jasno je, međutim, da je pravilo o starosnoj granici teško sprovesti u delo, što se vidi i iz velikog procenta dece u Srbiji, uzrasta ispod 13 godina, koja imaju profile – 41% dece uzrasta 9-10 godina i 72% dece uzrasta 11-12 godina.

Da bismo dobili uvid u ponašanje dece i mladih na društvenim mrežama koje može imati posledice po njihovu bezbednost, ali i implikacije za socijalizaciju, pitali smo decu uzrasta 11-17 godina kako reaguju na pozive da postanu prijatelji ili da stupe u kontakt sa različitim osobama na društvenim mrežama.

Među učenicima koji su na ovo pitanje odgovorili,⁸ njih 17% kaže da uglavnom prihvata sve zahteve, 32% prihvata samo ako ima zajedničke prijatelje, 59% prihvata samo ako ih zna, a 13% prihvata samo ako ih zna veoma dobro. Tek 5% ispitanih učenika kaže da prihvata zahteve za prijateljstvo samo ako roditelj ili staratelj kaže da je to u redu.

Digitalne veštine učenika

Digitalne veštine (veštine digitalne pismenosti ili digitalne kompetencije) od suštinskog su značaja za uspješno funkcionisanje današnje dece i mladih koji su, od najranijeg uzrasta, okruženi digitalnom tehnologijom u svakodnevnom životu. U brojnim međunarodnim, a poslednjih godina i u nacionalnim strateškim obrazovno-političkim dokumentima, ističe se značaj digitalne pismenosti za celoživotno učenje i život u informacionom društvu. Digitalna pismenost prepoznata je, na globalnom nivou, kao jedan od prioriteta formalnog obrazovanja, pa, u skladu sa tim, revidiraju se nastavni planovi i programi tako da uključe znanja i veštine potrebne za snalaženje u digitalnom okruženju.

Od 2006. godine, prema Evropskom okviru ključnih kompetencija, digitalna kompetencija ima status jedne od osam ključnih kompetencija u obrazovanju (European Parliament and the Council, 2006). Definisana je kao sposobnost kritičkog i bezbednog korišćenja tehnologije na poslu, u slobodno vreme i u komunikaciji. Digitalna pismenost je međupredmetna kompetencija, što znači da se može sticati kroz različite školske predmete, a omogućava sticanje drugih ključnih obrazovnih kompetencija.

Kada je reč o Srbiji, do sada nisu realizovana istraživanja digitalne pismenosti na reprezentativnom uzorku učenika. U tom smislu, ovo istraživanje predstavlja važan doprinos.

U prethodnom odeljku saznali smo da učenici iz Srbije, u zavisnosti od uzrasta, na internetu provode između sat i po i četiri i po sata dnevno (u proseku), uglavnom u zabavnim aktivnostima i neformalnom kontekstu. Da li im vreme provedeno na internetu, kao takvo, obezbeđuje sticanje odgovarajućih digitalnih veština ili su važniji kvalitet vremena i vrsta aktivnosti?

Kao u većini istraživanja u okviru kojih se procenjuju digitalne veštine ispitanika, i u ovom se od učenika očekivalo da procene (na petostepenoj skali) sopstvene veštine korišćenja digitalnih uređaja/interneta. Prilikom razmatranja navedenih nalaza trebalo bi imati na umu da pouzdanija, ali istovremeno i zahtevnija procena digitalnih veština podrazumeva primenu objektivnih instrumenata i direktnu procenu onoga što učenici znaju i/ili umeju da urade na digitalnim uređajima/internetu. Dakle, dobijeni nalazi više govore o tome kako učenici iz Srbije procenjuju sopstvene digitalne veštine, nego što odražavaju realnu sliku aktuelnog nivoa razvoja njihovih veština. Ipak, trebalo bi imati u vidu da procenjena samoeфикаsnost predstavlja jedan od značajnih prediktora postignuća učenika u domenu digitalne pismenosti (Hatlevik, Ottestad, & Throndsen, 2014).

Na osnovu pitanja koje je postavljeno svim učenicima iz uzorka, odnosno, učenicima svih uzrasta u svim zemljama učesnicama u istraživanju *Deca Evrope na internetu*, a koje se sastoji od 11 tvrdnji (navedene su u tabelama koje slede), izračunali smo prosečne ocene za pet grupa digitalnih veština: **operativne, informacione i veštine pretraživanja, socijalne, veštine kreiranja digitalnih sadržaja i veštine korišćenja mobilnih uređaja**, za dve uzrasne grupe: **mlađa (9-12 godina) i starija (13-17 godina)**. Skrećemo pažnju čitaocu da su prosečne ocene, zbog poređenja sa drugim zemljama koje učestvuju u istraživanju *Deca Evrope na internetu*, prikazane, tj.

⁸ Na pitanje su odgovarali stariji učenici, i to oni koji su prethodno rekli da imaju svoj profil na društvenim mrežama (N=748). Pitanje (op_QD4_rt): Kako obično reaguješ na zahteve drugih ljudi da

postanete prijatelji na internetu? Zaokruži onoliko odgovora koliko je neophodno.

prevedene na ocene na desetostepenoj skali (učenici su stepen slaganja sa navedenim tvrdnjama iznosili na petostepenoj skali).

Operativne veštine operacionalizovane su preko dve tvrdnje koje se odnose na bazične tehničke veštine. Približno polovina učenika uzrasta 9-12 godina ne zna da promeni podešavanja privatnosti na društvenim mrežama (sličan procenat ne koristi društvene mreže), dok više od trećine učenika ovog uzrasta ne zna da sačuva sliku koju pronađe na internetu (Tabela 4).

Tabela 4. Operativne veštine (9-17 godina)

% učenika koji su odgovorili „donekle tačno” i „potpuno tačno”	9-12		13-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Umem da sačuvam sliku koju pronađem na internetu	64	61	92	97	80
Umem da promenim podešavanja koja se tiču moje privatnosti (npr. na društvenim mrežama)	55	50	90	95	74
Prosečna ocena (0-10)	7.6	7.1	9.5	9.7	8.5

Deca Evrope na internetu 2018: c_QE1: Na skali od 1 do 5, gde broj 1 znači „Potpuno netačno” a 5 „Potpuno tačno”, u kojoj meri su ove tvrdnje tačne za tebe?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Gotovo svi stariji učenici, prema sopstvenoj proceni, poseduju navedene operativne veštine (podsećamo da oko 90% učenika uzrasta 13-17 godina svakodnevno koristi društvene mreže). S obzirom na to da je reč o samoprocenama učenika (a imajući u vidu empirijski potvrđenu tendenciju ispitanika ka davanju socijalno poželjnih odgovora), moglo bi se očekivati da su procenti onih koji poseduju ove veštine manji od procenata navedenim u tabelama.

Kada je reč o veštinama pretraživanja i procenjivanja informacija na internetu (Tabela 5), učenici iz obe uzrasne grupe procenjuju ih kao slabije

razvijene nego operativne veštine. Međutim, visok procenat starijih učenika (preko 80%) smatra da može lako da odabere ključne reči prilikom pretraživanja interneta ili da proceni istinitost informacija pronađenih na internetu (skoro 80%).

Tabela 5. Informacione i veštine pretraživanja informacija (9-17 godina)

% učenika koji su odgovorili „donekle tačno” i „potpuno tačno”	9-12		13-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Lako mi je da odaberem najbolje ključne reči za pretragu interneta	54	52	84	80	68
Lako mi je da proverim da li je neka informacija koju sam pronašao na internetu istinita	52	42	81	75	64
Prosečna ocena (0-10)	7.1	6.7	8.6	8.1	7.7

Deca Evrope na internetu 2018: c_QE1: Na skali od 1 do 5, gde broj 1 znači „Potpuno netačno” a 5 „Potpuno tačno”, u kojoj meri su ove tvrdnje tačne za tebe?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Nalazi većeg broja istraživanja u kojima su **direktno** procenjivane veštine informacione pismenosti mladih različitog uzrasta ukazuju na znatno drugačiju sliku. Kako u Srbiji, tako i u svetu, veštine procenjivanja informacija na internetu (ne samo učenika, već i studenata) veoma su slabe (Stanford History Education Group, 2016; Van Dijk & Van Deursen, 2014; Kuzmanović, 2017). Mladi retko spontano procenjuju kvalitet digitalnih sadržaja, a i kada to čine, uglavnom su neuspešni (Katz, 2007).

Sudeći prema procenama učenika, njihove socijalne veštine u digitalnom kontekstu veoma su dobro razvijene (Tabela 6). Skoro dve trećine učenika uzrasta 9-12 godina i preko 90% uzrasta 13-17 godina složili su se (donekle ili u potpunosti) sa tvrdnjom da znaju koje informacije bi trebalo deliti sa drugima na internetu, a koje ne. Procečan skor učenika na socijalnim veštinama najviši je (9.2 na skali od 1 do 10) u poređenju sa preostale četiri grupe digitalnih veština.

Tabela 6. Socijalne veštine (9-17 godina)

% učenika koji su odgovorili „donekle tačno” i „potpuno tačno”	9-12		13-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Znam kako da uklonim ljude iz svojih kontakata	73	75	96	96	86
Znam koje informacije bi trebalo deliti na internetu, a koje ne	72	73	91	94	83
Prosečna ocena (0-10)	8.7	8.5	9.6	9.7	9.2

Deca Evrope na internetu 2018: c_QE1: Na skali od 1 do 5, gde broj 1 znači „Potpuno netačno” a 5 „Potpuno tačno”, u kojoj meri su ove tvrdnje tačne za tebe?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Ispitani učenici kao najslabije procenjuju vlastite veštine kreiranja sadržaja u digitalnom formatu (Tabela 7). Približno polovina mlađih i oko dve trećine starijih učenika zna da napravi video ili muziku i da ih postavi na internet. Još su manji procenti onih koji umeju da izmene sadržaje koje su drugi kreirali i postavili na internet (petina mlađih i manje od polovine starijih).

Tabela 7. Veštine kreiranja digitalnih sadržaja (9-17 godina)

% učenika koji su odgovorili „donekle tačno” i „potpuno tačno”	9-12		13-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Umem da napravim video ili muziku i okačim na internet	54	41	79	75	63
Znam kako da izmenim („edit”) sadržaje na internetu koje su drugi napravili	29	18	58	36	36
Prosečna ocena (0-10)	6.2	5.0	7.9	7.2	6.7

Deca Evrope na internetu 2018: c_QE1: Na skali od 1 do 5, gde broj 1 znači „Potpuno netačno” a 5 „Potpuno tačno”, u kojoj meri su ove tvrdnje tačne za tebe?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Shvatanje da su današnji mladi prvenstveno „konzumenti” digitalnih sadržaja, a u znatno manjoj meri njihovi kreatori, potvrđeno je nalazima ovog, kao i brojnih drugih domaćih i stranih istraživanja (Claro et al., 2012; Kuzmanović, 2017;

Livingstone, 2014; Logar et al., 2016; Mascheroni & Cuman, 2014; Popadić & Kuzmanović, 2016; Popadić et al., 2016). Kada je reč o kreiranju digitalnih sadržaja, učenici se osećaju kompetentnije nego učenice.

Od svih tvrdnji, odnosno digitalnih veština koje su bile ponuđene učenicima, najveći procenat slaganja bio je sa tvrdnjom „znam da instaliram aplikaciju na digitalnom uređaju” – 92% učenika zna ovo da uradi, čak i oni koji ne koriste svakodnevno mobilni telefon i tablet (Tabela 8).

Tabela 8. Veštine korišćenja mobilnih uređaja (9-17 godina)

% učenika koji su odgovorili „donekle tačno” i „potpuno tačno”	9-12		13-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Znam kako da instaliram aplikaciju na mobilnom uređaju (npr. telefonu ili tabletu)	87	88	96	98	92
Znam kako da pratim troškove korišćenja neke aplikacije za mobilni	46	32	73	58	53
Znam kako da kupim nešto u aplikaciji	56	37	83	70	62
Prosečna ocena (0-10)	7.7	6.7	9.0	8.3	8.0

Deca Evrope na internetu 2018: c_QE1: Na skali od 1 do 5, gde broj 1 znači „Potpuno netačno” a 5 „Potpuno tačno”, u kojoj meri su ove tvrdnje tačne za tebe?

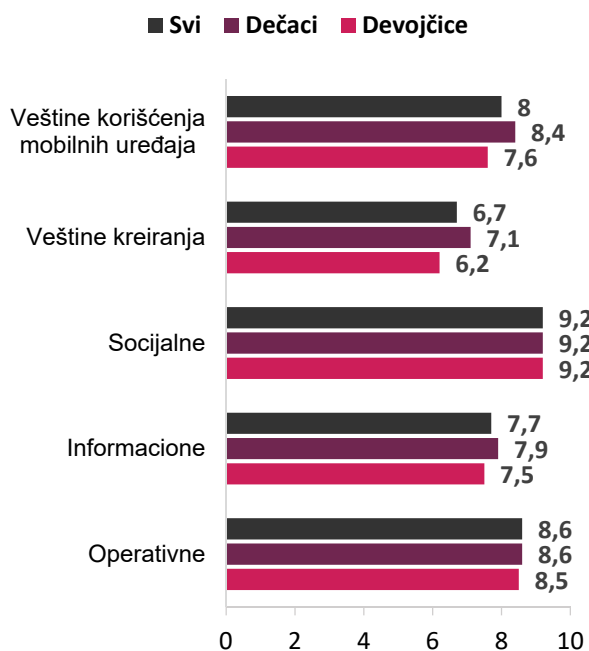
Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Podsećamo da je mobilni/pametni telefon najpopularniji i najčešće korišćen digitalni uređaj kod naših učenika svih uzrasta. Iako gotovo svi stariji i većina mlađih učenika zna da instalira aplikacije na mobilnom telefonu, znatno je manje onih koji znaju da prate troškove korišćenja aplikacije ili da kupuju nešto posredstvom aplikacija (pošto, najverovatnije, velikom broju dece nije ni dopušteno da nešto kupuju posredstvom aplikacija, moguće je da su neka deca svojim odgovorom podrazumevala da ne mogu to da urade, mada bi umeli kad bi im bilo dopušteno).

Sada ćemo dati upoređan prikaz prosečnih ocena učenika na pet opisanih grupa digitalnih veština, s obzirom na polne, a zatim i uzrasne razlike.

Kao što se može videti na grafikonu koji sledi, ispitanici učenici procenili su sopstvene digitalne veštine na sledeći način: najviša prosečna ocena je na socijalnim veštinama (9.2), zatim slede operativne (8.6), veštine korišćenja mobilnih uređaja (8.0) i informacione veštine (7.7), dok je najniža prosečna ocena (6.7) na veštinama kreiranja sadržaja u digitalnom formatu. Ovaj nalaz odnosi se na učenike oba pola. Slični nalazi dobijaju se i prilikom direktnog procenjivanja digitalnih veština (npr. Kuzmanović, 2017).

Grafikon 6. Prosečan skor na pet grupa digitalnih veština – polne razlike (9-17 godina)

Deca Evrope na internetu 2018: c_QE1: Na skali od 1 do 5, gde broj 1 znači „Potpuno netačno“ a 5 „Potpuno tačno“, u kojoj meri su ove tvrdnje tačne za tebe?

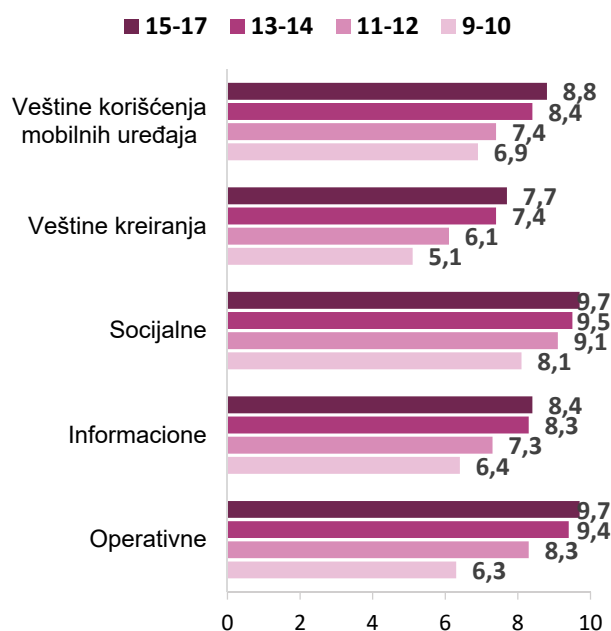
Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Ako se osvrnemo na polne razlike (a zanemarimo uzrast), uviđamo da, kada je reč o socijalnim i operativnim veštinama, ne postoji statistički značajna razlika između devojčica i dečaka. Kod preostale tri grupe veština, rezultati t-testa ukazuju

na postojanje statistički značajne razlike u korist dečaka: informacione veštine $t(1038)=2.870$, $p=0,004$, veštine korišćenja mobilnih uređaja $t(1039)=6.140$, $p=0,000$ i veštine kreiranja digitalnih sadržaja $t(1014)=5.030$, $p=0,000$. Polne razlike na navedenim grupama digitalnih veština dobijene su i u okviru istraživanja *Deca sveta na internetu* (engl. *Global Kids Online*) koje je sprovedeno u Srbiji 2016. godine na uzorku učenika istog uzrasta, 9-17 godina (Popadić et al., 2016).

Osim polnih, evidentne su i uzrasne razlike u navedenim grupama digitalnih veština. Stariji učenici, po sopstvenoj proceni, digitalno su veštiji od mlađih na svih pet grupa digitalnih veština (Grafikon 7).

Grafikon 7. Prosečan skor na pet grupa digitalnih veština – uzrasne razlike (9-17 godina)

Deca Evrope na internetu 2018: c_QE1: Na skali od 1 do 5, gde broj 1 znači „Potpuno netačno“ a 5 „Potpuno tačno“, u kojoj meri su ove tvrdnje tačne za tebe?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150). Zbog nedostajućih odgovora na pojedina pitanja, N se kretao od 1007 do 1063.

Statistički značajne razlike između četiri navedene uzrasne grupe utvrđene su gotovo na svim grupama digitalnih veština. Na operativnim, informacionim, socijalnim i veštinama kreiranja digitalnih sadržaja nisu utvrđene značajne razlike samo između dve starije uzrasne grupe (13-14 godina i 15-17 godina). Najveća razlika između najmlađih i najstarijih jeste na operativnim digitalnim veštinama, a najmanja na veštinama korišćenja mobilnih uređaja.

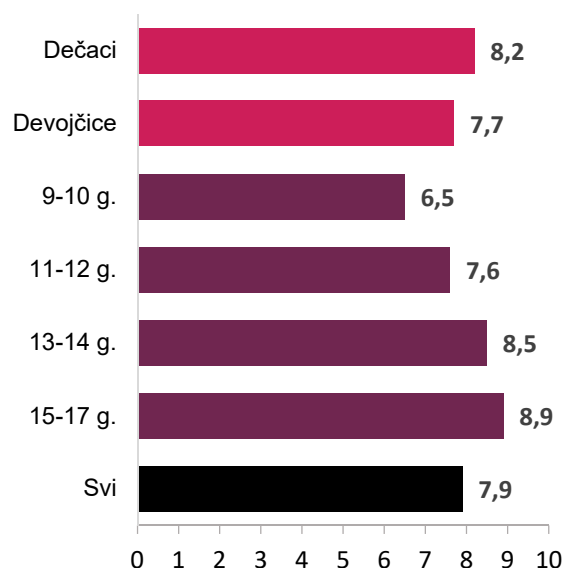
Osvrnućemo se sada i na polne razlike u digitalnim veštinama *unutar uzrasnih grupa*. U mlađoj uzrasnoj grupi (9-12 godina) učenici imaju viši prosečan skor nego učenice na svih pet grupa digitalnih veština. Kada je reč o starijoj uzrasnoj grupi (13-17 godina) učenice imaju neznatno viši prosečan skor na operativnim (9.7 prema 9.5) i socijalnim veštinama (9.7 prema 9.6), dok na preostale tri grupe digitalnih veština prednjače učenici. Dakle, mogli bismo da zaključimo da su polne razlike u digitalnim veštinama izraženije u mlađem uzrastu.

Osim prosečnih ocena na pet grupa digitalnih veština, izračunali smo i ukupnu prosečnu ocenu na digitalnim veštinama, kao i polne i uzrasne razlike na njoj (Grafikon 8).

Prosečna ocena 7.9 (na desetostepenoj skali) ukazuje da su učenici iz Srbije svoje digitalne veštine procenili kao iznadprosečne. Učenici imaju viši skor nego učenice, stariji viši skor nego mlađi.

Utvrđena je statistički značajna pozitivna korelacija između ukupnog skora na digitalnim veštinama i vremena koje učenici provode na internetu, tokom radnog dana ($\rho = .37, p = 000$) i vikenda ($\rho = .34, p = .000$). Dobijeni nalazi veoma su slični nalazima ranije spomenutog istraživanja *Deca sveta na internetu*, kada je prosečna ukupna ocena učenika na digitalnim veštinama (na četvorostepenoj skali) iznosila 3. Povezanost između vremena provedenog na internetu i samoprocenjenih digitalnih veština bila je veća nego u ovom istraživanju (Popadić et al., 2016).

Grafikon 8. Prosečna ocena digitalnih veština (9-17 godina)

Deca Evrope na internetu 2018: c_QE1: Na skali od 1 do 5, gde broj 1 znači „Potpuno netačno“ a 5 „Potpuno tačno“, u kojoj meri su ove tvrdnje tačne za tebe?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Učenici koji za pristupanje internetu koriste veći broj digitalnih uređaja imaju veću ukupnu ocenu na digitalnim veštinama ($\rho = .27, p = 000$).

Kao što je ranije spomenuto, gornji nalazi, odnosno pokazatelji nivoa razvoja različitih vrsta digitalnih veština, dobijeni su na osnovu **obaveznog** pitanja na koje su odgovarali učenici svih uzrasta (u svim zemljama koje učestvuju u istraživanju *Deca Evrope na internetu*). Osim ovog pitanja, učenicima starijih razreda osnovne škole i učenicima srednje škole, uzrast 11–17 godina, postavljena su još dva **opciona** pitanja koja se odnose na njihove digitalne veštine.

U tabelama koje slede prikazani su odgovori učenika iz dve uzrasne grupe (11-13 i 14-17 godina) i prosečne ocene za pet grupa digitalnih veština, izračunate na osnovu **obaveznog i opcionog pitanja**. Ove nalaze smatramo relevantnijim u odnosu na prethodno iznete, jer su dobijeni na osnovu većeg broja tvrdnji (ukupno 24), odnosno učenici su procenjivali **veći broj vlastitih digitalnih veština**. Osim bazičnih, uključene su i neke složenije digitalne veštine (npr.

korišćenje programskih jezika, poznavanje različitih vrsta licenci koje se primenjuju na sadržaje u digitalnom formatu, izrada veb-sajta).

U ovoj analizi, operativne veštine procenjene su na osnovu šest tvrdnji, dok su u prethodnoj samo na osnovu dve tvrdnje (Tabela 9).

Tabela 9. Operativne veštine (11-17 godina)

% učenika koji su odgovorili „donekle tačno” i „potpuno tačno”	11-13		14-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Umem da sačuvam sliku koju pronađem na internetu	77	82	94	98	89
Umem da promenim podešavanja koja se tiču moje privatnosti (npr. na društvenim mrežama)	74	71	93	97	85
Umem da koristim neki programski jezik (npr. Scratch, Python, C++)	53	42	45	27	41
Znam kako da otvorim fajlove „skinute” sa interneta	83	67	91	84	82
Znam kako da koristim prečice na tastaturi (npr. CTRL-C za kopiranje, CTRL-S za snimanje)	72	58	88	80	76
Umem da otvorim novu karticu tj. jezičak („tab”) na internet pregledaču	65	50	87	88	74
Prosečna ocena (0-10) (6 tvrdnji)	8.3	7.6	8.9	8.5	8.4
Prosečna ocena (0-10) (2 tvrdnje)	7.6	7.1	9.5	9.7	8.5

Deca Evrope na internetu 2018: c_QE1 & op_QE2: Na skali od 1 do 5, gde broj 1 znači „Potpuno netačno” a 5 „Potpuno tačno”, u kojoj meri su ove tvrdnje tačne za tebe?

Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

Ako uporedimo prosečne ocene izračunate na osnovu obaveznog i opcionog pitanja sa ocenama dobijenim samo na osnovu obaveznog pitanja, možemo uočiti da su u prvom slučaju, kod mlađe grupe učenika (11-13 godina), one veće, dok su kod starije grupe učenika (14-17 godina) manje.

Dakle, smanjile su se uzrasne razlike na operativnim veštinama (iako je prosečna ocena za sve ispitane učenike ostala gotovo nepromenjena), i to u prilog mlađih učenika.

I ovde uočavamo da stariji učenici svoje operativne veštine procenjuju boljim nego mlađi, sa jednim izuzetkom, a to je **korišćenje programskog jezika** (npr. Scratch, Python, C++). Ovo je, zapravo, jedina od ukupno 24 digitalne veštine u kojoj se mlađi učenici osećaju kompetentnije nego stariji.

Dobijeni nalaz interpretiraćemo u kontekstu promena koje su se nedavno dogodile u nastavnom programu osnovnih škola u Srbiji. U školskoj 2017/2018. godini predmet Informatika i računarstvo postao je obavezan za sve učenike 5. razreda osnovne škole (uzrast 11 godina), do tada je imao status izbornog predmeta. U tekućoj, školskoj 2018/19. godini, ovaj predmet obavezan je za učenike 5. i 6. razreda (uzrast 11-12 godina), dok će u naredne dve školske godine postati obavezan i za učenike 7. i 8. razreda, odnosno za sve učenike starijih razreda osnovne škole.

U okviru predmeta Informatika i računarstvo, tačnije tematske oblasti računarstvo (postoje još IKT i digitalna pismenost) predviđeno je da se u 5. razredu učenici upoznaju sa nekim vizuelnim programskim jezikom (u školama u Srbiji najčešće je to Scratch), a da se u 6. razredu upoznaju sa tekstualnim programskim jezikom (u većini naših škola uči se Python). S obzirom na činjenicu da učenici koji su učestvovali u ovom istraživanju, a nalaze se u mlađoj uzrasnoj grupi (11-13 godina), pohađaju Informatiku i računarstvo kao obavezan predmet, a da je za starije učenike (14-17 godina) ovaj predmet izborni (što znači da ga u 5. i 6. razredu nisu pohađali svi učenici jer im nije bio obavezan), smatramo da se ovim može objasniti dobijeni nalaz. Kada uporedimo odgovore učenika različitog uzrasta (razreda) uočavamo da je najviše onih koji smatraju da znaju da koriste neki programski jezik među učenicima koji trenutno pohađaju 6. razred (uzrast 12 godina) – 64% učenika odgovorilo je da je tvrdnja „delimično tačna” ili „potpuno tačna”. To su učenici koji su imali obavezan predmet Informatika i računarstvo

u 5. i 6. razredu (treba imati u vidu da je istraživanje sprovedeno na kraju prvog polugodišta njihovog 6. razreda).

Iz perspektive efikasnosti pedagoškog procesa, ostaje pitanje da li su dobijeni procenti nešto čime možemo da budemo zadovoljni, jer, više od trećine dvanaestogodišnjaka ne smatra da ume da koristi bilo koji programski jezik, iako ga uče u školi dve školske godine. Među starijim učenicima ti procenti još su veći, više od polovine učenika i tri četvrtine učenika, prema sopstvenoj proceni, ne zna da koristi nijedan programski jezik.

Informacione i veštine pretraživanja interneta ovoga puta procenjene su na osnovu pet tvrdnji (obavezno pitanje sadržalo je dve tvrdnje) koje su navedene u donjoj tabeli.

Tabela 10. Informacione i veštine pretraživanja informacija na internetu (11-17 godina)

% učenika koji su odgovorili „donekle tačno” i „potpuno tačno”	11-13		14-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Lako mi je da odaberem najbolje ključne reči za pretragu interneta	66	58	88	84	75
Lako mi je da proverim da li je neka informacija koju sam pronašao na internetu istinita	64	58	84	76	72
Lako mogu da pronađem veb-sajt koji sam ranije posetio	77	68	92	93	84
Lako mi je da zaključim da li mogu da verujem nekoj informaciji koju sam pronašao na internetu	58	55	79	72	67
Ponekad se nađem na nekom veb-sajtu, a uopšte ne znam kako sam tu stigao	27	29	36	46	35
Prosečna ocena (0-10) (5 tvrdnji)	7.4	6.9	8.2	7.9	7.7
Prosečna ocena (0-10) (2 tvrdnje)	7.1	6.7	8.6	8.1	7.7

Deca Evrope na internetu 2018: c_QE1/op_QE2: Na skali od 1 do 5, gde broj 1 znači „Potpuno netačno” a 5 „Potpuno tačno”, u kojoj meri su ove tvrdnje tačne za tebe?
Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

I kod informacionih veština zabeležen je sličan trend kao kod operativnih: veći broj procenjivanih veština imao je za rezultat povećanje prosečnih skorova kod grupe mlađih učenika i smanjenje kod grupe starijih učenika, ali je ukupan prosečni skor na ovoj grupi veština ostao isti.

Učenici iz obe uzrasne grupe slabije se snalaze kada treba da procene kvalitet informacija na internetu nego kada treba da pretraže internet i pronađu nešto na njemu (npr. veb-sajt koji su ranije posetili). Veštine procenjivanja informacija (kako na internetu, tako i van njega) predstavljaju kompleksne kognitivne veštine koje u velikoj meri zavise od ličnog iskustva i znanja učenika.

Dodatne tvrdnje iz opcionog pitanja doprinele su smanjenju prosečnog skora na socijalnim veštinama kod obe uzrasne grupe (Tabela 11).

Tabela 11. Socijalne veštine (11-17 godina)

% učenika koji su odgovorili „donekle tačno” i „potpuno tačno”	11-13		14-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Znam kako da uklonim ljude iz svojih kontakata	86	85	97	98	92
Znam koje informacije bi trebalo deliti na internetu, a koje ne	82	84	93	96	89
Znam kada bi trebalo da delim informacije na internetu, a kada to ne bi trebalo da činim	68	71	86	91	80
Znam kako da se ponašam u skladu sa situacijom na internetu	72	75	88	87	81
Znam kako da promenim osobe sa kojima delim neki sadržaj (npr. sa prijateljima, prijateljima mojih prijatelja ili sa svima)	52	38	74	68	60
Prosečna ocena (0-10) (5 tvrdnji)	8.6	8.3	9.2	9.1	8.9
Prosečna ocena (0-10) (2 tvrdnje)	8.7	8.5	9.6	9.7	9.2

Deca Evrope na internetu 2018: c_QE1/op_QE2: Na skali od 1 do 5, gde broj 1 znači „Potpuno netačno” a 5 „Potpuno tačno”, u kojoj meri su ove tvrdnje tačne za tebe?
Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

Kada je reč o socijalnim veštinama, više od 80% mlađih i gotovi svi stariji učenici znaju koje informacije ne bi trebalo deliti sa drugima putem interneta, ali više od polovine mlađih i trećina starijih ne zna kako da (npr. na društvenoj mreži) promeni automatska podešavanja, odnosno publiku sa kojom će podeliti određeni sadržaj. Ovo zna da uradi manje od dve trećine ispitanih učenika, iako tri četvrtine njih svakodnevno provodi vreme na društvenim mrežama.

Kao što pokazuje donja tabela, dodatne tvrdnje koje se odnose na kompleksnije digitalne veštine doprinele su smanjenju ukupne (prosečne) ocene i na veštinama kreiranja digitalnih sadržaja (Tabela 12).

Tabela 12. Veštine kreiranja digitalnih sadržaja (11-17 godina)

% učenika koji su odgovorili „donekle tačno” i „potpuno tačno”	11-13		14-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Umem da napravim video ili muziku i okačim na internet	65	54	80	78	70
Znam kako da izmenim („edit”) sadržaje na internetu koje su drugi napravili	39	26	61	39	42
Znam koji se različiti tipovi dozvola (creative commons) primenjuju na digitalne sadržaje	34	20	47	27	32
Znam kako da napravim nešto novo od videa ili muzike koju pronađem na internetu	43	32	58	38	43
Znam kako da napravim veb-sajt	29	18	40	29	30
Prosečna ocena (0-10) (5 tvrdnji)	6.4	5.3	7.2	6.2	6.4
Prosečna ocena (0-10) (2 tvrdnje)	6.2	5.0	7.9	7.2	6.7

Deca Evrope na internetu 2018: c_QE1/op_QE2: Na skali od 1 do 5, gde broj 1 znači „Potpuno netačno” a 5 „Potpuno tačno”, u kojoj meri su ove tvrdnje tačne za tebe?
Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

Većina naših učenika (70%) nije upoznata sa licencama koje se primenjuju prilikom objavljivanja sadržaja na internetu. Manje od trećine učenika izjavljuje da ume da kreira veb-sajt, u tome su veštiji učenici nego učenice, stariji nego mlađi.

Dodatne tvrdnje doprinele su povećanju prosečne ocene na veštinama kreiranja digitalnih sadržaja učenika iz mlađe uzrasne grupe i smanjenju prosečne ocene učenika iz starije uzrasne grupe.

Veštine korišćenja mobilnih uređaja procenjivane su samo na osnovu tri tvrdnje u sklopu obaveznog pitanja (opciono pitanje nije sadržalo dodatne tvrdnje koje se odnose na ovu grupu veština).

Tabela 13. Veštine korišćenja mobilnih uređaja (11-17 godina)

% učenika koji su odgovorili „donekle tačno” i „potpuno tačno”	11-13		14-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Znam kako da instaliram aplikaciju na mobilnom uređaju (npr. telefonu ili tabletu)	91	95	96	98	95
Znam kako da pratim troškove korišćenja neke aplikacije za mobilni	58	40	74	60	59
Znam kako da kupim nešto u aplikaciji	65	49	86	72	69
Prosečna ocena (0-10) (3 tvrdnje)	8.1	7.2	9.1	8.4	8.3

Deca Evrope na internetu 2018: c_QE1/op_QE2: Na skali od 1 do 5, gde broj 1 znači „Potpuno netačno” a 5 „Potpuno tačno”, u kojoj meri su ove tvrdnje tačne za tebe?

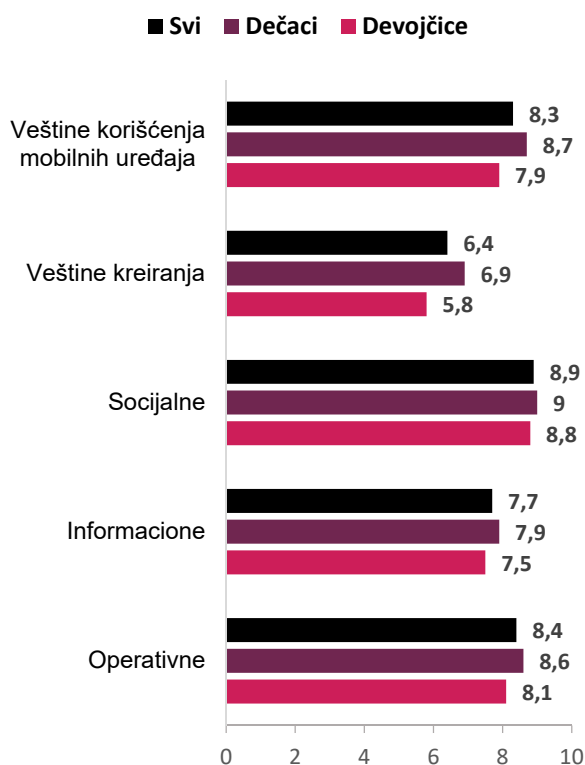
Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

U starijoj uzrasnoj grupi (11-17 godina), prosečna ocena na ovoj grupi digitalnih veština neznatno je veća (8.3 prema 8.0) u odnosu na prosečnu ocenu dobijenu na celom uzorku ispitanih učenika (9-17 godina).

Polne razlike u pogledu pet grupa digitalnih veština nešto su više izražene na poduzorku učenika uzrasta 11-17 godina, nego što su na celom uzorku učenika i kada su procenjivane na

osnovu manjeg broja pojedinačnih veština. I u ovom slučaju, učenici se osećaju digitalno kompetentnijim nego učenice (Grafikon 9).

Grafikon 9. Polne razlike na pet grupa digitalnih veština (11-17 godina)

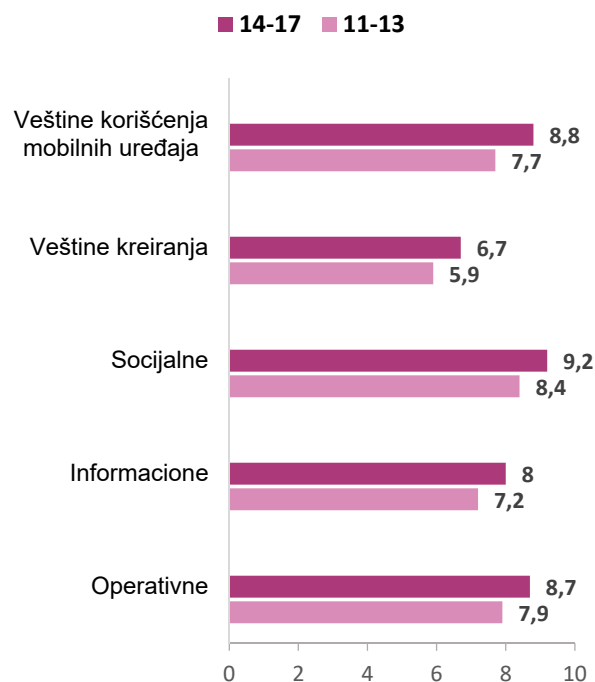

Deca Evrope na internetu 2018: c_QE1/op_QE2: Na skali od 1 do 5, gde broj 1 znači „Potpuno netačno“ a 5 „Potpuno tačno“, u kojoj meri su ove tvrdnje tačne za tebe?
Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

Kao što se može uočiti na gornjem grafikonu, polne razlike najviše su izražene na veštinama kreiranja sadržaja u digitalnom formatu, a najmanje na socijalnim veštinama.

Uzrasne razlike po prosečnim ocenama na pet grupa digitalnih veština izraženije su nego polne (Grafikon 10). Najveća razlika između dve uzrasne grupe (11-13 i 14-17 godina) jeste na veštinama korišćenja mobilnih uređaja, što je verovatno povezano sa većom učestalošću korišćenja ovih uređaja u starijim uzrastima.

Grafikon 10. Uzrasne razlike na pet grupa digitalnih veština (11-17 godina)

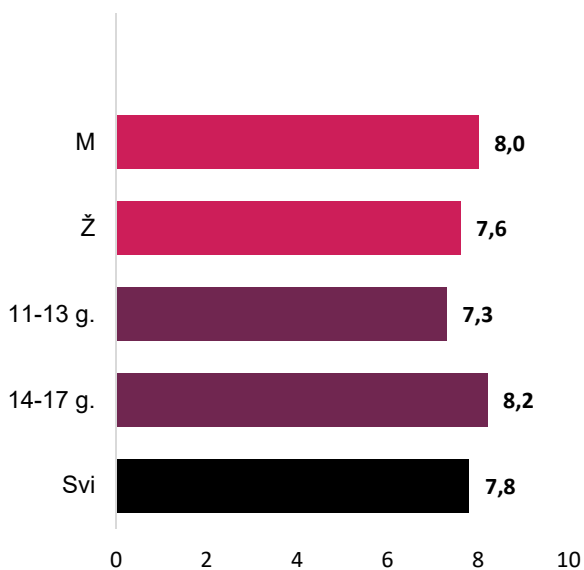

Deca Evrope na internetu 2018: c_QE1/op_QE2: Na skali od 1 do 5, gde broj 1 znači „Potpuno netačno“ a 5 „Potpuno tačno“, u kojoj meri su ove tvrdnje tačne za tebe?
Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

Da zaključimo, kada posmatramo ukupnu prosečnu ocenu na procenjivanim digitalnim veštinama, učenici iz Srbije prednjače u odnosu na učenice, a stariji učenici (uzrast 14-17 godina) prednjače u odnosu na mlađe učenike (uzrast 11-13 godina) (Grafikon 11).

Grafikon 11. Uzasne i polne razlike na pet grupa digitalnih veština (11-17 godina)

Deca Evrope na internetu 2018: c_QE1/c_QE2: Na skali od 1 do 5, gde broj 1 znači „Potpuno netačno“ a 5 „Potpuno tačno“, u kojoj meri su ove tvrdnje tačne za tebe?

Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

Starijim osnovcima i srednjoškolicima postavljeno je još jedno opciono pitanje koje se tiče njihovih digitalnih veština, ali u vezi sa korišćenjem mobilnog telefona i tableta. Pri tome, od njih nije traženo da iskažu stepen slaganja sa navedenim tvrdnjama na petostepenoj skali (kao što je to do sada bio slučaj), već da kažu da li umeju ili ne da urade konkretne stvari na mobilnom uređaju (Tabela 14).

Kao što se može videti iz tabele 14, učenici iz Srbije, iz obe uzrasne grupe, osećaju se veoma kompetentno kada je reč o njihovim veštinama korišćenja pametnog telefona i tableta (iz analize su isključeni učenici koji su rekli da ne žele da odgovore i ne znaju, dakle procenti su računati samo u odnosu na učenike koji su odgovorili da ili ne).

Ovaj nalaz ne iznenađuje, s obzirom na ranije izneti nalaz da učenici iz Srbije znatno češće koriste mobilne uređaje (pre svega, mobilni telefon), nego

npr. desktop računar, što je povezano i sa vrstom aktivnosti na ovim uređajima.

Tabela 14. Veštine korišćenja pametnog telefona i tableta (11-17 godina)

% učenika koji su odgovorili DA	11-13		14-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Povežeš se na bežičnu internet mrežu (Wi-Fi)	98	98	100	100	99
Zaštitiš pametni telefon PIN kodom ili šemom za otključavanje na ekranu ili otiskom prsta	88	92	98	99	96
Isključiš funkciju koja pokazuje tvoju lokaciju (na Fejsbuku, Gugl mapama itd.)	83	86	99	98	93
Blokiraš obaveštenja koja stižu od različitih aplikacija	85	83	100	97	93
Promeniš status na društvenoj mreži koju najviše koristiš	78	82	95	98	91
Napraviš fotografiju ili video pametnim telefonom i postaviš na društvene mreže	79	83	95	100	91
Pronađeš informacije kako da bezbedno koristiš pametni telefon	83	87	92	94	90
Uporediš različite aplikacije kako bi odabrao onu koja je najpouzdanija	76	75	90	90	85
Blokiraš reklame kojima se promovišu aplikacije, igrice ili usluge koje se plaćaju (neželjeni prozor koji se pojavljuje tokom pretrage interneta)	80	66	85	80	79
Imaš iste dokumente, kontakte ili aplikacije na svim uređajima koje koristiš (npr. na pametnom telefonu, tabletu, računaru)	64	60	78	81	73

Deca Evrope na internetu 2018: op_QE3: Šta od navedenih stvari umeš da uradiš na pametnom telefonu ili tabletu?

Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

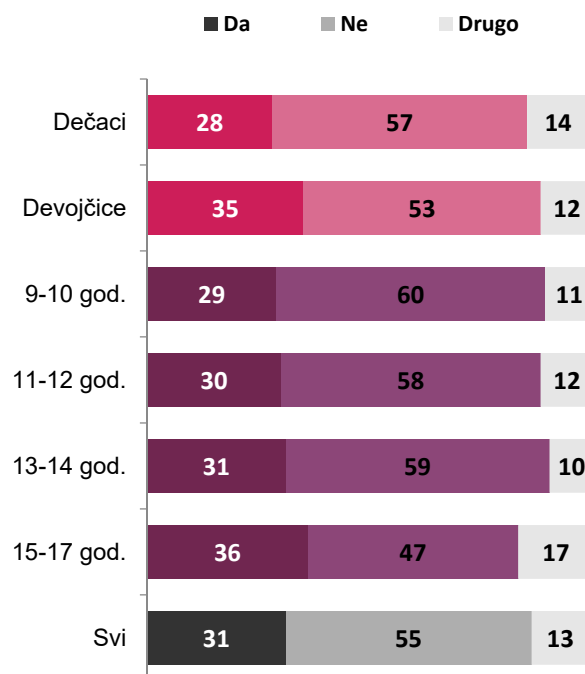
Da zaključimo, nalazi ovog, kao i nekoliko prethodnih istraživanja, ukazuju da je digitalne veštine učenika neophodno razvijati u okviru sistema formalnog obrazovanja. Na njihovom razvoju trebalo bi započeti što ranije, s obzirom na činjenicu da deca počinju da koriste digitalne uređaje i internet u sve mlađem uzrastu. Prema najnovijim regulativama (Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, 2018), predviđeno je da sticanje osnovnih digitalnih veština dece u Srbiji započinje već u predškolskom uzrastu, a nastavlja se na višim nivoima obaveznog obrazovanja.

Ako se osvrnemo na pitanje sa početka poglavlja o digitalnim veštinama učenika, odgovor koji proizilazi iz nalaza ovog istraživanja glasi: vreme provedeno na internetu (broj sati), kao takvo, ne obezbeđuje sticanje odgovarajućih veština digitalne pismenosti, već je presudan kvalitet tog vremena, odnosno vrsta aktivnosti. Stoga je neophodno sistematski raditi na razvoju kompleksnijih kognitivnih veština (kreiranje sadržaja i procenjivanje informacija sa interneta) i njihovoj primeni u digitalnom kontekstu, odnosno na razvoju veština kritičke digitalne pismenosti učenika.

Uznemirujuća iskustva na internetu

Skoro svaki treći učenik, tokom poslednjih godinu dana, imao je neko uznemirujuće iskustvo na internetu (Grafikon 12). Skoro svaki osmi učenik izbegao je da odgovori sa da ili ne (najčešće rekavši da ne zna). Među decom koja su na ovo pitanje odgovarala, nešto veći procenat devojčica (35%) nego dečaka (28%) prijavljuje uznemirenost nekim sadržajem na internetu. Procenat učenika koji prijavljuju da su uznemireni nekim sadržajem na internetu raste sa uzrastom, ali relativno blago.

Grafikon 12. Procenat učenika koji su bili uznemireni sadržajem na internetu, prema polu i uzrastu

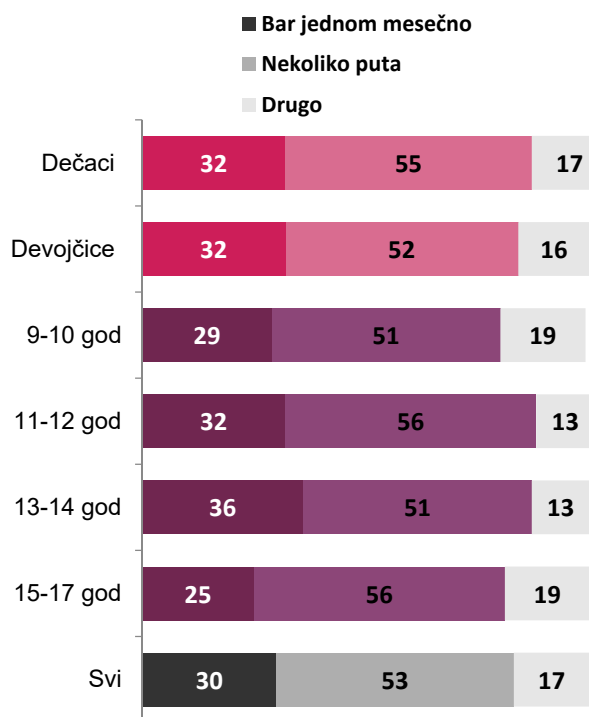
Deca Evrope na internetu, pitanje c_QF01: U poslednjih godinu dana, da li se nešto desilo na internetu što ti je na neki način zasmatalo ili te je uznemirilo (npr. učinilo da se osećaš neprijatno, uplašeno ili da si pomislio da nije trebalo tako nešto da vidiš?)

Osnova: učenici uzrasta 9-17 godina (N=1150).

Na sledećem grafikonu prikazana je učestalost ovakvih iskustava među decom koju je nešto uznemirilo, prema starosnoj dobi i polu.

Među decom koja su rekla da su imala neko uznemirujuće iskustvo na internetu (a njih je skoro trećina ukupnog uzorka), njih 30% izjavilo je da im se tako nešto dešavalo skoro svakog meseca protekle godine, dok oko polovine kaže da im se to desilo nekoliko puta (među ponuđenim odgovorima nije postojao odgovor „jednom“).

Grafikon 13. Učestalost uznemirujućih iskustava, prema polu i uzrastu (%)

Deca Evrope na internetu, pitanje C_QF02rt: U poslednjih godinu dana koliko često se to dešavalo?

Osnova: učenice i učenici uzrasta 9-17 godina koji su prethodno odgovorili da im se u proteklih godinu dana desilo na internetu nešto što ih je uznemirilo (N=361).

Posmatrano u odnosu na ukupan uzorak dece uzrasta 9-17 godina, može se reći da je skoro svako deseto dete (9%) često (bar jednom mesečno) imalo neko uznemirujuće iskustvo na internetu, dok je 17% takvo iskustvo imalo ponekad. Broj dece koja prijavljuju da su imala negativna iskustva „često“ najveći je u uzrastu 13-14 godina (12%), pa na uzrastu 11-12 godina 10%, na uzrastu 15-17 godina 9% i na uzrastu 9-10 godina 8%. Posmatrano i dalje u odnosu na uzorak u celini, pokazuje se da je učestalost uznemirujućih iskustava približno ista kod dečaka i devojčica: takva iskustva često je imalo 11% devojčica i 8% dečaka, a ponekad 18% devojčica i 16% dečaka.

Traženje podrške nakon negativnih iskustava

Da li deca i mladi razgovaraju sa nekim kada ih nešto uznemiri na internetu? Jedna četvrtina ispitanika koji su na ovo pitanje odgovorili ne razgovara ni sa kim (25%), dok najveći broj takvih ispitanika razgovara sa prijateljem ili prijateljicom slične starosne dobi (45%). Veoma mali procent te dece (3%) razgovarali su sa učiteljima ili nastavnicima kada su poslednji put imali ovakvo iskustvo. Nešto manje od trećine dece (31%) kažu da su razgovarala sa roditeljem ili starateljem kada ih je poslednji put nešto uznemirilo na internetu.

Prikaz odgovora ispitanika koji su se po ovom pitanju izjasnili, prema uzrasnim kategorijama i polu, nalazi se u tabeli 15.

Tabela 15. Traženje podrške nakon negativnih iskustava na internetu

% učenika koji su razgovarali sa navedenim osobama	9-12		13-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Moja majka ili otac (ili maćeha ili očuh ili staratelji)	42	33	11	37	31
Moj brat ili sestra (ili polubrat ili polusestra ili neko od usvojene dece)	21	19	9	16	16
Drug ili drugarica koji/a je tvojih godina	22	36	49	64	45
Nastavnik/ca	1	4	1	3	3
Osoba čiji je posao da pomaže deci	3	3	1	2	2
Druga odrasla osoba kojoj veruješ	5	12	2	6	6
Neko drugi	7	1	9	3	5
Nisam razgovarao ni sa kim	26	32	28	18	25
Ne znam	8	7	6	4	6
Ne želim da odgovorim	3	0	1	0	1

Deca Evrope na internetu, pitanje c_QF04 (a-j): Poslednji put kada se desilo nešto na internetu što ti je zasmetalo ili te je uznemirilo na neki način, da li si o tome razgovarao/la sa nekim od navedenih osoba?

Osnova: učenici uzrasta 9-17 godina koji su prethodno odgovorili da su u proteklih godinu dana imali neko uznemirujuće iskustvo na internetu (N=356).

Dok kod dečaka, verovatnoća da će ispitanik razgovarati sa roditeljima ili starateljima opada sa uzrastom, to nije slučaj sa devojčicama: nešto veći procenat tinejdžerki uzrasta 13-17 godina (37%) razgovara sa nekim od roditelja, nego što je to slučaj sa devojčicama uzrasta 9-12 godina (33%). Mlađe devojčice češće kažu da nisu razgovarale ni sa kim nego mlađi dečaci i devojčice i dečaci starijeg uzrasta. Kako starije, tako i mlađe ispitanice češće razgovaraju sa prijateljima nego dečaci.

Deca i mladi različito reaguju na negativna iskustva na internetu (Livingstone, Mascheroni, & Staksrud, 2015). Dok neki aktivno preduzimaju mere da sebi pomognu, bilo tako što će razgovarati sa nekim, prijaviti (engl. *report*) problem društvenim mrežama ili blokirati osobu koja ih uznemirava, mnogoj deci i mladima nije uvek najjasnije šta mogu da urade da situaciju promene. Tabela 16 prikazuje reakcije i ponašanja dece i mladih posle negativnog iskustva na internetu.

Skoro jedna četvrtina dece i mladih (23%) koji kažu da su bili uznemireni ignorisalo je problem, što se ne smatra proaktivnom, kao ni efikasnom metodom za pristup problemu (D'Haenens, Vandoninck, & Donoso, 2013). Skoro jedna trećina takve dece (31%) blokirala je osobu koja ih je uznemiravala, a jedno od desetoro dece pokušalo je da reši problem korišćenjem opcije za prijavljivanje sadržaja ili osobe koja ih uznemirava na platformi ili društvenoj mreži tj. veb-sajtu gde se problem desio. Mali broj ispitanika (6%) prestao je da koristi internet neko vreme, što je savet koji odrasli znaju da daju deci u ovakvim situacijama, ali koji često ne rešava problem ili deci nije od pomoći.

Tabela 16. Reagovanje na negativna iskustva na internetu

% učenika koji su odgovorili „donekle tačno” i „potpuno tačno”	11-13		14-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Ignorisao sam problem ili sam se nadao da će nestati sam od sebe	30	37	13	18	23
Zatvorio sam prozor ili aplikaciju	19	13	33	31	25
Osećao sam se pomalo krivim zbog toga što je pošlo naopako	0	12	6	9	7
Pokušao sam da nateram tu osobu što me je uznemirila da me ostavi na miru	11	7	18	10	11
Pokušao sam da se osvetim toj osobi što me je uznemirila	3	5	13	4	6
Prestao sam da koristim internet na neko vreme	7	12	4	4	6
Obrisao sam sve poruke te osobe	17	24	8	11	15
Promenio sam podešavanja koja se tiču privatnosti/kontaktata	7	4	12	5	7
Blokirao sam tu osobu tako da više ne može da me kontaktira	24	22	35	40	31
Prijavio sam problem putem interneta (npr. kliknuo na dugme „report”, obratio se osobi koja daje savete ili internet provajderu)	6	9	9	16	11
Nešto drugo	16	9	11	15	13
Ne znam	14	13	6	5	9
Ne želim da odgovorim	8	5	1	3	4

Deca Evrope na internetu, pitanje c_QF05 (a-m): Poslednji put kada se imao imala probleme zbog nečega ili nekoga na internetu ko ti je zasmetao ili te uznemirio, da li si uradio nešto od ovih stvari posle toga?

Osnova: učenici uzrasta 9-17 godina koji su prethodno odgovorili da su u proteklih godinu dana imali neko uznemirujuće iskustvo na internetu (N=356).

Vršnjačko nasilje na internetu

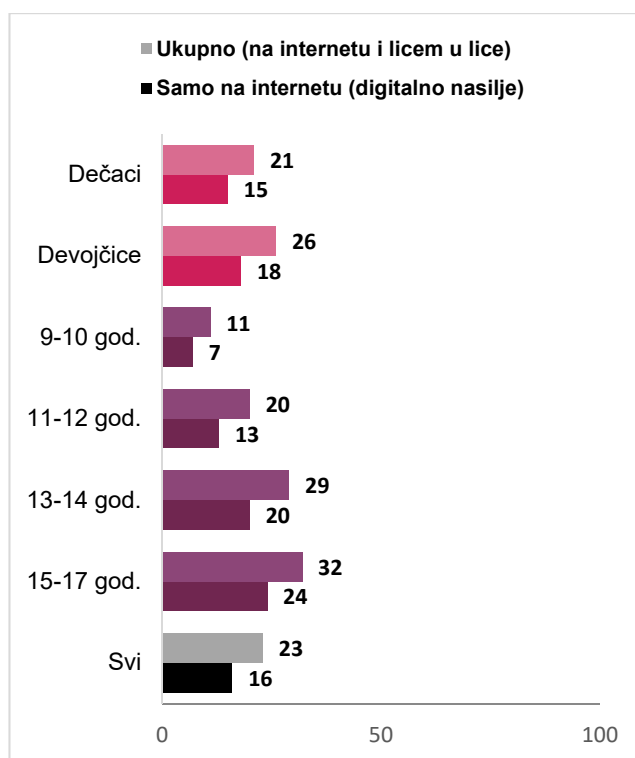
Vršnjačko nasilje predstavlja kompleksan problem koji ima različite definicije oko kojih se i sami istraživači, kao i akademska zajednica, često ne slažu. Još su veće nesuglasice oko vršnjačkog nasilja na internetu, zbog specifičnosti digitalne tehnologije i primene definicija koje se odnose na „oflajn“ okruženje u „onlajn“ okruženju (Olweus, 2012; Kowalski, Giumetti, Schroeder, & Lattanner, 2014; Görzig & Machackova, 2015). U različitim anketama, na drugačije se načine deca pitaju o tome da li su iskusila vršnjačko nasilje i koriste se često različite definicije, te zastupljenost vršnjačkog nasilja može da varira od 6,5% do 72%; istraživanja takođe pokazuju da vršnjačko nasilje uživo često koincidira sa vršnjačkim nasiljem na internetu, dakle, oni koji su žrtve oflajn to često iskuse i onlajn (Kowalski et al., 2014; Popadić & Kuzmanović, 2016; Tokunaga, 2010). Upravo iz ovih razloga, u našem istraživanju decu nismo pitali da li su iskusili „vršnjačko nasilje“, jer deca i mladi mogu imati različite ideje o tome šta je „vršnjačko nasilje“. Dali smo im sledeći opis ovakvog ponašanja, i pitali da li su to iskusili u toku protekle godine, i ako da, koliko često: „Ponekad deca ili tinejdžeri govore ili rade okrutne ili ružne stvari nekom drugom. To se, na primer, često dešava i po nekoliko puta različitim danima tokom dužeg vremenskog perioda. Ovakve stvari uključuju: podsmevanje nekome na način koji se toj osobi ne dopada; udaranje, šutiranje ili guranje; izostavljanje nekoga iz zajedničkih aktivnosti. Kada ljudi vređaju nekoga ili su okrutni, to može da se učini: uživo (licem u lice); putem mobilnog telefona (putem poruke, poziva, video snimka); na internetu (putem imejla, instant poruka, društvenih mreža, četa).“

Skoro četvrtina ispitanih učenika uzrasta 9-17 godina (23%) doživela je vršnjačko nasilje u toku prethodne godine, bilo na internetu tj. preko digitalnih tehnologija, bilo uživo. Kao što je prikazano na grafikonu 14, svaki šesti učenik (16%) doživeo je preko mobilnog telefona, interneta,

računara ili tableta „digitalno vršnjačko nasilje“ (engl. *cyberbullying*).

Broj ispitanika koji prijavljuju digitalno nasilje raste sa uzrastom: manje od jedan od deset ispitanika (7%) uzrasta 9-10 godina prijavljuje takvo iskustvo; isto je slučaj sa 13% učenika uzrasta 11-12, jedna petina (20%) ispitanika uzrasta 13-14 godina, kao i jedna četvrtina (24%) mladih od 15-17 godina koji su na ovo pitanje odgovorili. Veći broj devojčica odnosno devojaka žrtva je vršnjačkog nasilja na internetu, skoro jedna petina (18%), nego što je to slučaj sa dečacima tj. mladićima, gde 15% prijavljuje ovakvo iskustvo na internetu.

Grafikon 14. Procenat učenika koji su doživeli nasilje (uživo ili na internetu)

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF20: U poslednjih godinu dana, da li se neko prema tebi ponašao na okrutan ili ružan način?
c_QF21b: Koliko često se to dešavalo na bilo koji od sledećih načina (b) putem mobilnog telefona ili interneta, kompjutera, tableta.
Osnova: učenice i učenici uzrasta 9-17 godina (n=1150).

Među onima koji su imali ovakva iskustva, nešto češće je doživljeno digitalno nasilje (22% njih ga je doživelo bar jednom mesečno) nego nasilje licem u lice (17%). Njih 24% kaže da je doživelo neki drugi

oblik nasilja, ali ne znamo na šta su pritom mislili (Tabela 17).

Tabela 17. Učestalost doživljavanja nasilja (uživo i na internetu)

%	nikad	ponekad	bar jednom mesečno	drugo
Uživo (licem u lice) od strane osobe koja je sa tobom na istom mestu u isto vreme	26	50	17	7
Putem mobilnog telefona ili interneta, kompjutera, tableta itd.	23	50	22	5

Na neki drugi način 53 15 9 24
Deca Evrope na internetu, pitanje QF21a-c: U poslednjih godinu dana, koliko često se to dešavalo na neki od sledećih načina (uživo, tj. licem u lice, putem mobilnog telefona, interneta, kompjutera tableta, itd; na neki drugi način)?

Osnova: učenici uzrasta 9-17 godina koji su prethodno rekli da je u poslednjih godinu dana neko prema njima postupao na okrutan ili ružan način (N=286).

Ako procenite odgovora na ovo pitanje preračunamo u odnosu na celokupni uzorak ispitane dece, videćemo da je 11% dece izjavilo da je doživelo neki oblik nasilja licem u lice ponekad a 4% često, dok je neki oblik digitalnog nasilja doživelo 11% ponekad a 5% često.

Broj dece koja su doživela digitalno nasilje (16%) bio je za nijansu veći od broja dece koja su doživela nasilje u komunikaciji licem u lice (15%). Ovaj rezultat u koliziji je sa ranijim nalazima (npr. Popadić, Plut i Pavlović, 2014) u kojima se klasični oblici nasilja češće prijavljivani od digitalnog nasilja. Mada je moguće i da je digitalno nasilje zaista postalo zastupljenije, pre smo skloni pretpostavci da je učestalost klasičnih oblika vršnjačkog nasilja u sadašnjem istraživanju potcenjena, i to pre svega zbog korišćenog pristupa: ceo upitnik bio je fokusiran na upotrebu digitalnih tehnologija a klasični oblici nasilja nisu bili nabrojani i detaljnije predočeni.

Pitali smo decu i mlade koji su iskusili digitalno vršnjačko nasilje na koji način se to desilo, procenti dece u odnosu na one koji su doživeli digitalno

nasilje kao i na ukupan broj dece u uzorku prikazani su u tabeli 18.

Tabela 18. Oblici digitalnog nasilja

% DA odgovora	Deca koja su doživela digitalno nasilje (N=188)	Ukupan uzorak (N=1150)
Dobijao si ružne ili okrutne poruke	66	11
Ružne ili okrutne poruke o tebi su deljene ili postavljane tamo gde ih drugi mogu videti	20	3
Bio si izostavljen ili isključen iz grupe ili aktivnosti na internetu	28	5
Dobio si pretnje na internetu	32	5
Bio si primoran da uradiš nešto što nisi želeo	10	2
Druge okrutne ili ružne stvari su ti se desile na internetu	20	3

Deca Evrope na internetu, pitanje c_QF23a-f: Da li ti se neka od ovih stvari desila u poslednjih godinu dana? Zaokruži jedan broj (odgovor) u svakom redu.

Osnova: u prvoj koloni, učenici uzrasta 9-17 godina koji su prethodno izjavili da su bili maltretirani onlajn (c_QF21b_rt1) (N=188); u drugoj koloni, svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet.

Najčešći oblik digitalnog nasilja kojem su učenici bili izloženi jeste primanje ružnih i uvredljivih poruka – to je doživelo skoro tri četvrtine dece izložene digitalnom nasilju, i svako deseto dete u ukupnom uzorku. Drugi oblik po učestalosti, duplo ređi nego prethodni, jeste dobijanje pretnji na internetu, a vrlo blizak njemu po učestalosti je izostavljanje i isključivanje iz grupe ili aktivnosti na internetu.

Kada su u pitanju načini da se deci i mladima pomogne u slučajevima vršnjačkog nasilja, kao i kada im nešto drugo smeta na internetu, društvene mreže odnosno kompanije, kao što su recimo Fejsbuk, Instagram ili Snepčet razvile su različite alate. Ako im nešto zasmeta na mrežama, deca mogu takve sadržaje da prijave kako bi bili uklonjeni; ili, mogu blokirati korisnike mreža koji im iz nekog razloga smetaju, kako ih ovi ne bi dalje kontaktirali. Mreže su takođe razvile tzv. Centre za pomoć („Help“ ili „Safety Center“) koji su specijalne

strane sajtova društvenih mreža, gde se deca, mladi kao i roditelji, staratelji, nastavnici i drugi koji rade sa decom mogu informisati o tome kako da sebi pomognu ako iskuse nešto neprijatno na ovim platformama (Milosevic, 2018). Međutim, deca i mladi često ne znaju za ovakve resurse, te smo želeli da znamo do koje mere su isti poznati i korišćeni među decom i mladima u Srbiji. Tabela 19 pokazuje koji procenat dece i mladih uzrasta 11-17 godina je ove alate video (bilo da su ih koristili ili ne).

Tabela 19. Procenat učenika koji su upoznati sa alatima za prijavljivanje i pružanje pomoći u slučaju digitalnog nasilja

% učenika koji su videli:	11-13		14-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Dugme za blokiranje „block“	78	85	92	92	88
Dugme za prijavljivanje „report“	72	60	88	87	79
Centar za pomoć („Help center“)	59	45	74	66	63

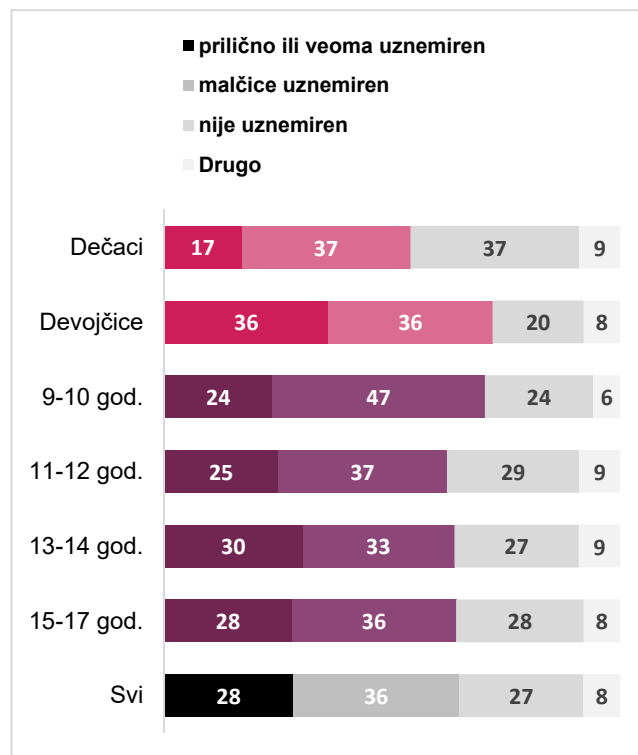
Deca Evrope na internetu, pitanje op_QD5_rt: Kada si koristio/la društvene mreže ili sajtove za igranje igrice da li si nekada video videla neke od ovih stvari na internetu?
Osnova: učenici uzrasta 11-17 godina koji su prethodno rekli da imaju profil na društvenoj mreži ili sajtu za igranje igrice (N=730).

Velika većina dece upoznata je sa ovim alatima. Oni su poznatiji tinejdžerima nego mlađoj deci, i dok je većina starije i bar polovina mlađe dece upoznata sa sredstvima za blokiranje, a više od polovine sa sredstvima za prijavljivanje, nešto je manji udeo onih koji znaju za Centre za pomoć. Više od polovine dece koja imaju svoj profil (61%) koristilo je i dugme za blokiranje; nešto više od četvrtine je koristilo dugme za prijavljivanje (30%) a tek 8% je koristilo centar za pomoć.

Deca i mladi mogu različito da reaguju na vršnjačko nasilje. Dok su neki veoma uznemireni, neki prijavljuju da ih ovo iskustvo nije uznemirilo. Nešto više od jedne četvrtine dece koja su iskusila vršnjačko nasilje na internetu kažu da nisu bila uznemirena kada se ovo desilo poslednji put

(27%), nešto više od trećine njih (36%) kažu da su bili malčice uznemireni, dok je nešto više od četvrtine (28%) bilo prilično ili veoma uznemireno (Grafikon 15). Devojčice i devojke češće prijavljuju da su veoma ili prilično uznemirene nego dečaci odnosno mladići. Više od trećine (36%) ispitanica koje su iskusile vršnjačko nasilje kažu da su bile veoma uznemirene poslednji put kada se to desilo, dok je tek 17% dečaka odnosno mladića prijavilo priličnu ili veliku uznemirenost. Dečaci i mladići takođe češće prijavljuju da nisu bili uznemireni (37%), u odnosu na petinu devojčica i devojaka (20%), koji su iskusili digitalno nasilje i na ovo pitanje odgovorili. Velika odnosno prilična uznemirenost blago raste sa uzrastom, s tim što je u uzrasnoj grupi 13-14 godina neznatno veći broj ispitanika prijavljuje (30%) nego u grupi 15-17 godina (28%).

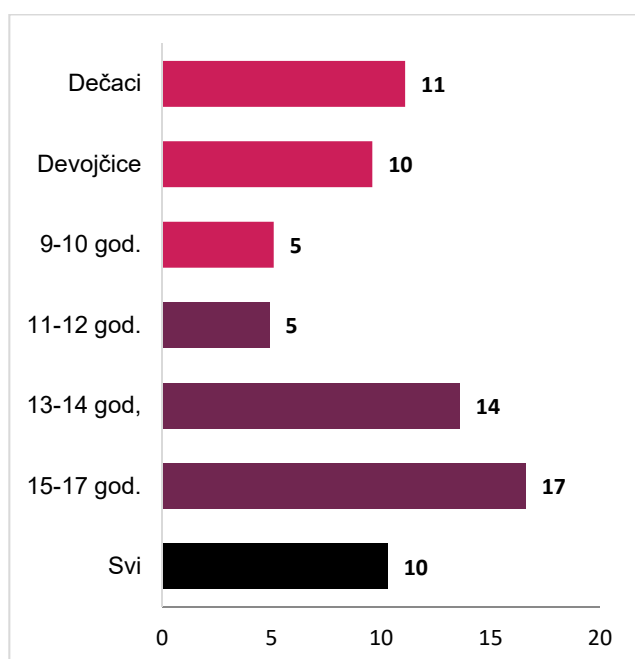
Grafikon 15. Stepenn uznemirenosti digitalnim nasiljem

Deca Evrope na internetu, pitanje c_QF24: Kada pomisliš na poslednji put kada ti je neko učinio nešto okrutno ili ružno na internetu, kako si se osećao u pogledu toga?
Osnova: učenici uzrasta 9-17 godina koji su prethodno (na pitanju c_QF21b_rt1) izjavili da su bili maltretirani (N=188).

Konačno, pitali smo decu i mlade da li su se oni ponašali prema nekome na okrutan ili ružan način na internetu. Na grafikonu 16 prikazani su procenti dece koja su odgovorila da su se nasilno ponašala na internetu, dobijeni tako što su sabrane kategorije odgovora „nekoliko puta“, „barem jednom mesečno“, „barem jednom nedeljno“ i „svaki dan ili skoro svaki dan“.

Grafikon 16. Procenat učenika koji se ponašao na okrutan ili ružan način prema nekom drugom na internetu

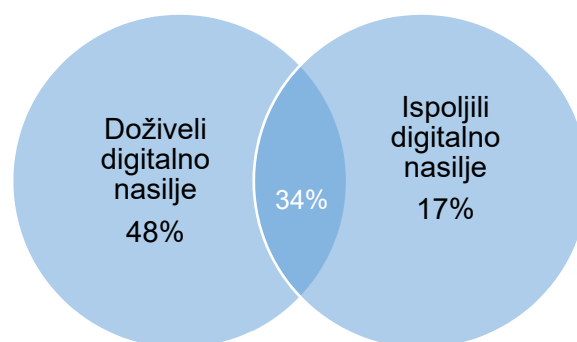
Deca Evrope na internetu, pitanje cQF29b: U poslednjih godinu dana, koliko često si se ti ponašao na okrutan ili ružan način prema nekom drugom, na neki od sledećih načina: putem mobilnog telefona ili interneta, kompjutera, tableta itd. Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Svaki deseti učenik prijavljuje da je i sam bio nasilan prema nekome na internetu u poslednjih godinu dana. U toj kategoriji podjednako je dečaka (11%) i devojčica (10%). Udeo dece i mladih koji kažu da su bili okrutni prema drugima raste sa uzrastom – od 5% među decom između devet i deset godina do 17% među učenicima uzrasta 15-17 godina.

Zanimljivo je da istraživanja pokazuju da često postoji preklapanje između dece koja su doživela

vršnjačko nasilje i dece koja su ga počinila. Dakle oni koji iskuse vršnjačko nasilje mogu postati ili su u isto vreme i počinioci, ponekad iz želje za osvetom ili iz potrebe da se zaštite, ili svojim nasilnim postupkom provociraju nečije nasilje (Goerzig & Machachkova, 2015; Popadić et al., 2014; Völlink et al., 2013). Ako izdvojimo grupu učenika koji su bili učesnici nasilne interakcije preko interneta, bilo kao „žrtve“ bilo kao „nasilnici“, možemo videti da trećina iz te grupe kažu da su bili i „žrtve“ i „nasilnici“. Najviše je onih koji su bili samo „žrtve“ (skoro polovina učenika) a najmanje onih koji su bili samo „nasilnici“ (Grafikon 17).

Grafikon 17. Uloge u nasilnoj interakciji dece koja su bili počinioci ili žrtve digitalnog nasilja

Deca Evrope na internetu 2018: Pitanje c_QF21b: U poslednjih godinu dana, koliko često se prema tebi neko ponašao na okrutan i ružan način putem mobilnog telefona ili interneta, kompjutera, tableta itd.) i pitanje c_QF29b: U poslednjih godinu dana, koliko često si se ti ponašao na okrutan i ružan način prema nekom drugom putem mobilnog telefona ili interneta, kompjutera, tableta, itd.

Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji su na ova dva pitanja izjavili da su bar jednom bili žrtve ili bar jednom nasilno postupili (N=229).

Nije neobično da je zastupljenost vršnjačkog nasilja manja kada se postavi pitanje o tome da li je neko bio počinitelj u odnosu na to da li je neko bio tzv. „žrtva“ i pretpostavlja se da to ima veze sa tim što nije svako spreman da prizna da je nekoga zlostavljao čak i kada razume da je ispitivanje anonimno (Kowalski, et al., 2014; Menesini & Nocentini, 2009).

„Sharenting“, deljenje sadržaja na internetu, privatnost i sigurnost podataka

Privatnost i sigurnost podataka dece i mladih na internetu sve su bitnije teme kada se govori o internetu i mladim ljudima. Da deca i mladi imaju pravo na privatnost precizirano je u UN Konvenciji o pravima deteta (Livingstone, Carr, & Byrne, 2015), a ova privatnost može na internetu biti ugrožena na razne načine. Između ostalog, tako što recimo roditelji, staratelji ili prijatelji dele informacije o detetu na internetu koje dete samo možda ne želi da budu podeljene; tako što sama deca iz neznanja podele informacije a da nisu svesna da ih drugi mogu videti ili da takvo deljenje može imati posledice na njihovu reputaciju.

Deljenje sadržaja na internetu može imati posledice po bezbednost dece – recimo ako nepoznate osobe mogu detetu ući u trag, tako što imaju uvid u lokaciju deteta kad ono objavljuje gde se nalazi na društvenim mrežama. Sama funkcija geolokacije može biti uključena na određenim društvenim mrežama, a da dete nije ni svesno toga.

Privatnost može biti ugrožena i kroz sakupljanje podataka u komercijalne svrhe, kao što je to slučaj sa podacima koje prikupljanju društvene mreže ili sve popularnije tzv. internet stvari (engl. *Internet of Things*) (Milosevic et al., 2019; Montgomery, 2015).

Tenzija ovde može da postoji između osiguravanja dečije privatnosti, sa jedne strane, i sigurnosti podataka, sa druge – recimo roditeljsko korišćenje softvera ili „roditeljske kontrole“ da bi imao uvid u to koje veb-sajtove dete ili tinejdžer koristi može da osigura bezbednost podataka ili samu bezbednost deteta, ali može istovremeno narušiti njegovu privatnost.

Pogotovo je u poslednje vreme sve zastupljenija pojava „sharentinga“⁹ odnosno tendencije da roditelji ili staratelji dele informacije (slike, video, tekst) na internetu o svojoj deci, čak i kada deca i mladi to ne odobravaju (Blum-Ross & Livingstone, 2017; Livingstone, Blum-Ross, & Zhang, 2018). Zbog toga smo želeli da saznamo koliko često su deca i mladi u Srbiji imali takva iskustva.

Nešto manje od petine ispitanika (17%) kaže da je njihov roditelj ili staratelj objavio neku informaciju o njima, a da ih nije prvo pitao da li je to u redu, a sličan broj njih zatražio je od roditelja ili staratelja da neke informacije koje je stavio/la o njima skine sa interneta (17%). Manje od jedne desetine ispitanika (7%) kaže da su bili uznemireni zbog informacija koje su njihovi roditelji ili staratelji postavili na Internet. Samo 3% ispitanika kaže da je neko od njihovih učitelja ili nastavnika objavio neke informacije o njima na internetu a da ih prethodno nije pitao da li je to u redu. Najveći broj ispitanika, petina učenika (20%), iskusio je da neko od njihovih prijatelja to uradi a da ih ne pita da li je to u redu. Pregled prema uzrastu i polu se nalazi u tabeli 20.

⁹ „Parent“ – roditelj i „share“ – deliti, pa otuda „sharenting“, gde je „overshare“ deliti previše informacija.

Tabela 20. Deljenje ličnih informacija od strane drugih osoba

% učenika koji kaže da se to desilo u nekom trenutku tokom poslednjih godinu dana:	9-12		13-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Neko od mojih prijatelja je objavio informacije o meni na internetu a nisu prvo pitali mene da li je to u redu	4	7	26	37	20
Roditelj ili staratelj je stavio informaciju o meni na internet a nije prvo pitao mene da li je to u redu	12	10	19	26	17
Zatražio sam od svog roditelja ili staratelja da ukloni stvari koje je stavio na Internet	13	10	19	25	17
Bio sam uznemiren zbog informacije koje je su moji roditelji stavili na Internet	8	7	7	6	7
Dobio sam negativne komentare ili komentare koji su me povredili zbog nečega što je roditelj ili staratelj objavio	10	2	8	4	6
Neko od mojih nastavnika je objavio informacije o meni na internetu a nisu prvo pitali mene da li je to u redu	1	1	6	3	3

Deca Evrope na internetu, pitanje c_QF80_oy/ec_QF80_oy U poslednjih godinu dana, koliko često su ti se dešavale sledeće stvari? Osnova za odgovore za redove 2-5: učenici uzrasta 9-17 godina (N=1150), za redove 1 i 6: učenici uzrasta 11-17 godina (N=863).

Lične informacije i opasnosti za lične podatke na internetu

Sposobnost dece da zaštite svoje lične podatke važan je aspekt digitalne pismenosti i česta komponenta obuke koju deca dobijaju o bezbednosti na internetu (Katz, 2012; Chaudron et al., 2018). Iako često znaju da ne smeju deliti lozinke ni sa kim, deca to ipak često rade, što može da dovede do zloupotrebe njihovih ličnih podataka.

Deca i mladi mogu nehotice potrošiti previše novca u aplikacijama, slučajno ugroziti svoje kompjutere virusom i slično. Učestalost ovakvih iskustava prikazana je u tabeli 21.

Tabela 21. Negativna iskustva sa ličnim podacima

% učenika koji kaže da se to desilo u nekom trenutku u poslednjih godinu dana:	9-12		13-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Uređaj (npr. telefon, tablet, kompjuter) koji koristim zarazio se virusom ili špijunskim programom (spajverom)	16	9	20	14	15
Neko je iskoristio moju lozinku da pristupi mojim podacima ili da se pretvara da sam ja	8	5	14	11	10
Neko je koristio moje lične podatke na način koji mi se nije dopao	5	4	7	4	5
Potrošio sam previše novca na internetu ili na sadržaje u okviru aplikacija	5	2	9	1	5
Izgubio sam novac tako što su me prevarili na internetu	7	1	7	2	4
Neko je napravio stranicu o meni ili sliku koja je bila puna mržnje ili okrutna	5	2	4	4	4
Neko je saznao gde se nalazim jer su "ušli u trag" mom telefonu ili uređaju	3	2	3	2	2

Deca Evrope na internetu, pitanje cQF_60: U poslednjih godinu dana, da li ti se nešto od ovoga desilo na internetu (zaokruži jedan broj u svakom redu).

Osnova: učenici uzrasta 9-17 godina (N=1150).

Približno jedno u desetoro dece i mladih kaže da je neko iskoristio njihovu lozinku da se pretvara da su oni, a nešto manje od jedne petine prijavilo je da im se uređaj zarazio virusom, odnosno spajverom (17%), dok su ostala iskustva nešto ređa i ne prijavljuje ih mnogo više od 5% ispitanika koji su na ovo pitanje odgovorili.

Druga rizična ponašanja na internetu

Neka dečija ponašanja mogu ugroziti bezbednost njihovih ličnih podataka ili njihovu bezbednost u celini – ne samo na internetu.

U tabeli 22 prikazana je učestalost nekih postupaka koji sa sobom nose rizik da neko iskoristi detetove lične podatke.

Tabela 22. Rizično postupanje sa ličnim podacima

% učenika koji su bar nekad radili sledeće stvari:	9-12		13-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Tražio nove prijatelje ili kontakte na internetu	32	30	68	70	52
Dodao ljude koje nikada uživo nije upoznao u prijatelje ili kontakte	18	13	58	58	38
Slao lične podatke (npr. puno ime i prezime, adresu ili broj telefona) nekome koga nikada uživo nije upoznao	9	4	25	27	17
Pretvarao se da je druga osoba na internetu od onoga ko je stvarno	15	6	19	11	13
Poslao svoju sliku ili video nekome koga nikad nije lično upoznao	9	5	18	16	12

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF10a-e: U POSLEDNJIH GODINU DANA, koliko često si radio ove stvari na internetu?

Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Traganje za novim prijateljima i kontaktima na internetu, što radi trećina dece mlađeg uzrasta (9-11) i preko dve trećine dece starijeg uzrasta (13-17), nosi sa sobom rizik ako je dete pritom spremno da pošalje lične podatke nepoznatim osobama, da ih doda spisku prijatelja ili da im pošalje svoje slike. Ovakvi rizični postupci nisu retki među decom, i češći su kod starijih jer češće ulaze u ovakvu vrstu komunikacije sa drugima.

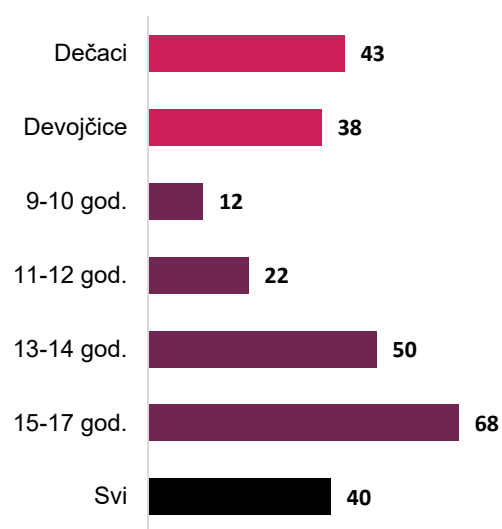
Kontakti sa nepoznatim osobama

Ponašanje koje odrasli smatraju posebno rizičnim za decu jeste stupanje u kontakt sa nepoznatim osobama. Smatra se da su deca sklona da nepoznate osobe na internetu opažaju kao dobronamerne i da precenjuju vlastitu sigurnost i anonimnost u takvoj komunikaciji, a rezultat takve naivnosti i otvorenosti mogu biti kontakti u kojima je dete izloženo nasilju ili manipulaciji i kontakti sa

osobama koje se lažno predstavljaju. Slučajevi nasilja, pogotovo seksualnog nasilja, koje su odrasli počinili nad decom uspostavljajući prethodno sa njima poznanstvo u kojem su se lažno predstavili, izazivaju veliku medijsku pažnju i zabrinutost društva. Otuda se u ispitivanju aktivnosti dece na internetu deca redovno pitaju o tome da li su imala kontakt sa nepoznatim osobama, koliko su spremni da takve kontakte uspostavljaju i koliko su pri tom oprezni.

U našem istraživanju, nešto manje od polovine dece izjavljuju da su preko interneta komunicirali sa osobama koje prethodno nisu upoznali uživo (Grafikon 18).

Grafikon 18. Procenat dece koja su imala kontakt preko interneta sa nekim koga nikad nisu upoznala uživo

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF11: Da li si NEKADA imao kontakt na internetu s nekim koga nikad nisi uživo upoznao? Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

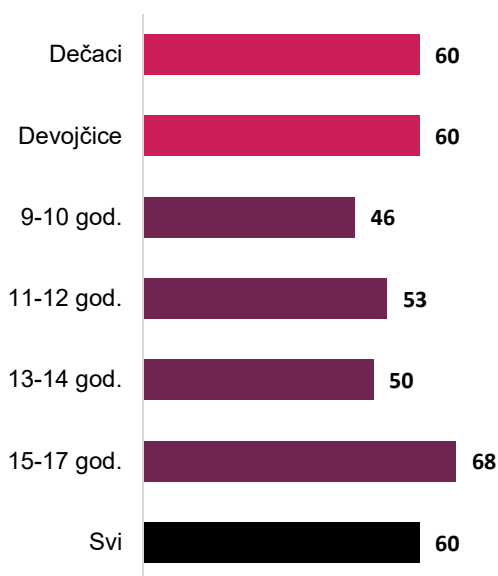
Sa uzrastom je ovakav vid komunikacije češći. Ne postoje značajne razlike među polovima, niti interakcija pola i uzrasta.

Ostaje, naravno, otvoreno pitanje o kakvim kontaktima se ovde radilo. „Neko koga dete nikad nije uživo upoznao“ može biti partner u video-igrici sa kojim je neophodno koordinisati igranje, ili vršnjak iz susednog odeljenja koji se priključio

grupu. Takvi kontakti mogu biti sasvim bezazleni i nerizični, i verovatno da velika većina spada u tu grupu.

Kontakt uspostavljen preko interneta sa nepoznatom osobom može da preraste u uspostavljanje kontakta licem u lice. Koliko dece je uživo upoznalo nekoga koga su prvo upoznala preko interneta? Iz Grafikona 19 vidi se da više od polovine dece koja su komunicirala sa nepoznatim osobama imaju to iskustvo (njih 60%).

Grafikon 19. Procenat dece koja su upoznala uživo nekoga koga su prvo upoznala preko interneta

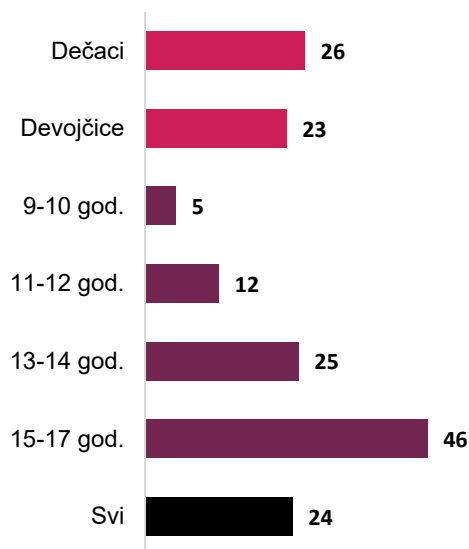
Deca Evrope na internetu 2018: c_QF12:rt1: U POSLEDNJIH GODINU DANA da li si NEKADA upoznao uživo nekoga koga si prvo upoznao preko interneta?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji su na pitanju c_QF11 rekli da su nekada imali kontakt na internetu sa nekim koga nikada nisu uživo upoznali (N=466).

Već i na najmlađem uzrastu svako drugo dete je srelo nekoga ko je pre toga bio samo „stranac na internetu”. Možemo se pitati koga, i koju vrstu kontakata su deca imala na umu kada su potvrdno odgovarala na ovo pitanje. Pretpostavljamo da se najčešće radilo o vršnjacima koji su prijatelji ili rođaci njihovih drugova i drugarica sa kojima komuniciraju licem u lice.

Ako broj dece koja su uživo upoznala nekoga sa kim su prethodno stupila u kontakt preko interneta preračunamo kao procenat u odnosu na ukupan broj ispitanе dece, videćemo da je svako četvrto dete imalo takvo iskustvo (Grafikon 20). Takva iskustva su znatno češća što su deca starija, ali ne zato što su starija deca sklonija da onlajn kontakt zamene kontaktom licem u lice (u tom slučaju uzrasne razlike bi postojale i na grafikonu 19) već zato što je učestalost komunikacije sa nepoznatim osobama na internetu u starijim uzrastima veća.

Grafikon 20. Procenat ukupno ispitanе dece koja su upoznala uživo nekoga koga su prvo upoznala preko interneta

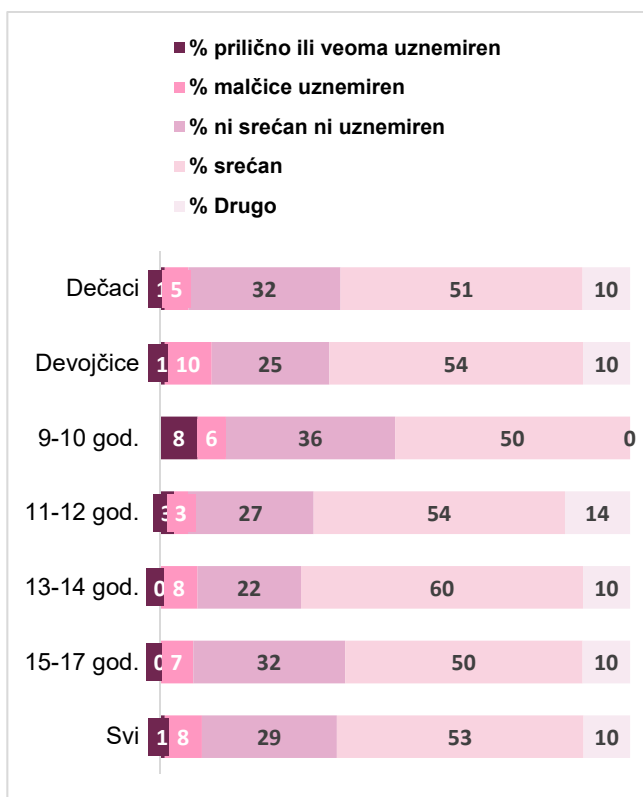

Deca Evrope na internetu 2018 c_QF12:rt1: U POSLEDNJIH GODINU DANA da li si NEKADA upoznao uživo nekoga koga si prvo upoznao preko interneta?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Upoznavanja licem u lice sa dotle nepoznatom osobom, za decu su velikim delom bila prijatna iskustva, o čemu svedoči grafikon 21.

Grafikon 21. Kako su se osećali oni koji su upoznali uživo nekoga koga su prvo upoznali preko interneta

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF13_rt2: Kada pomisliš na POSLEDNJI PUT kada si upoznao uživo nekoga koga si prvo upoznao preko interneta, kako si se osećao u vezi sa tim? Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji su prethodno rekli da su u poslednjih godinu dana upoznali uživo nekoga koga su prvo upoznali preko interneta (N=466).

Da napomenemo, deca su se izjašnjavala o poslednjem putu kada su imala takvo iskustvo, a ne o najprijetnijem, najneprijetnijem ili tipičnom iskustvu. Najveći broj dece saopštava da je to iskustvo bilo prijatno, a vrlo mali broj dece je imao neprijatna iskustva. Preračunato u odnosu na ukupan broj dece u uzorku, ukupno je bilo 2% dece (24 od 1150) koji su se osećali manje ili više uznemireno posle upoznavanja licem u lice sa osobom koju su pre toga upoznali preko interneta.

Izloženost seksualnim sadržajima

Smatra se da je izlaganje pornografskim i uzrasno neprimerenim seksualnim sadržajima jedan od uobičajenih rizika koje sa sobom nosi dečje korišćenje interneta, uz rizike od izlaganja agresivnim sadržajima, propagiranju štetnih ideja i vrednosti i

komercijalnoj propagandi (Hasebrink, Livingstone, & Haddon, 2009). Rizik proizlazi, pre svega, iz mogućih negativnih posledica koje izlaganje ovakvom sadržaju može imati po dete. Posledice se, između ostalog, mogu ispoljiti u neadekvatnim stavovima prema seksu i seksualnim partnerima, u obrascima seksualnog ponašanja, izgradnji vlastitog seksualnog identiteta, kao i formiranju moralnih normi i agresivnosti (npr. Flood, 2009; Tsiliki, Chronaki, & Olafsson, 2014).

Iz tog razloga, praćenje koliko su deca na internetu izložena seksualnim sadržajima, gde takve sadržaje sreću i koje su posledice izlaganja, redovne su teme u kros-nacionalnim ispitivanjima dečjeg korišćenja interneta kakva su *EU Kids Online*, *Global Kids Online* ili *Children Go Mobile*.

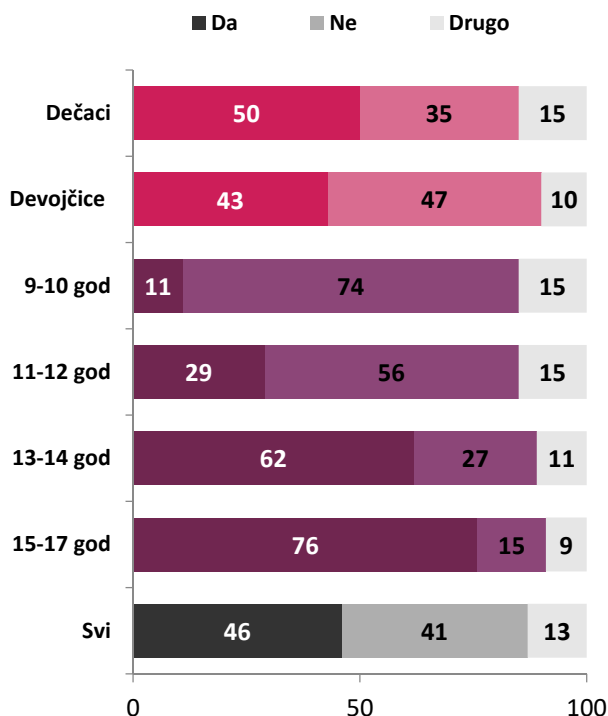
U ovom istraživanju, referentni okvir deci određen je sledećom uvodnom instrukcijom koja je korišćena i u pilot studiji u okviru istraživanja *Deca sveta na internetu: U PROTEKLIH GODINU DANA sigurno si video/la mnoštvo različitih sadržaja – slika, fotografija, video zapisa. Ponekad, ovi sadržaji mogu da budu otvoreno seksualne prirode – na primer, mogu da prikažu ljude bez odeće ili ljude koji imaju seksualni odnos. Možda nikada nisi video/la nešto ovako ili si možda nekada video/la neki ovakav sadržaj na mobilnom telefonu, u nekom časopisu, na televiziji, DVD-ju ili na internetu. Narednih nekoliko pitanja odnose se na ovakve stvari.*

Deca su najpre pitana **koliko često** su na takve sadržaje nailazila tokom poslednjih godinu dana.

Na grafikonu 22 prikazani su procenti i onih koji su odgovorili „da”, „ne”, i procenti kategorije „drugo” (odgovori „ne znam”, „ne želim da odgovorim” i „bez odgovora”).

Skoro svako drugo dete, uzrasta 9-17 godina, bilo je tokom poslednjih godinu dana bar jednom izloženo seksualnim sadržajima (svako osmo dete izbeglo je da odgovori na pitanje). Izloženost se naglo povećava sa uzrastom, tako da, dok se na uzrastu 10-11 godina svako deseto dete srela sa ovakvim sadržajem, od 13 godina takvo iskustvo postaje većinsko, a na uzrastu 15-17 godina to važi za veliku većinu, tj. tri četvrtine dece.

Grafikon 22. Procenat dece koja su se susrela sa seksualnim sadržajima

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF30: U POSLEDNJIH GODINU DANA, da li si NEKADA video neke slike koje su seksualne prirode?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

U ranijem istraživanju, na znatno manjem uzorku istog uzrasnog raspona (N=197; Popadić et al., 2016), značajno veći procenat dece (65%) rekao je da se sreo sa seksualnim sadržajima, i to 33% na uzrastu 9-11 godina, 62% na uzrastu 12-14 godina i čak 90% na uzrastu 15-17 godina.

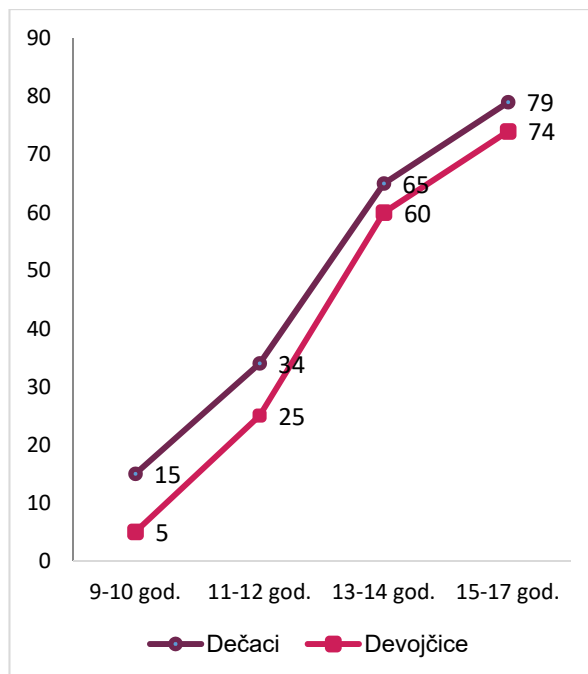
Dobijeni procenti značajno su veći od onih dobijenih u istraživanju *EU Kids Online* sprovedenom 2009-11. godine u kojem Srbija nije učestvovala. Prema finalnom izveštaju (Livingstone, Haddon, Gorzig, & Olafsson, 2011), 23% dece uzrasta 9-16 godina srelo se sa nekim seksualnim sadržajima onlajn ili oflajn.

Seksualnim sadržajima nešto su češće izloženi dečaci nego devojčice. Oni su u svim uzrastima nešto više izloženi ovim sadržajima, s tim što se

¹⁰ Treba primetiti da kad ovog pitanja, kao ni kod ostalih pitanja kojima se ispitivala učestalost javljanja neke pojave, među ponuđenim

početna razlika od oko 10% kasnije smanjuje na oko 5% (Grafikon 23).

Grafikon 23. Izloženost seksualnom sadržaju, prema polu i uzrastu

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF30: U POSELDNJIH GODINU DANA, da li si NEKADA video neke slike koje su seksualne prirode?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Decu koja su rekla da su nailazila na seksualne sadržaje pitali smo **gde su** na takve sadržaje nailazila.

U upitniku za **mlađe** učenike navedena su tri moguća izvora: (a) u časopisu ili knjizi, (b) na televiziji i filmu, i (c) putem mobilnog telefona, kompjutera, tableta ili nekog drugog uređaja kojim se pristupa internetu.

Odgovori dece uzrasta 9-10 godina koja su prethodno rekla da su viđala takve sadržaje (njih 28 od 275) prikazani su u tabeli 23. Deca su imala mogućnost da kažu „ne znam“ ili „ne želim da odgovorim“, i ovi odgovori, uz izbegavanje bilo kakvog odgovora, svrstani su u kategoriju „Drugo“.¹⁰

odgovorima nije postojao odgovor „Jednom“, već je posle odgovora „Nikada“ prvi sledeći ponuđeni odgovor bio „Nekoliko puta“.

Tabela 23. Mesta na kojima su deca nailazila na seksualni sadržaj (uzrast 9-10 godina)

%	Barem jednom mesečno	Nekoliko puta	Nikad	Drugo
U časopisu ili knjizi	12	63	18	7
Na televiziji, na filmu	35	32	19	14
Na internetu	34	43	9	14

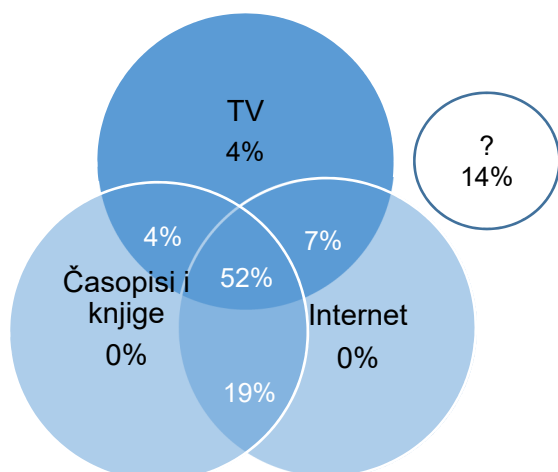
Deca Evrope na internetu 2018: c_QF31a_rt / c_QF31c_rt: U POSLEDNJIH GODINU DANA, koliko često si viđao ovakve sadržaje na neki od ovih načina?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-10 godina koji su prethodno rekli da su viđali sadržaje seksualne prirode (N=28).

Među decom koja su se sretala sa ovom vrstom sadržaja, najčešći izvor je internet – samo njih 8% reklo je da nije nikad na internetu srelo takav sadržaj.

Pošto se sa ovim sadržajima deca mogu sretati u više izvora, sledeći grafici prikazuju i njihove kombinacije. Grafik 24 prikazuje odgovore dece koja su izjavila da se sreću sa ovakvim sadržajima (N= 28), dok grafik 25 prikazuje odgovore sve dece uzrasta 9-10 godina.

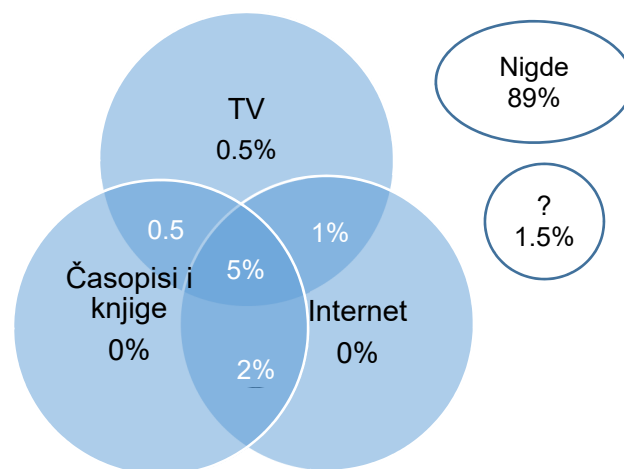
Grafikon 24. Izvori izloženosti seksualnim sadržajima dece uzrasta 9-10 god. koja su se sretala sa tim sadržajima

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF31a_rt / c_QF31c_rt: U POSLEDNJIH GODINU DANA, koliko često si viđao ovakve sadržaje na neki od ovih načina?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-10 godina koji su prethodno rekli da su viđali sadržaje seksualne prirode (N=28).

Grafikon 25. Izvori izloženosti seksualnim sadržajima sve dece uzrasta 9-10 godina

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF31a_rt / c_QF31c_rt: U POSLEDNJIH GODINU DANA, koliko često si viđao ovakve sadržaje na neki od ovih načina?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-10 godina koji koriste internet (N=267).

Najmlađa deca sreću se sa seksualnim sadržajima u više izvora, skoro da nema onih koji ga sreću samo na jednom mestu. Polovina njih koja je sretala takve sadržaje (što je 6% dece u ukupnom uzorku) sretala ga je u svim ponuđenim medijima.

Može se reći da su sva deca koja su sretala seksualne sadržaje, sretala takve sadržaje na internetu, ali ne jedino na njemu.

Starijoj deci, uzrasta 11-17 godina, ponuđeno je 14 mogućih izvora, i za svaki je trebalo da daju odgovor od „nikada“ do „svaki ili skoro svaki dan“, uz mogućnost da kažu „ne znam“ ili „ne želim da odgovorim“.

Tabela 24. Mesta na kojima su deca nailazila na seksualni sadržaj (uzrast 11-17 godina)

%	Barem jednom mesečno	Nekolik o puta	Nikad	Drugo
U časopisu ili knjizi	15	45	37	4
Na televiziji, na filmu	54	39	5	3
Putem interneta	60	27	9	4
Na platformi za deljenje video snimaka	29	26	40	6
Na platformama za deljenje fotografija na internetu	38	33	24	5
Na nekoj društvenoj mreži	28	30	36	6
U igrici na internetu	11	22	61	6
Na sajtu pornografskog sadržaja	40	12	40	9
U sadržajima koji iskaču na internetu	49	33	14	4
U poruci poslatoj na kompjuter	8	12	73	6
U poruci poslatoj na mobilni	9	21	65	5
U mejlu	2	3	92	3
U reklamama na internetu	31	43	21	4
Na neki drugi način	7	12	58	23

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF31a_rt / c_QF31n_rt: U POSLEDNJIH GODINU DANA, koliko često si viđao ovakve sadržaje na neki od ovih načina?

Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji su prethodno rekli da su viđali sadržaje seksualne prirode (N=496).

Tabela 24 prikazuje odgovore 495 dece (58% ukupnog broja starije dece) koja su prethodno rekla da su se susrećala sa seksualnim sadržajem.

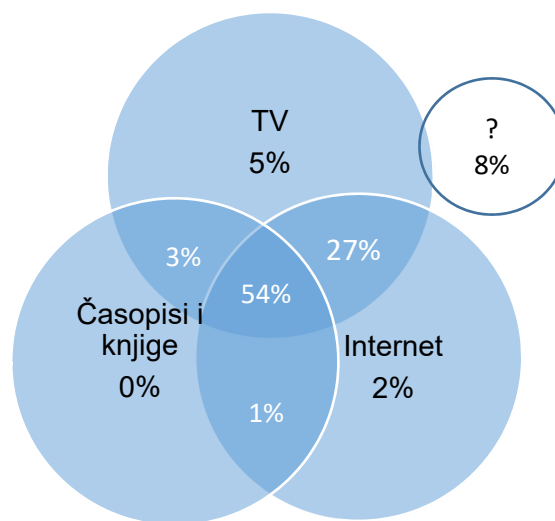
Svaki peti učenik iz ove grupe, tj. otprilike svaki deseti učenik uzrasta 11-17 godina, zaokružio je i odgovor „na neki drugi način“. Nepoznato je na šta su učenici pritom mislili. Taj odgovor može, između ostalog, da se odnosi na lično seksualno iskustvo neke vrste ili na komunikaciju sa nekim iz svog okruženja o njegovom/njenom seksualnom iskustvu.

Treći po redu ponuđeni odgovor (u tabeli 24 skraćeno predstavljen kao „putem interneta“)

glasio je: „Putem mobilnog telefona ili interneta, kompjutera, tableta ili nekog drugog uređaja putem koga se pristupa internetu“. Odgovori 4-13 odnose se na specifične izvore na internetu. U tom smislu, svi koji su na nekoj od stavki 4-13 zaokružili da su sreli ovakav sadržaj trebalo bi da su takav odgovor zaokružili i na stavci 3, što nije slučaj. Njih oko 10% su na stavci 3 rekli da nisu sretali takav materijal na internetu, ali su kasnije za neku od stavki sa interneta rekli (naknadno se prisetili?) da su takav materijal sretali.

Pošto se sa ovim sadržajima deca mogu sretati u više izvora, sledeći grafici prikazuju i njihove kombinacije. Grafikon 26 prikazuje odgovore dece koja su izjavila da se sreću sa ovakvim sadržajima (N=495), dok grafikon 27 prikazuje odgovore sve dece uzrasta 11-17 godina (N=863). Na graficima 26 i 27 procenat onih koji su videli sadržaj na internetu računat je na osnovu odgovora na stavke 3-13: svako ko je makar na jednoj stavci od 3 do 13 označio da je tu bar jednom naišao na seksualni sadržaj svrstan je u kategoriju onih koji su nailazili na seksualni sadržaj na internetu.

Grafikon 26. Izvori izloženosti seksualnim sadržajima dece uzrasta 11-17 godina koja su se sretala sa tim sadržajima

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF31a_rt / c_QF31n_rt: U POSLEDNJIH GODINU DANA, koliko često si viđao ovakve sadržaje na neki od ovih načina?

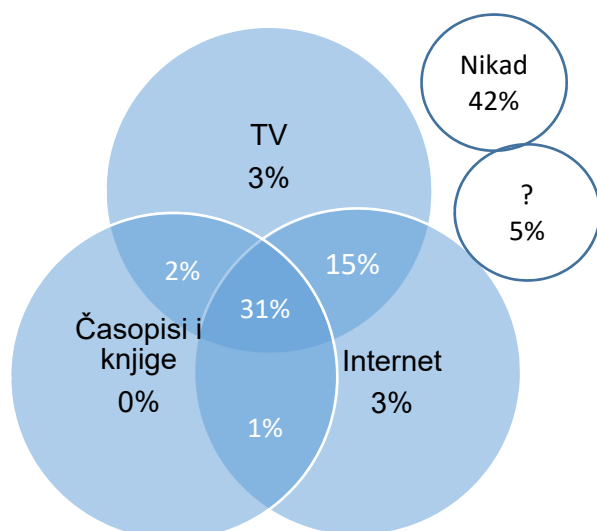
Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji su prethodno rekli da su viđali sadržaje seksualne prirode (N=496).

Od onih među starijim učenicima koji su naveli da su takve sadržaje videli, samo njih 38 (8%) nije zaokružilo bar jednu varijantu sa internetom. Njih 4% je za svaku od internet alternativa zaokružilo bar jednom nedeljno ili češće, a njih 12% je za svaku od internet alternativa zaokružilo barem jednom mesečno ili češće. Nema nijednog koji je takav sadržaj video samo u knjizi ili časopisu, a njih 24 je videlo samo na televiziji ili filmu.

Među onima koji su viđali takve sadržaje, retki su oni koji su ih videli samo na jednom mediju. Najčešće su ih sretali na sva tri medija, a skoro svi na internetu.

Grafikon 27. Izvori izloženosti seksualnim sadržajima sve dece uzrasta 11-17 godina

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF31a_rt / c_QF31n_rt: U POSLEDNJIH GODINU DANA, koliko često si viđao ovakve sadržaje na neki od ovih načina?

Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=867).

Ako posmatramo svu decu uzrasta 11-17 godina, možemo reći da je većina dece sretala takve sadržaje. Kao što smo primetili prikazujući rezultate za najmlađi uzrast, među decom koja su se srela sa seksualnim sadržajima, skoro svi su takve sadržaje sretali na internetu, ali skoro niko nije *samo* na internetu. Većina takve dece je na seksualne sadržaje nailazila *i* na televiziji, *i* u knjigama *i* na internetu. Podaci govore i o dostupnosti seksualnog

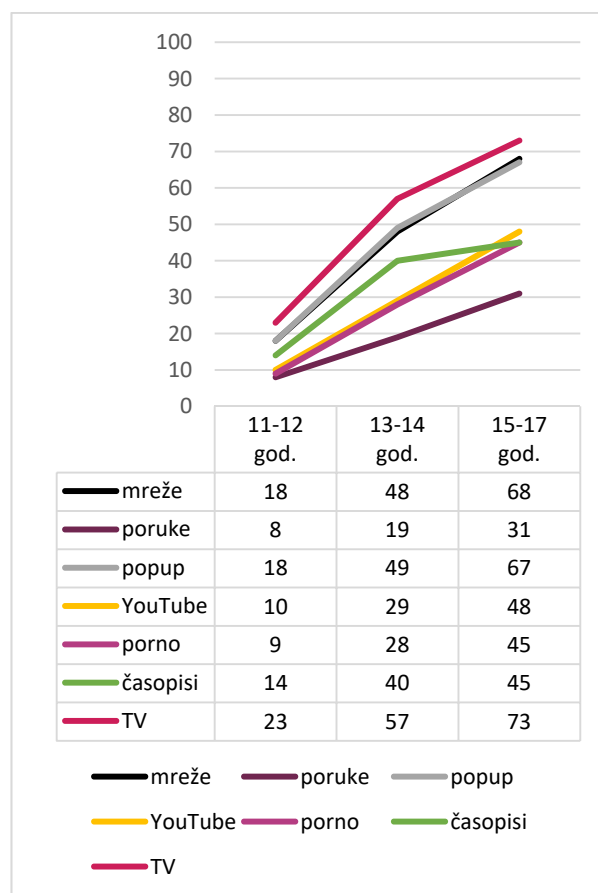
sadržaja u TV programima koji se emituju u terminima kad su i deca ispred malih ekrana.

Kao da postoje dve velike grupe dece: oni koji nikad nisu sretali takve sadržaje i oni koji su ih sretali više puta u različitim medijima. Najmanje je onih koji su jednom sreli takve sadržaje u samo jednom mediju.

Internet, dakle, nije medijum gde deca češće nego u drugim medijima sreću seksualne sadržaje, ali postoji veći rizik da se na internetu pre nego u medijima koji su pod nadzorom javnih službi sretnu seksualno eksplicitniji i pornografski sadržaji.

Gde se se sadržaji seksualne sadržine najviše sreću? Odgovori na ovo pitanje prikazani su na grafikonu 28.

Grafikon 28. Mesta na kojima sreću seksualne sadržaje, zavisno od uzrasta

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF31a_rt / c_QF31n_rt: U POSLEDNJIH GODINU DANA, koliko često si viđao ovakve sadržaje na neki od ovih načina?

Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

Iz gornjeg grafikona vidljivo je, najpre, da je televizijski sadržaj najčešći i izgleda sasvim normalizovan izvor seksualnog sadržaja za mlade. Činjenica je da se i u poslepodnevnim i rano-večernjim terminima na nacionalnim televizijama mogu sresti, čak i kad se ne traže, eksplicitno seksualni sadržaji.

U sadržajima koji iskaču na internetu ili u reklamama na internetu, takav sadržaj videlo je 88% onih koji su videli takav sadržaj ili 51% svih starijih.

Takođe je vidljivo da su slanje i primanje poruka sa seksualnim sadržajima relativno česti, maltene uobičajeni oblici komunikacije mladih putem socijalnih mreža i poruka preko interneta i mobilnog. Uz to, vidljivo je i da značajan procenat mladih aktivno traži ovakve sadržaje posećivanjem porno sajtova.

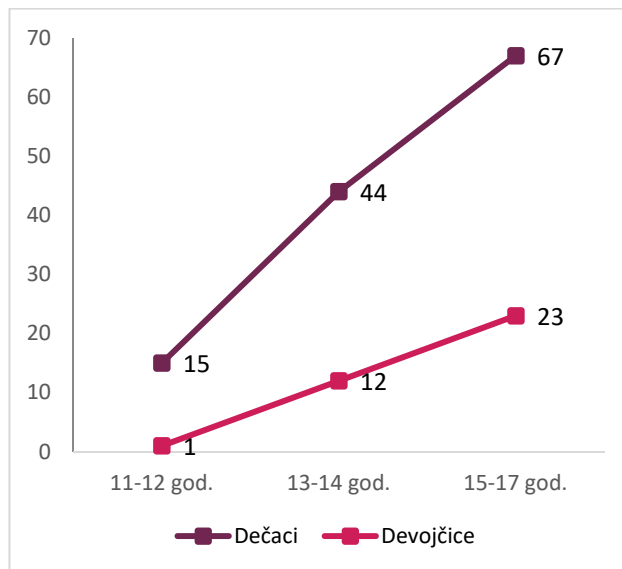
Pristupanje porno sajtovima

Dok je izlaganje seksualnim sadržajima preko reklama najverovatnije nenamerno i neočekivano, pristupanje porno sajtovima namerno je, a sadržaj je daleko eksplicitniji. Ukupno 29% dece uzrasta 11-17 godina pristupilo je porno-sajtu. Među njima najviše je onih koji mu pristupaju svakog ili skoro svakog dana – 14% (njih 7% je reklo da je, u poslednjih godinu dana, nekom porno sajtu pristupilo nekoliko puta, njih 3% barem jednom mesečno, a njih 5% barem jednom nedeljno).

U prethodno spomenutom istraživanju (Popadić et al., 2016) duplo manji procenat dece (15%) izjavio je da na „sajtovima za odrasle“ nalazi seksualne sadržaje.

Pristupanje porno sajtovima značajno je povezano sa polom i uzrastom (grafikon 29).

Grafikon 29. Pristupanje porno sajtovima zavisno od pola i uzrasta

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF31h_rt: U POSLEDNJIH GODINU DANA, koliko često si viđao ovakve sadržaje na neki od ovih načina: na sajtu pornografskog sadržaja (na sajtu koji je označen kao sajt samo za odrasle)?

Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

Pristupanje porno sajtovima znatno je češće među dečacima nego među devojčicama. Čak dve trećine dečaka uzrasta 15-17 godina posećivalo je ove sajtove i četvrtina devojčica. Već i u najmlađem uzrastu 9% (15% dečaka i 1% devojčica) pristupilo je porno sajtu.

Među dečacima najstarijeg uzrasta, čak 43% njih pristupa porno sajtovima svakog ili skoro svakog dana (svega 6% devojčica) a 6% nikada.

Zaključak iz izveštaja *EU Kids Online* da je inače rašireno verovanje da „svi gledaju pornografiju onlajn“ samo „mit“ (Livingstone, Haddon, Gorzig, & Olafsson, 2011, str. 42), u principu važi i za naše istraživanje, s tim što je kod nas takav „mit“ znatno manje udaljen od realnog stanja. Jer, 30% dece od 11 do 17 godina, kao i dve trećine dece od 15-17 godina nisu „svi“, ali nisu ni zanemarljiva manjina, posebno s obzirom na to koliki procenat dece, pre svega dečaka, skoro svakodnevno posećuje ovakve sajtove. Tolika posećenost je rezultat, s jedne strane, lake dostupnosti ovih sajtova i to u nenadziranim uslovima, i, s druge strane, razvojne zakonitosti da seks postaje predmet živog interesovanja dece u

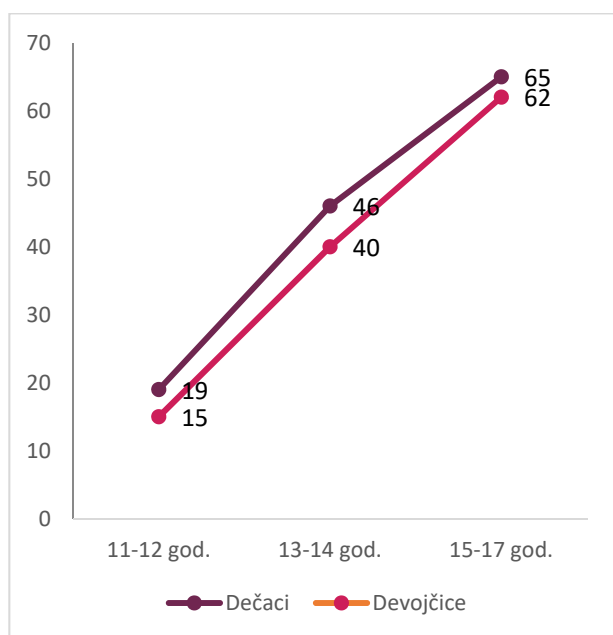
periodu puberteta i adolescencije, te da pornografski materijal predstavlja vid seksualnog samozobrazovanja dece, istina, „loš i opasan“, kako naglašava Flad (Flood, 2009, str. 384).

Seksualni sadržaji na društvenim mrežama i platformama

Viđanje seksualnog sadržaja na platformama na društvenim mrežama (Instagram, Fliker, Fejsbuk, Tviter) razlikuje se od viđanja na TV, štampanim medijima i porno sajtovima po tome što se u ovom slučaju takav materijal razmenjuje u međusobnoj komunikaciji.

Od ukupnog broja dece uzrasta 11-17 godina, njih 46% je bar nekad na društvenim mrežama našlo ovakav materijal. U donjem grafikonu su procenti u odnosu na ukupan broj dečaka, odnosno devojčica određenog uzrasta.

Grafikon 30. Seksualni sadržaj na društvenim mrežama, zavisno od pola i uzrasta

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF31e_rt i c_F31f_rt: U POSLEDNJIH GODINU DANA, koliko često si viđao ovakve sadržaje na neki od ovih načina: (e) na platformi za deljenje fotografija na internetu (npr. Instagram, Fliker) (f) na nekoj društvenoj mreži (npr. Fejsbuk, Tviter)?

Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

Nema polnih razlika, već samo uzrasnih, u dostupnosti ovog sadržaja na društvenim mrežama.

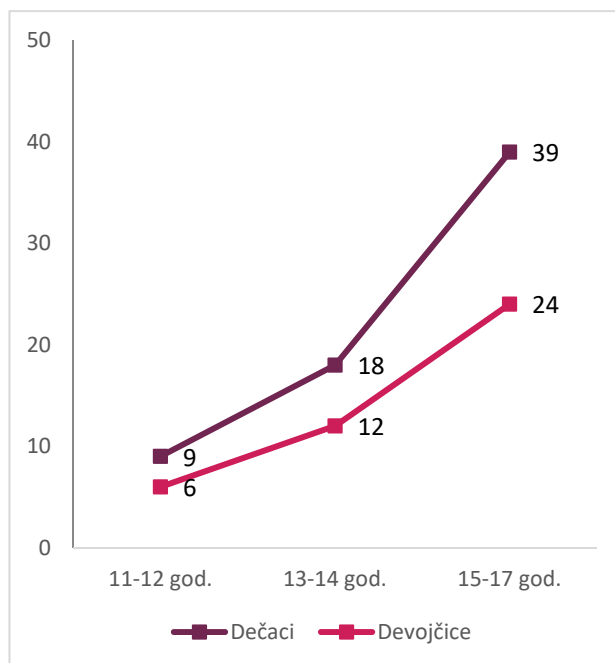
Čak i u uzrastu 11-12 godina skoro svaki peti učenik nalazio je ovakav materijal na socijalnim mrežama i platformama, dok su u starijem uzrastu takvi sadržaji bili dostupni većini mladih.

Seksualni sadržaji u porukama preko interneta ili mobilnog

Tri ponuđena odgovora odnosila su se na dobijanje seksualnog sadržaja u porukama upućenim direktno na kompjuter (nije precizirano na koju vrstu poruke se tu misli), mobilni telefon ili preko imejla. Njih 12% je takav sadržaj našlo u poruci na kompjuteru, 17% na mobilnom telefonu a 3% u imejlu. Svaki peti učenik (20%) video je seksualni sadržaj preko bar jedne od ove tri vrste poruka.

Na grafikonu 31 prikazani su procenti onih kojima je seksualni sadržaj stigao na bar jedan od tri spomenuta načina.

Grafikon 31. Dobijanje seksualnih poruka, zavisno od pola i uzrasta

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF31j_rt i c_F31k_rt: U POSLEDNJIH GODINU DANA, koliko često si viđao ovakve sadržaje na neki od ovih načina: (j) u poruci koja ti je poslata direktno na tvoj kompjuter (k) u poruci koja ti je poslata direktno na tvoj mobilni telefon (l) u imejlu?

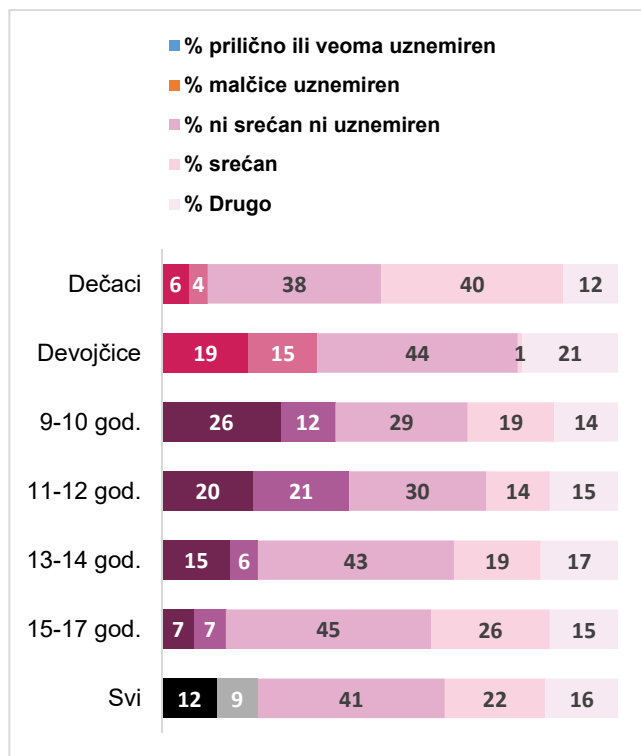
Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

U porukama koje se dobijaju ili razmenjuju preko interneta i mobilnog, seksualni sadržaj je ređi nego što se nalazi na društvenim mrežama. Razlike između dečaka i devojčica postepeno se povećavaju (dečaci dobijaju više takvih poruka). I ovde postoje izražene uzrasne razlike. Dok je nešto manje od 10% dece uzrasta 11-12 godina dobijalo u porukama seksualni sadržaj, oko jedne trećine dece uzrasta 15-17 godina je primalo poruke koje sadrže seksualni sadržaj.

Kako su se osećali oni koji su videli seksualni sadržaj?

Razumljivo je da sadržaj seksualne prirode može da izazove dijametralno različite reakcije kod onih koji takav sadržaj vide. U istraživanju je od dece traženo da (ako su takav sadržaj videla) kažu kako su se osećala *poslednji put* kad su takav materijal videla. Dati su procenti odgovora u odnosu na ukupan broj onih koji su videli takav materijal.

Grafikon 32. Kako su se osećali oni koji su videli seksualni sadržaj

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF32_rt: Kada pomisliš na POSLEDNJI PUT kada si video sadržaje ovakve prirode, kako si se osećao u pogledu toga?
 Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji su prethodno rekli da su videli sadržaje seksualne prirode (N=533).

U odnosu na ukupan uzorak može se reći da je među decom bilo 5% onih koji su bili prilično ili veoma uznemireni kad su (poslednji put) videli sadržaj seksualne prirode. Toliko je, s druge strane, bilo i onih kojima je takav materijal prčinio zadovoljstvo. Veći je rizik da će seksualni materijal izazvati neprijatnost devojčicama nego dečacima, mlađim nego starijim. Pretpostavljamo da veća uznemirenost ukazuje da se taj materijal pojavio neočekivano i nevoljno.

Primanje i slanje seksualnih poruka

Primanje i slanje eksplicitnih seksualnih poruka putem mobilnog ili interneta (engl. sexting) delimično je obuhvaćeno alternativama u pitanju o načinima dobijanja seksualnih sadržaja, ali je ovoj praksi posvećeno i nekoliko zasebnih pitanja.

Osnovni razlog zašto je primanje i slanje seksualnih poruka predmet posebne pažnje ne leži prevashodno u tome što se ono vidi kao oblik nepristojne, deci neprimerene komunikacije, već u tome što postoji rizik da je takva komunikacija delom prisilna i manipulativna i da može voditi ka psihičkom zlostavljanju. Savremena tehnologija deci omogućava da ovakvu vrstu poruka proizvode i šalju lako, brzo i impulsivno, ne razmišljajući o mogućim posledicama (Bond, 2014).

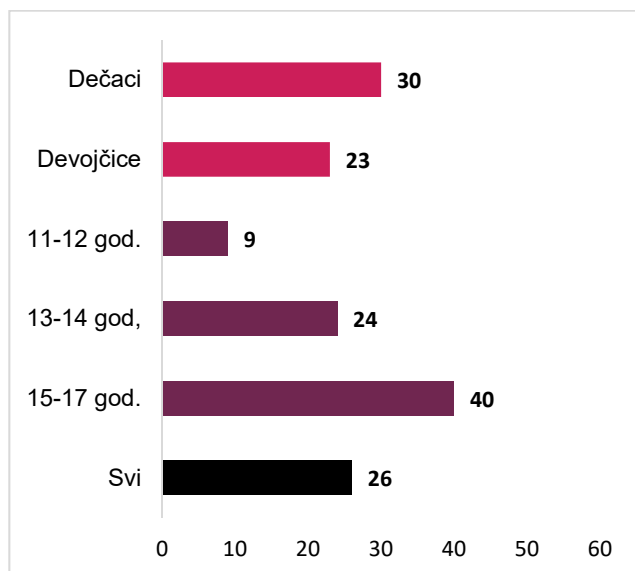
Referentni okvir za pitanja o slanju i primanju seksualnih poruka i slika bilo je sledeća uvodna insktrukcija: *Ljudi rade razne stvari na internetu. Ponekad mogu da šalju seksualne poruke ili slike. Pod ovim podrazumevamo razgovor o seksualnom činu ili slike golih ljudi ili seksa.*

Na ovu grupu pitanja odgovarali su samo stariji učenici (11-17 godina).

Da li su dobili neku seksualnu poruku u poslednjih godinu dana? Na grafikonu 34 prikazan je procenat DA odgovora u odnosu na ukupan broj učenika kojima je postavljeno pitanje. To znači da odgovori „ne znam“ i „ne želim da odgovorim“ nisu tretirani kao nedostajući podaci.

Onih koji nisu odgovorili ili su rekli da ne znaju bilo je 8%.

Grafikon 33. Procenat učenika koji su dobili seksualnu poruku u poslednjih godinu dana

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF40_oy: U POSLEDNJIH GODINU DANA, da li si NEKADA DOBIO neku seksualnu poruku? To mogu da budu reči, slike ili video snimci. Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

Četvrtina učenika dobila je takvu poruku. Nešto češće su takvu poruku dobijali dečaci nego devojčice (razlika nije velika, 7%).

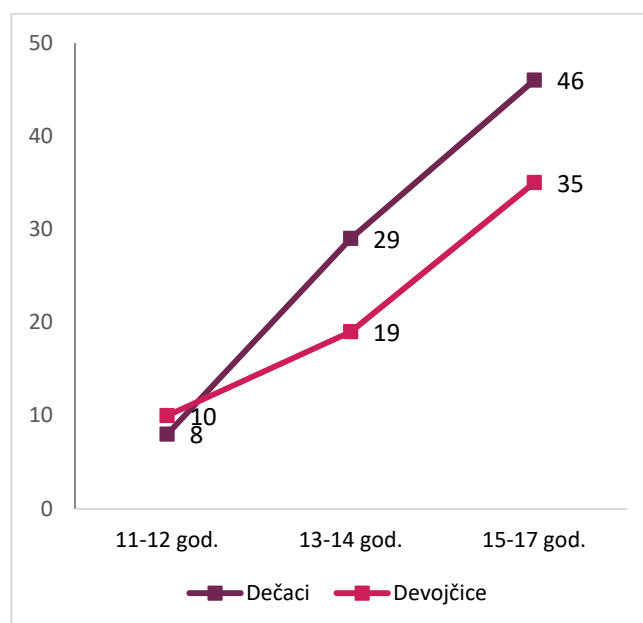
Ako odgovore prikazane u grafikonu 33 uporedimo sa odgovorima na slično pitanje, koje se takođe odnosi na dobijanje seksualnih poruka preko kompjutera, mobilnog telefona ili mejla (c_QF30j-l), a koji su prikazani u tabeli 24, vidi se da su odgovori dece u osnovi slični, i da grafici pokazuju postojanje uzrasnih a tek zatim i polnih razlika.

U izveštaju *EU Kids Online* (Livingstone et al., 2011) navodi se da je 15% dece u Evropi uzrasta 11-16 godina primilo neku seksualnu poruku. U našem istraživanju, taj procenat je bio veći za 11%. Moguće je da glavni razlog za to povećanje leži u napretku mobilne tehnologije koja deci omogućava da seksualni sadržaj u vidu teksta ili slika veoma lako proizvode i distribuiraju. Ne bi

trebalo smetnuti s uma i da je uzrasni okvir u ovom istraživanju širi (uključuje i sedamnaestogodišnjake), što je svakako imalo uticaja.

Dobijanje ovih poruka značajno se povećava sa uzrastom. I na uzrastu 11-12 godina svako deseto dete kaže da je takvu poruku dobijalo, a na najstarijem uzrastu (15-17 godina) takvu poruku je dobilo 40% dece (Grafikon 34).

Grafikon 34. Procenat učenika koji su u poslednjih godinu dana dobili seksualnu poruku, zavisno od pola i uzrasta

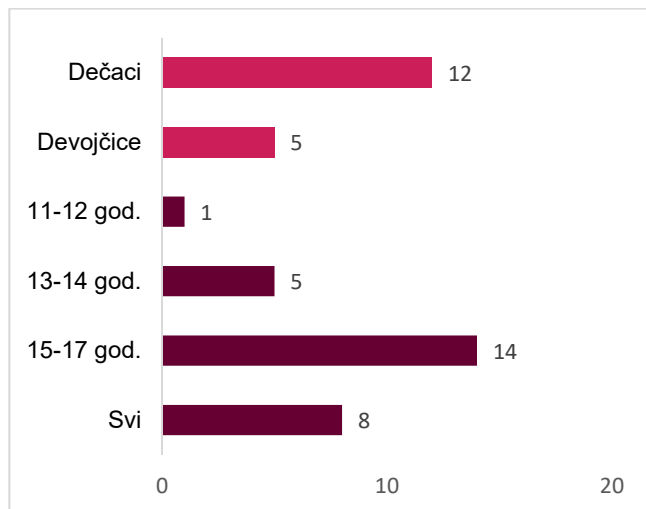
Deca Evrope na internetu 2018: c_QF40_oy: U POSLEDNJIH GODINU DANA, da li si NEKADA DOBIO neku seksualnu poruku? To mogu da budu reči, slike ili video snimci. Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

Jedino na najmlađem uzrastu ovakve poruke podjednako su dobijali i dečaci i devojčice. Na starijim uzrastima dečaci su češće (za oko 10%) nego devojčice dobijali ovakve poruke.

Da li su postavili na internet ili poslali neku seksualnu poruku? Njih 69 (8%) odgovorilo je potvrdno. Procenat DA odgovora je u odnosu na ukupan broj učenika kojima je postavljano pitanje, odgovori „ne znam“ i „ne želim da odgovorim“ nisu tretirani kao nedostajući podaci. Onih koji nisu odgovorili ili su rekli da ne znaju bilo je 8% (Grafikon 35).

Grafikon 35. Da li su poslali ili stavili na internet neku seksualnu poruku

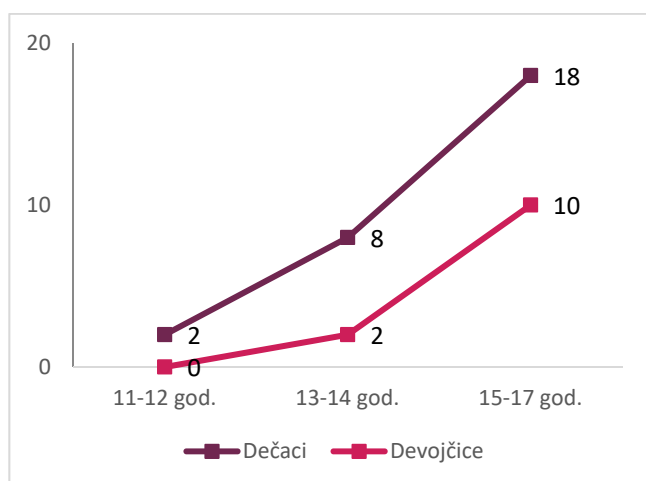

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF45_oy: U POSLEDNJIH GODINU DANA, da li si NEKADA POSLAO ili STAVIO NA INTERNET neku seksualnu poruku? To mogu da budu reči, slike ili video snimci o tebi ili nekom drugom.

Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

Kao i kod primanja seksualnih poruka, učestalost slanja seksualnih poruka povećava se sa uzrastom, i na starijim uzrastima postaje karakterističnija za dečake nego za devojčice (Grafikon 36).

Grafikon 36. Procenat učenika koji su u poslednjih godinu dana poslali neku seksualnu poruku, zavisno od pola i uzrasta

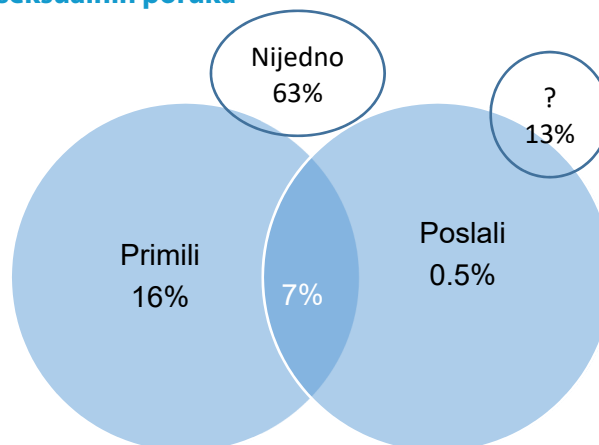
Deca Evrope na internetu 2018: c_QF45_oy: U POSLEDNJIH GODINU DANA, da li si NEKADA POSLAO ili STAVIO NA INTERNET neku seksualnu poruku? To mogu da budu reči, slike ili video snimci o tebi ili nekom drugom.

Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

Odnos slanja i primanja seksualnih poruka

Na grafiku 37 prikazano je koliko su slanje i primanje seksualnih poruka međusobno povezani.

Grafikon 37. Povezanost slanja i primanja seksualnih poruka

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF40_oy i c_QF45_oy: „U POSLEDNJIH GODINU DANA, da li si NEKADA DOBIO neku seksualnu poruku? To mogu da budu reči, slike ili video snimci.“ „U POSLEDNJIH GODINU DANA, da li si NEKADA POSLAO ili STAVIO NA INTERNET neku seksualnu poruku? To mogu da budu reči, slike ili video snimci o tebi ili nekom drugom.“

Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

Skoro svi koji su poslali poruku seksualnog sadržaja i primili su je (neznatan je procenat onih koji su poslali poruku a da je nisu primili). Pošto među onima koji nisu primili poruku skoro niko nije ni poslao, možemo nagađati da je slanje poruka najčešće odgovor na takvu primljenu poruku.

Na koji način su poslali seksualnu poruku?

Odgovori u tabeli 25 odnose se na 69 starijih učenika koji su rekli da su poslali neku seksualnu poruku.

Od onih koji su slali/postavljali seksualni sadržaj, skoro svi su to učinili šaljući nekome seksualnu poruku. Polovina je zatražila informaciju seksualne prirode, a najmanje je bilo onih koji su takav sadržaj postavili na internet (jedna četvrtina).

Tabela 25. Način slanja seksualne poruke (oni koji su poslali seksualnu poruku)

%	Barem jednom mesečno	Nekolik o puta	Nikad	Drugo
Poslao seksualnu poruku	46	47	5	2
Postavio na internet poruku seksualne prirode	18	8	74	3
Zatražio informacije seksualne prirode	28	20	52	11

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF46_0y: U POSLEDNJIH GODINU DANA, koliko često si, ako si uopšte, POSLAO ILI STAVIO NA INTERNET neku seksualnu PORUKU (reči, slike, video snimke) na neki od navedenih načina?

Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji su prethodno rekli da su poslali neku seksualnu poruku (N=69).

U tabeli 26 prikazani su procenti u odnosu na ukupan broj starijih učenika (njih 863).

Tabela 26. Način slanja seksualne poruke (svi koji koriste internet)

%	Barem jednom mesečno	Nekoliko puta	Nikad	Drugo
Poslao seksualnu poruku	3	4	93	0
Postavio na internet poruku seksualne prirode	1	1	97	1
Zatražio informacije seksualne prirode	2	1	96	1

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF46_0y: U POSLEDNJIH GODINU DANA, koliko često si, ako si uopšte, POSLAO ILI STAVIO NA INTERNET neku seksualnu PORUKU (reči, slike, video snimke) na neki od navedenih načina?

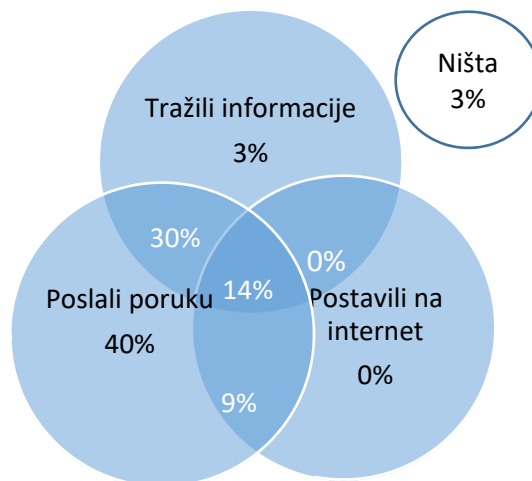
Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

Među decom uzrasta 11-17 godina, njih 7% je u poslednjih godinu dana poslalo neku seksualnu poruku (39 dečaka i 21 devojčica), njih 2% je na internet postavilo sadržaj seksualne prirode (14 dečaka i 7 devojčica), a njih 3% je zatražilo informacije seksualne prirode (22 dečaka i 5 devojčica).

I u ovom slučaju možemo da vidimo kako se ova tri načina slanja seksualnih poruka kombinuju (Grafikon 38). Grafikon prikazuje odgovore njih 61

koji su za svaki od tri načina slanja odgovorili jesu li ga ili nisu nekad koristili.

Grafikon 38. Način slanja seksualne poruke

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF46_0y, a-c: U POSLEDNJIH GODINU DANA, koliko često si, ako si uopšte, POSLAO ILI STAVIO NA INTERNET neku seksualnu PORUKU (reči, slike, video snimke) na neki od navedenih načina?

Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji su prethodno rekli da su poslali neku seksualnu poruku i koji su odgovorili na sve tri alternative u pitanju (N=61).

Na gornjem grafikonu vidi se da traženje seksualnih informacija i postavljanje seksualnog materijala na internet skoro nikad nisu izolovani postupci, već uvek idu u paru sa slanjem seksualnih poruka. Od onih koji su slali seksualne poruke, većina nije stala na tome, već su, ili tražili seksualne informacije, ili postavili neki sadržaj na internet.

Da li su od njih tražene informacije seksualne prirode? Pitanje o ovome bilo je ovako formulisano: *U POSLEDNJIH GODINU DANA, koliko često je, ako je uopšte, neka osoba na internetu od tebe tražila da daš informacije seksualne prirode (reči, slike, ili video snimak) o sebi (na primer, kako tvoje telo izgleda bez odeće ili o stvarima seksualne prirode koje si radio) kada nisi želeo da odgovoriš na ta pitanja?*

Treba uočiti da se od dece traži da se prisete samo onih slučajeva gde na takva pitanja nisu želela da odgovore, kao i da ni ovde među ponuđenim odgovorima nije postojala alternativa „Jednom“.

Na pitanje su odgovarali samo stariji učenici, a odgovori su prikazani u tabeli 27.

Tabela 27. Koliko puta su od dece tražene informacije seksualne prirode (11-17 godina)

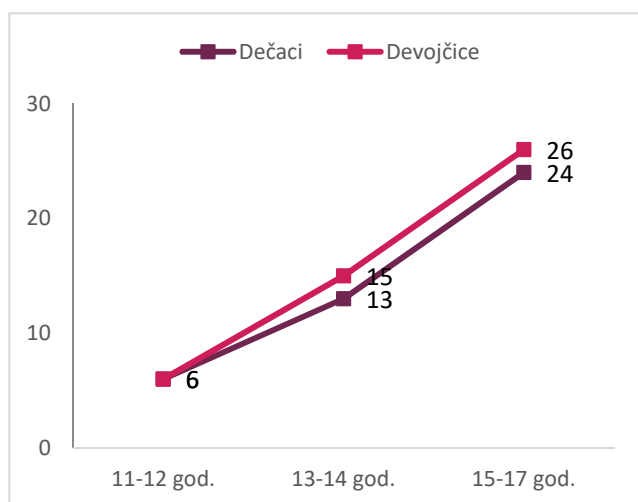
%	Barem jednom mesečno	Nekoliko puta	Nikad	Drugo
Od njih tražene informacije seksualne prirode	3	13	76	8

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF47_oy: U POSLEDNJIH GODINU DANA, koliko često je, ako je uopšte, neka osoba na internetu od tebe tražila da daš informacije seksualne prirode (reči, slike ili video snimak) o sebi (na primer, kako tvoje telo izgleda bez odeće ili o stvarima seksualne prirode koje si radio) kada nisi želeo da odgovaraš na takva pitanja?

Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

Ova pojava, kao i ostale koje su povezane sa seksualnim ponašanjem, a o kojima je bilo reči, učestalija je na starijim uzrastima. Svaki peti učenik uzrasta 11-17 godina kaže da je od njega, u poslednjih godinu dana, tražena neka informacija seksualne prirode, iako nije želeo da podeli takvu informaciju (na svim uzrastima podjednak procenat dečaka i devojčica).

Grafikon 39. Procenat učenika od kojih su tražene seksualne informacije, zavisno od pola i uzrasta

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF47_oy: U POSLEDNJIH GODINU DANA, koliko često je, ako je uopšte, neka osoba na internetu od tebe tražila da daš informacije seksualne prirode (reči, slike ili video snimak) o sebi (na primer, kako tvoje telo izgleda bez odeće ili o stvarima seksualne prirode koje si radio) kada nisi želeo da odgovaraš na takva pitanja?

Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

Izloženost štetnim sadržajima

Učenike starijih razreda osnovne škole i srednjoškolce (uzrast 11-17 godina) pitali smo da li su u poslednjih godinu dana na internetu bili izloženi štetnim sadržajima navedenim u tabeli 28 (bilo da ljudi razgovaraju o tome ili da pokazuju).

Tabela 28. Izloženost štetnim sadržajima

% učenika koji su videli na internetu:	11-13		14-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Slike krvi i nasilja koje, na primer, prikazuju ljude koji povređuju druge ljude ili životinje	28	32	56	71	49
Načini na koje čovek može fizički sebi da naškodi ili da se povredi	36	34	54	59	47
Poruke mržnje kojima se napadaju određene grupe ljudi (npr. ljudi druge boje kože, vere, nacije ili seksualne orijentacije)	24	29	59	61	45
Načini da se postane veoma mršav (na primer, da se postane bulimičan ili anoreksičan, ili „inspiracija da se bude mršav“)	18	33	38	57	38
Njihova iskustva sa uzimanjem droge	14	18	45	57	35
Načini na koje se može počinuti samoubistvo	19	21	36	44	31

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF50: U POSLEDNJIH GODINU DANA, da li si video neki sadržaj ili diskusije na internetu u kojima ljudi razgovaraju o nekoj od ovih stvari ili ih pokazuju?

Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

Polovina ispitanih učenika, duplo više u uzrasnoj grupi 14-17 godina nego u grupi 11-13 godina, videla je na internetu slike krvi i nasilja na kojima se ljudi povređuju međusobno ili povređuju životinje. Sa ovakvim sadržajima susrelo se čak skoro tri četvrtine (71%) devojčica uzrasta 14-17 godina.

Nešto manje od polovine ispitanih učenika (47%) videlo je na internetu načine na koje se ljudi fizički

samopovređuju, a jedna trećina (31%) i načine na koje se može izvršiti samoubistvo.

Evidentno je da su i u mlađoj, a pogotovu u starijoj uzrasnoj grupi, gotovo svim ovde navedenim štetnim sadržajima češće izložene devojčice nego dečaci. Starije devojčice češće su na internetu vidale načine kako da se postane mršav, što se može pripisati karakteristikama uzrasta, kao i informacije o iskustvima drugih sa uzimanjem droga (čak 57% devojčica je to videlo).

Ne ohrabruje nalaz da je skoro polovina ispitanih učenika (45%) na internetu videla poruke mržnje na nacionalnoj, verskoj, seksualnoj osnovi.

Ekscesivna upotreba interneta

Jedan od rizika koji se vezuje za upotrebu interneta ne tiče se nužno sadržaja koji se na internetu nalazi ili šalje, već se odnosi na samo korišćenje interneta. Mislimo na fenomen koji je najpre okarakterisan kao „zavisnost od interneta“, a za koji su kasnije korišćeni i drugi nazivi, kao što su: „problematična upotreba interneta“, „patološka upotreba interneta“, „kompulsivna upotreba interneta“ i sl. S vremenom, kako je izraz „zavisnost od interneta“ ili „internet zavisnost“ sticao popularnost u svakodnevnoj upotrebi, tako je gubio na popularnosti kao koristan naučni koncept (Hinić, 2014; Starcevic & Aboujaoude, 2016).

Problem koji ovi termini pokrivaju tiče se skupa problema: prekomernog vremena provedenog za računarom (internetom), kompulsivne potrebe koju je teško kontrolisati, problema u komunikaciji sa okolinom i sl.

Mi ćemo ovde koristiti naziv **ekscesivna upotreba interneta (EUI)** (Griffiths, 2000; Smahel & Blinka, 2012), podrazumevajući pod njim smanjenu sposobnost za kontrolu upotrebe interneta i usled toga nastale probleme u komunikaciji sa okolinom. Ovaj termin, dakle, ne upućuje nužno na psihopatologiju i adikciju, već na neuspešnu samoregulaciju ponašanja koja tek u retkim i ekstremnim slučajevima (i kod onih sa ekstremno

visokim skorovima na skali koja ovu pojavu meri) može ukazati na psihopatologiju. Ekscesivna upotreba interneta nije isto što i vremenski prekomerna upotreba interneta.

Ekscesivna upotreba interneta (EUI) ispitivana je preko 7 indikatora navedenih u tabeli 28 u kojoj su dati procenti odgovora učenika na pojedinačne tvrdnje. Upitnik za starije sadržao je sedam indikatora, a upitnik za mlađe 6 indikatora (poslednji indikator bio je opciono pitanje za mlađe učenike i stoga im nije postavljeno).

Tabela 29. Raširenost indikatora ekscesivne upotrebe interneta

%	Nikad	Nekoliko puta	Bar jednom mesečno	Drugo
Nisam jeo ili spavao zbog interneta	82	11	4	3
Loše sam se osećao kad nisam mogao da budem na internetu	53	31	11.5	5
Uhvatio sam sebe kako koristim internet iako me to stvarno nije interesovalo	56	22	13	9
Proveo sam manje vremena nego što je trebalo sa porodicom ili prijateljima ili za izradu domaćih zadataka	50	24	20	6
Bezuspešno sam pokušavao da provodim manje vremena na internetu	50	27	15	9
Sukobio sam se s porodicom ili prijateljima oko vremena koje provodim na internetu	64	19	11.5	5
Mislim da imam probleme zbog količine vremena koje provodim na internetu	62	15	15	8

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF70a / c_QF70g: U POSLEDNJIH GODINU DANA, koliko često ti se desilo nešto od navedenog?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150), a za poslednju tvrdnju svi učenici uzrasta 11-17 godina (N=863).

Sa izuzetkom poremećaja sna i ishrane, svi ostali indikatori (simptomi) EUI bili su relativno rasprostranjeni i javljali su se bar kod trećine a najčešće kod polovine učenika (primetimo ponovo da među ponuđenim odgovorima nije postojao

odgovor „jednom“). Najčešći problemi su bili oni vezani za vreme provedeno na internetu.

Za svaki od pojedinačnih indikatora EUI rađena je dvofaktorska analiza varijanse, gde su faktori bili pol i uzrast (četiri uzrasne kategorije, sem kod poslednje tvrdnje, gde su bile tri kategorije).

Značajnost uzrasnih i polnih razlika prikazana je u tabeli 30.

Tabela 30. Povezanost indikatora ekscesivne upotrebe interneta sa polom i uzrastom

MANOVA	Pol	Uzrast
Nisam jeo ili spavao zbog interneta	n.z.	**
Loše sam se osećao kad nisam mogao da budem na internetu	n.z.	**
Uhvatio sam sebe kako koristim internet iako me to stvarno nije interesovalo	Ž>M *	**
Proveo sam manje vremena nego što je trebalo sa porodicom ili prijateljima ili za izradu domaćih zadataka	Ž>M **	**
bezuspešno sam pokušavao da provodim manje vremena na internetu	n.z.	**
Sukobio sam se s porodicom ili prijateljima oko vremena koje provodim na internetu	n.z.	**
Mislim da imam probleme zbog količine vremena koje provodim na internetu	n.z.	**

Deca Evrope na internetu 2018: c_QF70a / c_QF70g: U POSLEDNJIH GODINU DANA, koliko često ti se desilo nešto od navedenog? Faktori Pol i Uzrast (4 kategorije). Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Značajne uzrasne razlike postojale su na svim tvrdnjama, i sve u istom smeru: što je uzrast stariji, to su indikatori ekscesivne upotrebe interneta izraženiji. Razlike između polova nisu bile izražene, postojale su samo kod dve tvrdnje, i u oba slučaja su simptomi EUI bili izraženiji kod devojčica.

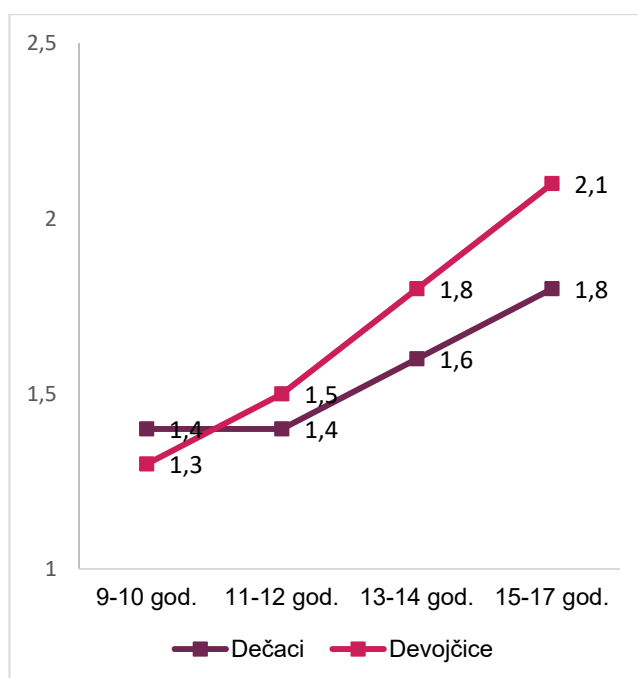
Iz ove grupe pitanja računat je i indeks ekscesivne upotrebe interneta. Skala se sastojala iz 6 zajedničkih tvrdnji, i za starije učenike imala je visok nivo homogenosti (Alfa=0,82) a za mlađe učenike relativno nizak, ali u osnovi zadovoljavajući nivo homogenosti (Alfa=0,67).¹¹

¹¹ Skor je računat po komandi COMPUTE zavisnost = MEAN.5 (c_QF70a_oy, c_QF70b_oy, c_QF70c_oy, c_QF70d_oy, c_QF70e_oy, c_QF70f_oy), što znači da je računat kao prosek iz bar 5 od šest tvrdnji.

Prosečan skor ekscesivne upotrebe interneta nije bio naročito veliki: M=1.64 na skali od 1 do 5. Četvrtina dece je na svim tvrdnjama odgovorila „nikada“ i imala skor 1, ali 20% dece ima skor 2 i više (kao da su za svaki od ponuđenih simptoma označili da im se desio „nekoliko puta“).

Povezanost skora EUI sa polom i uzrastom, utvrđena preko analize varijanse, prikazana je na grafikonu 40.

Grafikon 40. Zavisnost indeksa EUI od pola i uzrasta

Deca Evrope na internetu 2018: Skor računat iz odgovora na pitanja c_QF70a do c_QF70f. Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Skor EUI je bio povezan sa polom ($F(1,1157)=4.41$, $p=0,036$), a još više sa uzrastom ($F(3,1157)=54.43$, $p=0.000$). Starija deca u poređenju sa mlađom, kao i devojčice u poređenju sa dečacima, imala su veće skorove na EUI. Postojala je i značajna interakcija pola i uzrasta ($F(3,1157)=5.23$, $p=0.001$): skor EUI je sa uzrastom značajno brže rastao kod devojčica nego kod dečaka, tako da, mada je u najmlađem uzrastu EUI bio viši kod dečaka, u uzrastima 13-14

Dozvoljeno je da dobije skor i ispitanik koji na jednu tvrdnju nije odgovorio. Time je procenat nedostajućih skorova smanjen sa 18% na 7%.

godina i 15-17 godina značajno više skorove imaju devojčice.

Povezanost ekscesivne upotrebe interneta sa nizom drugih varijabli¹² prikazana je u tabeli 31. Posebno je računata za najmlađi uzrast i za starije uzraste, pri čemu je ovoga puta skor za starije učenike (11-17 godina) računat iz 7 tvrdnji. Povezanosti su računate posebno za dve uzrasne grupe iz više razloga. Najpre, faktori od kojih zavisi EUI mogu biti promenjeni sa uzrastom. Drugo, skorovi su računati iz različitih pitanja, i to kako skor ekscesivne upotrebe interneta tako i skor agresivnosti, brižnosti, samopouzdanja, koncentracije (jer su skale za starije imale dodatne ajteme).

Tabela 31. Povezanosti EUI sa personalnim faktorima na mlađem i starijem uzrastu

	9-10	11-17
Agresivnost	.39**	.43**
Brižnost	.40**	.43**
Traženje uzbuđenja	.33**	.31**
Samopouzdanost	-.09	.05
Slaba koncentracija	.26**	.38**
Digitalne veštine	.20**	.18**
Veštine korišćenja mobilnih uređaja	.18*	.15**
Vreme na internetu	.32**	.43**
Podrška porodice	-.02	-.12**
Podrška u školi	-.18*	-.13**
Ekonomski standard	.05	-.01
Zadovoljstvo životom	.00	-.11**
Osećaj diskriminisanosti	/	.36**

Deca Evrope na internetu 2018:

Osnova: za prvu kolonu, svi učenici uzrasta 9-10 godina koji koriste internet (N=267), a za drugu kolonu svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

I među mlađom i među starijom decom, viši skor na skali ekscesivne upotrebe interneta pokazuju deca koja imaju i viši skor na skali agresivnosti, anksioznosti, sklonosti rizičnom ponašanju, deca sa izraženijim problemima koncentracije. Takva deca češće imaju osećaj da su diskriminisana (ova

veza ispitivana je samo kod starije dece). Treba imati na umu da se ovde radi o korelacijama, tako da je nejasno šta je uzrok a šta posledica, i to korelacijama nultog reda, tako da bi tek parcijalne korelacije ili regresiona analiza pokazale koliki je relativni doprinos svake od varijabli ukupnom skor. Možda, na primer, kompulsivno provođenje vremena na internetu dovodi do povišene brižnosti, slabije koncentracije i agresivnosti, a možda, u obrnutom smeru, deca sa izraženijom anksioznošću, slabijom koncentracijom i većom agresivnošću imaju izraženiju potrebu da vreme provode na internetu.

Deca koja imaju veći skor na EUI pokazuju razvijenije digitalne i mobilne veštine. Podrška porodice i podrška u školi, kao i ekonomski standard, u slaboj su vezi sa EUI ili te veze ni nema. Jedino u starijim uzrastima deca su zavisnija od interneta i nezadovoljnija sopstvenim životom, ali je ta veza vrlo slaba, dok među mlađom decom ni ne postoji.

Prekomerna upotreba interneta

U prvim istraživanjima problematične upotrebe interneta polazilo se od gledišta da je vremenski prekomerna upotreba interneta sama po sebi oblik poremećaja u upotrebi interneta, ili barem glavni simptom tog poremećaja. Kasnije je prevladavalo mišljenje da ova dva fenomena treba jasno razlikovati. Dok se poremećaj upotrebe interneta (ili problematična, kompulsivna, ekscesivna upotreba – ovi termini nekad se upotrebljavaju kao sinonimi a nekad ne) odnosi pre svega na kompulsivnost i neuspešnu samoregulaciju, pri čemu je taj poremećaj često praćen prekomernom upotrebom interneta, mada to nije nužno, vremenski prekomerna upotreba interneta ne mora da ima elemente kompulsivnosti i nemogućnosti kontrole. Ona se smatra problematičnom samo u meri u kojoj vreme koje osoba provede na internetu ide na uštrb drugih

¹² Varijable su računate kao sume odgovora na sledećim tvrdnjama: agresivnost: QA10a-e, brižnost: QA11a-e, slaba koncentracija: QA12a-e, osećaj diskriminisanosti: QA16a-j, sklonost riziku: QA18a-b,

samopouzdanost: QA21a-i, zadovoljstvo životom: QH1, podrška porodice: QI2a-c, podrška u školi QI1a-e, ekonomski standard QA9.

aktivnosti koje su neophodne za njen normalan psihofizički razvoj.

U našem istraživanju, EUI je na oba uzrasta povezana sa vremenom provedenim na internetu, ali ta veza nipošto nije tolika da bi se provedeno vreme moglo uzeti kao jedini ili glavni pokazatelj poremećenog ponašanja na internetu. Još značajnije je da ekscesivna upotreba interneta i prekomerna upotreba interneta pokazuju različite povezanosti sa istim setom varijabli, što govori o potrebi razlikovanja ova dva fenomena. Ako uporedimo korelacije iz tabele 32 i one iz tabele 31 videćemo upadljive razlike, pogotovo na mlađem uzrastu. Deca koja duže vremena provode na internetu nisu samim tim anksioznija, agresivnija, sa većim osećajem diskriminisanosti, a tamo gde (u starijim uzrastima) takve korelacije postoje, one su niže nego korelacije sa poremećajem upotrebe interneta. Takođe, digitalne i mobilne veštine u većoj su korelaciji sa vremenom provedenim na internetu nego sa EUI.

Tabela 32. Povezanost vremena na internetu sa personalnim faktorima na mlađem i starijem uzrastu

	9-10	11-17
Agresivnost	.10	.37**
Brižnost	-.01	.18**
Traženje uzbuđenja	.22**	.29**
Samopouzdanost	-.02	.05
Slaba koncentracija	.08	.25**
Digitalne veštine	.30**	.39**
Mobilne veštine	.25**	.30**
Podrška porodice	-.03	-.10**
Podrška u školi	-.10	.07*
Ekonomski standard	.06	.02
Zadovoljstvo životom	.01	-.04
Osećaj diskriminisanosti	/	.16**

Deca Evrope na internetu 2018:

Osnova: za prvu kolonu, svi učenici uzrasta 9-10 godina koji koriste internet (N=267), a za drugu kolonu svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

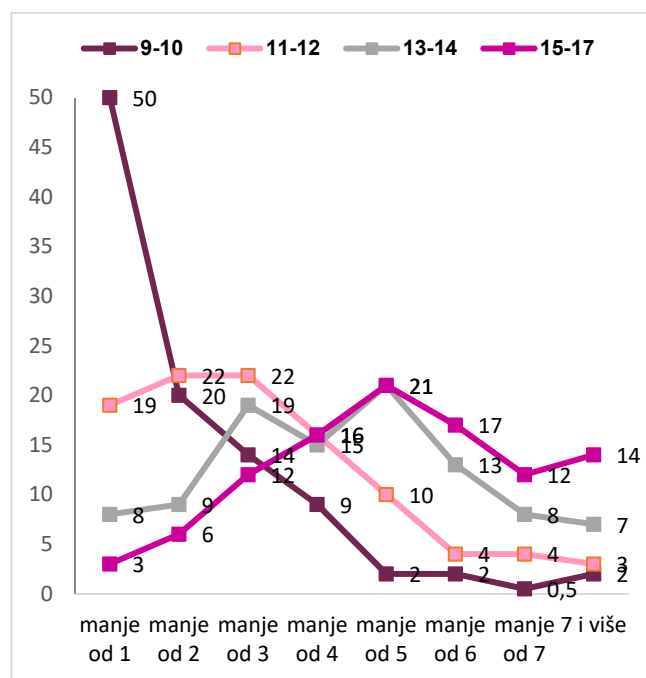
Kao što je jasno da nije svaki skor na EUI pokazatelj izvesnog poremećaja upotrebe interneta, mada nije jasno od kog graničnog skora bi se moglo

govoriti o poremećaju kao dijagnostičkoj kategoriji i kako bi te granične vrednosti zavisile od uzrasta deteta, isto tako je stvar diskusije i koju količinu vremena, na različitim uzrastima, bi trebalo tretirati kao prekomernu upotrebu interneta.

Koliko vremena onlajn je „prosečno“, „normalno“ ili „previše“, očigledno se dramatično menja sa prodorom informacionih tehnologija u svakodnevnicu dece i odraslih. U Hinićevoj studiji (Hinić, 2014), u kliničkoj grupi (onih koji su potražili stručnu pomoć zbog zavisnosti od interneta) njih 59% koristilo je internet 30 sati nedeljno i više, a autor skreće pažnju da i u kontrolnoj grupi ima onih (istina, 2%) koji internet koriste 30 sati nedeljno i više.

Na grafiku 41 prikazane su distribucije vremena provedenog na internetu (kategorije na x osi prikazuju prosečan broj sati koji se tokom dana provede na internetu) za četiri uzrasne grupe u našem istraživanju.

Grafikon 41. Povezanost vremena provedenog na internetu i uzrasta

Deca Evrope na internetu 2018.

Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet koji su naveli svoj uzrast kao i broj sati koji provode na internetu (N=1064)..

U jednom od prvih istraživanja korišćenja interneta kod nas (Milovanović, Bakić i Golčevski, 2002), sprovedenom na uzorku od 279 mladih Beograđana, uzrasta 18 do 30 godina, samo njih 4% provodilo je na internetu više od 20 sati nedeljno (što je 3 i više sati dnevno) – to je u upitniku bila najekstremnija ponuđena kategorija. U ovom našem istraživanju, već na uzrastu 9-10 godina ima 14% dece koja provode toliko vremena na internetu, a na uzrastu 15-17 godina ima ih 80%. Ako za poređenje uzmemo Hinićevu (2014) studiju i u njoj postavljenu granicu, videćemo da sada 37% dece koristi internet 4 sata dnevno i više.

Kao što smo rekli, kriterijum za to šta bi bila prekomerna upotreba interneta neprestano se menja i relativizuje (jedan razlog je i taj što se relativizuje šta znači biti onlajn), ali ako kao kriterijum uzmemo veoma tolerantnu granicu, da tek preko 6 sati dnevno jeste detetova prekomerna upotreba interneta, onda bi u uzrastu 9-10 godina bilo njih 2,5% u uzrastu 11-12 godina 7%, u uzrastu 13-14 godina 16%, a u uzrastu 15-17 godina čak 26% onih koji prekomerno koriste internet. Do naglog porasta vremena provedenog na internetu i pomeranja kriterijuma šta bi bilo prekomerna upotreba dolazi i zbog toga što se sve više aktivnosti obavlja na internetu – od komunikacije i praćenja vesti do slušanja muzike i igranja igrice, a sam pristup internetu ne zahteva, kao ranije, sedenje ispred desktop računara, već je mnogo lakši i omogućen praktično u bilo kojoj situaciji, zahvaljujući mobilnim telefonima, a sve više i Internetu stvari (engl. *The Internet of Things*).

Roditeljska medijacija

Pod terminom „roditeljska medijacija“¹³ ili roditeljsko posredovanje podrazumevaju se različiti načini na koje roditelji/staratelji pokušavaju da utiču na to kako i u koje svrhe njihova deca koriste digitalne medije (Blum-Ross & Livingstone, 2016). S obzirom na činjenicu da deca

počinju da koriste digitalne uređaje/internet u sve mlađem uzrastu, stručnjaci sve češće ukazuju na značaj aktivnog posredovanja od strane roditelja, kao i na novu ulogu roditelja u digitalnom dobu – ulogu „digitalnih mentora“ deci.

U literaturi se razmatra više oblika roditeljske medijacije, kao i njihova efikasnost u prevenciji rizičnog ponašanja dece i mladih na internetu. Kako pokazuju istraživanja, roditelji se razlikuju u pogledu toga da li i na koji način balansiraju između **socijalnih** (aktivno učešće i postavljanje pravila o korišćenju) i **tehničkih** oblika medijacije (nadgledanje, praćenje i roditeljska kontrola), odnosno da li im je cilj da prvenstveno **omoguće** ili **ograniče** detetovo korišćenje digitalne tehnologije (Blum-Ross & Livingstone, 2016).

U tabelama 33 i 34 navedeni su različiti načini na koje roditelji mogu aktivno da posreduju u detetovom korišćenju digitalnih uređaja, prema iskazima dece. S obzirom na to da su mlađi učenici (uzrast 9-10 godina) popunjavali kraću verziju upitnika, najpre su prikazani odgovori na 4 tvrdnje na koje su svi učenici iz uzorka odgovarali (tabela 33), a potom, u narednoj tabeli, odgovori starijih učenika (11-17 godina) na svih 11 tvrdnji (Tabela 34).

Tabela 33. Aktivno posredovanje od strane roditelja/staratelja (uzrast 9-17 godina)

% učenika koji su odgovorili često i veoma često	9-12		13-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Objašnjava ti kako da bezbedno koristiš internet	48	63	28	40	44
Pomaže ti kada ti nešto zasmeta na internetu	44	60	26	39	41
Razgovara s tobom o tome šta radiš na internetu	38	47	26	31	35
Ohrabruje te da istražuješ i naučiš neke stvari na internetu	27	28	26	33	29

Deca Evrope na internetu 2018: c_Q14: Kada koristiš internet, koliko često tvoj roditelj/staratelj radi neku od ovih stvari?
Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

¹³ Termin „roditelj“ koristi se u širem značenju i odnosi se ne samo na majku i oca, već i na druge odrasle članove porodice koji učestvuju u socijalizaciji dece i njihovom vaspitavanju.

Prvo što se može uočiti, jeste da deca mlađeg uzrasta i devojčice češće izveštavaju o gotovo svim oblicima roditeljske medijacije nego deca starijeg uzrasta i dečaci. Ovaj nalaz potvrđen je i u drugim istraživanjima.

Roditelji najčešće posreduju tako što objašnjavaju deci kako da bezbedno koriste internet (44% ispitanih učenika izjavljuje da roditelji to rade često ili veoma često). Gotovo identičan nalaz dobijen je u istraživanju *Deca sveta na internetu* (Popadić et al., 2016) kada je 42% dece odgovorilo da im roditelji često ili veoma često ukazuju na načine bezbednog korišćenja interneta. Polovini učenika mlađeg uzrasta (9-12 godina) i trećini starijeg uzrasta (13-17 godina) roditelji često pomažu kada im nešto zasmeta na internetu. Najmanji procenat ispitanih učenika (29%) izveštava da ih roditelji često ohrabruju da internet koriste na konstruktivan način, za istraživanje i učenje.

Osvrnucemo se sada i na oblike aktivnog posredovanja od strane roditelja kod starijih osnovaca i srednjoškolaca (Tabela 34).

Na osnovu podataka prikazanih u tabeli 34 može se zaključiti da, što su deca starija, to roditelji manje posreduju u njihovom korišćenju digitalnih uređaja. A i kada posreduju, to je uglavnom usmereno na zaštitu bezbednosti i prevenciju negativnog ponašanja na internetu.

Samo četvrtina ispitanih učenika (24%) izveštava da roditelji često razgovaraju sa njima o reklamama kojima su izloženi tokom korišćenja interneta, iako su reklame i različiti komercijalni sadržaji „preplavili“ digitalne medije, uključujući i digitalne sadržaje namenjene najmlađima. Prema rezultatima nedavno sprovedenog istraživanja (Marisa et al., 2019), oglašavanje je zastupljeno ne samo u besplatnim, već i u aplikacijama koje se kupuju, pa čak i u onima koje su označene kao „obrazovne“ a mogu se preuzeti posredstvom Google Play aplikacije (koja se najčešće koristi na mobilnim uređajima).

Učestale zajedničke aktivnosti roditelja i dece školskog uzrasta uz korišćenje digitalnih medija veoma su retko zastupljene, čak i u slučaju mlađih učenika. Svega 10% naših učenika radi različite stvari na internetu zajedno sa svojim roditeljima.

Tabela 34. Aktivno posredovanje od strane roditelja/staratelja (uzrast 11-17 godina)

% učenika koji su odgovorili često i veoma često	11-13		14-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Objašnjava ti kako da bezbedno koristiš internet	49	56	21	38	40
Pomaže ti kada ti nešto zasmeta na internetu	47	55	20	37	39
Pomaže ti kada nešto ne umeš da uradiš ili pronađeš na internetu	45	57	24	34	39
Objašnjava ti zašto su neki sadržaji na internetu dobri ili loši	41	57	21	37	38
Razgovara s tobom o tome šta radiš na internetu	39	38	22	33	32
Razgovara s tobom o tome šta treba da uradiš ako ti nešto na internetu zasmeta ili te uznemiri	37	51	15	30	32
Ohrabruje te da istražuješ i naučiš neke stvari na internetu	27	29	25	34	29
Razgovara s tobom o reklamama kojima si izložena kada si na internetu (na primer, kada neko pokuša nešto da ti proda)	33	32	13	21	24
Radi različite stvari na internetu zajedno s tobom	11	12	8	8	10
Ostaje u blizini kada koristiš internet	10	10	5	6	7
Sedi pored tebe dok koristiš internet	5	8	3	6	5

Deca Evrope na internetu 2018: c_Q14: Kada koristiš internet, koliko često tvoj roditelj/staratelj radi neku od ovih stvari?
Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

I za naredno pitanje, najpre ćemo prikazati odgovore na onim tvrdnjama na koje su odgovarali svi učenici iz uzorka (uzrast 9-17 godina), a potom samo odgovore starijih učenika (uzrast 11-17 godina).

Tabela 35. Omogućavanje korišćenja (uzrast 9-17 godina)

% učenika koji su odgovorili često i veoma često	9-12		13-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Pomogao roditelju/staratelju da urade nešto što nisu umeli na internetu	54	58	68	76	65
Ispričao roditelju/staratelju o stvarima koje ti smetaju ili te uznemiravaju na internetu	29	36	14	25	26
Zatražio pomoć od roditelja/staratelja u vezi sa situacijom na internetu s kojom nisi mogao da se izboriš	20	31	7	12	17

Deca Evrope na internetu 2018: c_Q15: Jesi li NEKADA uradio neku od ovih stvari?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Na osnovu podataka prikazanih u tabeli 35 možemo zaključiti da učenici iz Srbije češće pomažu roditeljima kada oni nešto ne umeju da urade na internetu (više od polovine mlađih i skoro dve trećine starijih), nego što iniciraju razgovor sa roditeljima o vlastitim aktivnostima na internetu ili im se obraćaju za pomoć ili savet. Ovaj nalaz indirektno bi mogao da ukazuje na to da, iz perspektive ispitanih učenika, i dalje postoji „digitalni jaz“ između dece i roditelja u pogledu njihovih digitalnih veština.

U istraživanju realizovanom krajem 2012. godine, na reprezentativnom uzorku učenika iz Srbije (Popadić & Kuzmanović, 2016), polovina starijih osnovaca (11-14 godina) i tri četvrtine srednjoškolaca (15-18 godina) smatralo je da se roditelji slabije od njih snalaze na računaru i internetu. Ukoliko deca i mladi roditeljske digitalne kompetencije procenjuju kao slabije razvijene nego vlastite, onda ne iznenađuje nalaz da retko traže savete i podršku roditelja u sferi digitalnog funkcionisanja. Naravno, ovo nije jedini razlog, pogotovu ako imamo na umu uzrast ispitanih učenika i činjenicu da je u određenom periodu života vršnjačka grupa važniji agens socijalizacije nego što je porodica.

Učenici iz obe uzrasne grupe približno jednako pomažu roditeljima, s tim što je ovo nešto prisutnije kod starijih devojčica.

Tabela 36. Omogućavanje korišćenja (uzrast 11-17 godina)

% učenika koji su odgovorili često i veoma često:	11-13		14-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Pomogao roditelju/staratelju da urade nešto što nisu umeli na internetu	63	68	69	77	70
Ispričao roditelju/staratelju o stvarima koje ti smetaju ili te uznemiravaju na internetu	29	34	13	24	24
Zatražio pomoć od roditelja/staratelja u vezi sa situacijom na internetu s kojom nisi mogao da se izboriš	16	22	5	12	13
Započeo razgovor sa roditeljem/starateljem o tome šta radiš na internet	16	28	11	16	17
Zatražio savet od roditelja/staratelja o tome kako treba da postupaš na internetu	19	32	8	12	17
Zatražio od roditelja/staratelja nešto što si video da se reklamira na internetu	14	19	12	16	15

Deca Evrope na internetu 2018: c_Q15: Jesi li NEKADA uradio/la neku od ovih stvari?

Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

Sudeći prema dobijenim nalazima (Tabela 37) roditelji iz Srbije veoma retko ograničavaju deci korišćenje društvenih mreža, video-platfomi, aplikacija i servisa za video-čet, kao i aktivnosti na internetu, bez obzira o kom je uzrastu reč.

Preko 90% ispitanih učenika izveštava da im roditelji dozvoljavaju da koriste društvene mreže (iako smo videli da ih u mlađoj uzrasnoj grupi koristi približno polovina) i kameru za razgovore putem video-četa.

Tabela 37. Ograničavanje korišćenja (uzrast 9-17 godina)

% učenika koji su odgovorili da im nije dozvoljeno:	9-12		13-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Korišćenje veb-kamere (na primer, za Skajp ili video poziv)	12	16	2	2	8
Korišćenje društvenih mreža (npr. Fejsbuk, Snepčet, Instagram, Tviter)	19	13	2	1	8
Skidanje muzike ili filmova s interneta	9	9	1	0	5

Deca Evrope na internetu 2018: c_Q16: Da li ti roditelj/staratelj dozvoljava da radiš navedene stvari na internetu, i, ako je to slučaj, da li ti je potrebna njihova dozvola da bi ih radio?
Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Skrećemo pažnju na nalaz da je većini učenika (približno tri četvrtine) uzrasta 9 do 12 godina dozvoljeno korišćenje društvenih mreža kao što su npr. Fejsbuk, Snepčet, Instagram, Tviter. U uzrasnoj grupi 11-13 godina samo 7% dečaka i 6% devojčica izveštava da im to nije dozvoljeno. Sa druge strane, za korišćenje ovih, kao i za većinu servisa i platformi na internetu, o ovome je ranije bilo reči, propisana je donja uzrasna granica koja je najčešće 13 godina (ukoliko u konkretnoj zemlji nije drugačije zakonski propisano).

Podaci u narednoj tabeli (Tabela 38) odnose se na stariji uzrast (11-17 godina).

U grupi mlađih učenika (11-13 godina) ograničavanje korišćenja češće se postavlja devojčicama nego dečacima, dok u starijoj grupi (14-17 godina) to nije slučaj.

Najvećem broju učenika (8%) roditelji ograničavaju da dele fotografije, video ili muziku sa drugima na internetu. Mali procenat učenika (2%) izjavljuje da im roditelji ograničavaju korišćenje interneta za školske zadatke, a samo 1% da im nije dozvoljeno da gledaju video-snimke (npr. na Jutjubu, najpopularnijoj platformi za deljenje video-sadržaja).

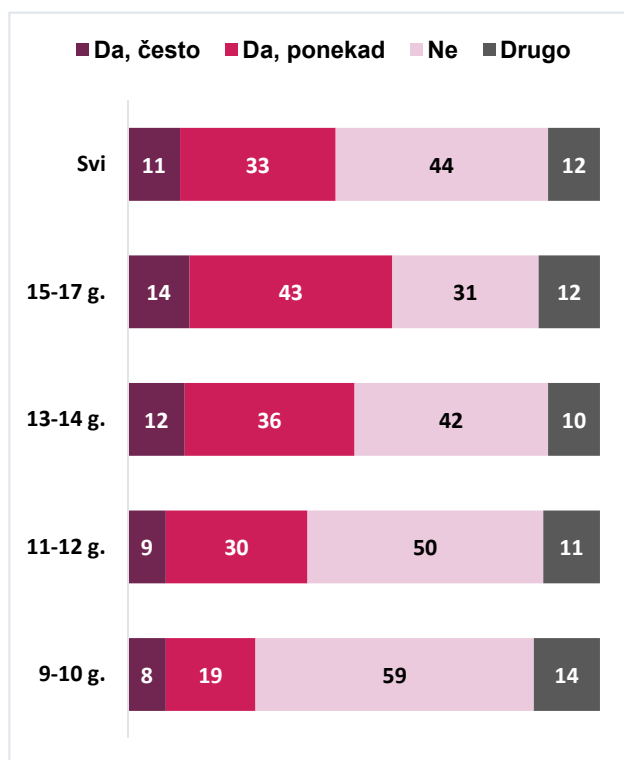
Tabela 38. Ograničavanje korišćenja (uzrast 11-17 godina)

% učenika koji su odgovorili da im nije dozvoljeno:	11-13		14-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Korišćenje veb-kamere (na primer, za Skajp ili video poziv)	7	11	2	1	5
Korišćenje društvenih mreža (npr. Fejsbuk, Snepčet, Instagram, Tviter)	7	6	2	0	4
Igranje igrica sa drugim ljudima na internetu	7	20	2	4	7
Deljenje fotografija, videa ili muzike na internetu s drugima	12	18	4	3	8
Skidanje muzike ili filmova s interneta	5	4	1	0	2
Čitanje/gledanje vesti na internetu	8	10	3	1	5
Provođenje vremena u virtuelnom svetu (npr. Majnkraft)	4	15	2	3	6
Korišćenje interneta za školske zadatke	3	5	3	0	3
Gledanje video snimaka (npr. na Jutjubu)	1	2	1	0	1

Deca Evrope na internetu 2018: c_Q16: Da li ti roditelj/staratelj dozvoljava da radiš navedene stvari na internetu, i, ako je to slučaj, da li ti je potrebna njihova dozvola da bi ih radio?
Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

Učenici svih uzrasta pitani su da li nekada zanemare ono što ima roditelji/staratelji kažu o tome kako da koriste internet. Njihovi odgovori prikazani su na sledećem grafikonu.

Grafikon 42. Zanemarivanje roditeljskih saveta o korišćenju interneta

Deca Evrope na internetu 2018: c_Q13: Da li nekada zanemariš ono što ti roditelj/staratelj kaže o tome kako i kada smeš da koristiš internet?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Kao što se moglo i pretpostaviti, što su učenici stariji, to češće ignorišu roditeljske savete u vezi sa korišćenjem interneta. U najstarijoj uzrasnoj grupi (15-17 godina) duplo je više učenika nego u najmlađoj grupi (9-10 godina) koji se na takav način ponašaju.

Roditeljska kontrola

Pod „roditeljskom kontrolom“ (engl. parental controls) podrazumevaju se digitalna oruđa (aplikacije, servisi, programi) koja omogućavaju nadgledanje i praćenje detetovih aktivnosti tokom njegovog korišćenja interneta (Zaman & Nouwen, 2016). Reč je o obliku roditeljske medijacije koji podrazumeva primenu tehničkih mera zaštite.

U današnje vreme, na tržištu je dostupan sve veći broj oruđa za roditeljsku kontrolu, dok se neka od njih mogu besplatno preuzeti sa interneta. Iako

poseduju više različitih funkcija, najčešće se koriste za ograničavanje količine vremena koje dete provodi u korišćenju digitalnih uređaja, onemogućavanje pristupa uzrasno neprimerenim veb-stranicama, aplikacijama i video-igrama (uključujući i one preko i unutar kojih je moguće obaviti kupovinu), praćenje aktivnosti deteta kada je na internetu, onemogućavanje kontakata sa određenim osobama, blokiranje reklama i oglasa, lociranje deteta u fizičkom prostoru, itd.

Sudeći prema odgovorima učenika iz uzorka, roditelji u Srbiji retko primenjuju tehničke mere zaštite u cilju osiguranja bezbednosti dece na internetu.

Tabela 39. Roditeljska kontrola (uzrast 9-17 godina)

% učenika koji su odgovorili «često» i «veoma često»	9-12		13-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Roditeljsku kontrolu ili neko drugo sredstvo kojim stiče uvid u sadržaje na internetu koje pretražuješ ili aplikacije koje koristiš	26	26	10	10	17
Tehnologija koja može da pokaže gde se nalaziš (kac što je GPS)	25	20	17	10	17
Roditeljsku kontrolu ili neko drugo sredstvo blokiranja određenih sadržaja ili ograničavanja pristupa nekima od njih	22	19	11	8	15

Deca Evrope na internetu 2018: c_Q17: Da li tvoj roditelj/staratelj koristi nešto od navedenog?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Tip socijalne medijacije koji se takođe koristi za regulisanje korišćenja digitalnih medija uključuje definisanje pravila kojima se ograničava vreme (količina i vremenski interval u kojem deca mogu da koriste internet), ali i o ovakvoj roditeljskoj praksi izveštava manje od jedne petine ispitanih učenika (nešto više učenika iz mlađe nego iz starije uzrasne grupe).

Tabela 40. Roditeljska kontrola (uzrast 11-17 godina)

% učenika koji su odgovorili „često“ i „veoma često“	11-13		14-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Pravila kojima određuje koliko dugo ili kada smeš da koristiš internet	30	31	22	12	23
Roditeljsku kontrolu ili neko drugo sredstvo kojim stiče uvid u sadržaje na internetu koje pretražuješ ili aplikacije koje koristiš	19	20	9	11	14
Tehnologija koja može da pokaže gde se nalaziš (kao što je GPS)	21	19	18	9	16
Roditeljsku kontrolu ili neko drugo sredstvo blokiranja određenih sadržaja ili ograničavanja pristupa nekima od njih	17	13	9	8	11
Roditeljsku kontrolu koja tvog roditelja/staratelja obavestava kada želiš da kupiš neki sadržaj (kupovine u aplikaciji)	24	21	20	13	19
Programe koji blokiraju reklame (blokiranje oglasa)	18	19	20	8	16
Roditeljsku kontrolu koja ograničava aplikacije koje možeš da „skineš“ sa interneta	16	22	5	7	12
Neku uslugu ili ugovor kojima se ograničava vreme koje provodiš na internetu	14	12	8	5	10
Softverski paket koji ograničava broj ljudi s kojima možeš da stupaš u kontakt putem poziva i poruka	11	9	8	3	7

Deca Evrope na internetu 2018: c_Q17: Da li tvoj roditelj/staratelj koristi nešto od navedenog?

Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

U ranije spomenutom istraživanju koje je realizirano krajem 2012. godine (Popadić & Kuzmanović, 2016), približno jedna trećina roditelja iz Srbije koristila je tehničke mere zaštite, dok je u

istraživanju *Deca Evrope na internetu* tri četvrtine roditelja iz evropskih zemalja koje su učestvovala u ovom istraživanju primenjivalo ovakve mere (Livingstone et al., 2011).

Roditeljska kontrola samo je jedan od načina na koje odrasli mogu da posreduju u detetovom korišćenju digitalne tehnologije/interneta. S obzirom na činjenicu da je trenutna situacija u Srbiji takva da dve trećine dece i mladih često ili veoma često, prema sopstvenim izjavama, podučava svoje roditelje kako da koriste digitalne uređaje (ovde se pre svega misli na operativne, tehničke veštine), nameće se pitanje da li roditelji poseduju digitalne veštine neophodne za pravilan izbor i smislenu upotrebu oruđa za roditeljsku kontrolu kao mere zaštite dece na internetu.

Trebalo bi imati na umu da tehnička zaštita, kao takva, ne obezbeđuje potpunu zaštitu dece na internetu i da nije sama po sebi delotvorna, iako može da predupredi određene rizike (Duerager & Livingstone, 2012).

Primena roditeljske kontrole ima više smisla kada je reč o deci mlađeg uzrasta, kao i onda kada se primenjuje uz druge oblike roditeljske medijacije. Tehnička zaštita je povod da se sa decom razgovara o njihovim aktivnostima na internetu, čak i kada je reč o najmlađima.

Oruđa za roditeljsku kontrolu nisu kreirana sa ciljem da „zamene“ roditelja, niti da ga „oslobode“ aktivnog učestvovanja u digitalnom životu dece. Ova vrsta kontrole ima smisla samo ukoliko roditelji istovremeno primenjuju različite oblike socijalne medijacije (razgovaraju sa decom o mogućnostima i rizicima na internetu, zajednički kreiraju porodične dogovore o načinu korišćenja tehnologije, učestvuju u zajedničkim aktivnostima na internetu, itd.). I najzad, trebalo bi imati na umu da ograničavanjem pristupa digitalnoj tehnologiji ograničavamo brojne mogućnosti koje ona pruža (za učenje, razvoj, društveni angažman), ali i prava deteta u digitalnom dobu.

Ako se sada osvrnemo na upravo prikazane rezultate u vezi sa oblicima roditeljske medijacije, možemo da zaključimo da većina roditelja u Srbiji ne primenjuje restriktivne mere (socijalne i tehničke), odnosno, da veoma mali procenat roditelja ograničava deci korišćenje digitalnih uređaja i pristup digitalnim sadržajima (čak i kada oni mogu biti neprimereni dečjem uzrastu i njihovim razvojnim potrebama). Sa druge strane, roditelji retko učestvuju u aktivnostima dece na internetu i nedovoljno podstiču konstruktivno korišćenje digitalne tehnologije od strane dece (podsećamo čitaoca da najveći procenat naših učenika internet koristi za zabavu i komunikaciju). Dakle, ne samo da ne postoji ravnoteža između aktivnog i restriktivnog pristupa (postavljanje granica uz istovremeno ostavljanje prostora za lični razvoj), već bi se moglo reći da je većina roditelja nedovoljno uključena u digitalni život dece školskog uzrasta (9-17 godina). Ovakav oblik roditeljske medijacije u literaturi se sreće pod nazivom „pasivna medijacija” (Helsper et al., 2013).

Stoga je veoma važno preduzeti odgovarajuće mere kako bi se roditelji osnažili za preuzimanje uloge digitalnih mentora i aktivno posredovanje u aktivnostima dece i mladih na internetu. To podrazumeva sistemsku podršku razvoju digitalnih veština roditelja, jer, kako pokazuju istraživanja, nivo razvoja digitalnih veština roditelja određuje kako i sa kakvim efektima će roditelji posredovati u dečjem korišćenju digitalnih uređaja. Što su roditeljske digitalne kompetencije naprednije, to su oni više u stanju da kombinuju aktivne i restriktivne pristupe koji su povezani sa pozitivnijim ishodima (Byrne et al., 2016; Livingstone et al., 2015; Paus-Hasebrink, 2012).

Naglasimo i to da za aktivno posredovanje u aktivnostima dece na internetu nije nužno da roditelj bude „ekspert za tehnologiju”, ali je neophodno da izgradi odnos poverenja sa detetom, da dobro poznaje dete i njegove potrebe.

Medijacija od strane nastavnika i vršnjaka

Osim o roditeljskoj medijaciji, u okviru ovog istraživanja učenici su pitani i o tome na koje načine i koliko često njihovi nastavnici i prijatelji posreduju u njihovom korišćenju digitalne tehnologije/interneta. Odgovori koji se tiču medijacije od strane nastavnika prikazani su u tabelama 41 (ceo uzorak) i 42 (samo stariji učenici).

Tabela 41. Medijacija od strane nastavnika (uzrast 9-17 godina)

% učenika koji su odgovorili „često” i „veoma često”	9-12		13-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Podstakao te da istražuješ i naučiš neke stvari na internetu	24	28	26	34	28
Predložio načine kako možeš bezbedno da koristiš internet	31	32	22	23	27
Postavio neka pravila o tome šta možeš da radiš na internetu u školi	22	26	20	20	22
Pomogao ti kada ti je u prošlosti nešto zasmatalo na internetu	19	20	12	5	14

Deca Evrope na internetu 2018: c_QJ2: Da li je neko od nastavnika ili nastavnica u tvojoj školi uradio/la neku od sledećih stvari?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Nešto više od četvrtine ispitanih učenika (28%) nastavnici podstiču da internet koriste na konstruktivan način – za istraživanje i učenje, gotovo isti procenat roditelja (29%) decu podstiče u ovom smeru. Dakle, deca (svih uzrasta) u Srbiji nedovoljno su, nažalost, podsticana od strane odraslih, kako u porodici, tako i u školi, za konstruktivno korišćenje interneta. Internet, osim potencijalnih rizika, na kojima je fokus i u međunarodnim istraživanjima, ima i brojne prednosti, a njegova smisljena upotreba otvara ogromne mogućnosti za učenje i razvoj dece. Naravno, za smislenu i bezbednu upotrebu interneta, kao što je ranije naglašeno, nužne su odgovarajuće digitalne kompetencije, koje, reklo

bi se, nedostaju, ne samo roditeljima, već i nastavnicima (u Srbiji postoji zanemarljivo mali broj istraživanja u kojima su procenjene digitalne kompetencije nastavnika na svim nivoima obrazovanja). U istraživanju iz 2017. godine, nastavnici koji predaju završnom razredu osnovne škole procenili su digitalne veštine svojih učenika višom prosečnom ocenom (6,5 na skali od 1 do 10) nego sopstvene digitalne veštine (5,7) (Kuzmanović, 2017).

Nešto više od četvrtine učenika (27%) izveštava da ih nastavnici podržavaju u bezbednom korišćenju internetu, a duplo manje (14%) da im nastavnici pomažu u situacijama kada im nešto zasmeta na internetu. Samo petini učenika nastavnici postavljaju pravila o tome šta mogu da rade na internetu u školskom kontekstu. Nisu uočene bitnije razlike između mlađih i starijih učenika. U ranije spominjanom istraživanju iz 2012. godine, 60% ispitanih nastavnika iz osnovnih i srednjih škola u Srbiji smatralo je da bi škola trebalo da zabrani upotrebu mobilnih telefona u školskoj sredini (Popadić & Kuzmanović, 2016). U istraživanju *Deca sveta na internetu*, dobijeni su vrlo slični rezultati i u drugim zemljama (Byrne et al., 2016).

Starijoj uzrasnoj grupi (11-17 godina) ponuđen je veći broj načina na koje nastavnici mogu da posreduju u njihovom korišćenju digitalne tehnologije/interneta (tabela 42).

Gotovo da nema razlika u posredovanju od strane nastavnika ni kada se iz uzorka isključe učenici mlađih razreda osnovne škole. Generalno, mali procenat nastavnika (približno petina učenika izveštava o tome) često razgovara sa učenicima o tome šta rade na internetu, objašnjava im zašto neki sadržaji nisu dobri, pruža pomoć kada im nešto zasmeta ili kada nešto ne umeju da urade samostalno.

Približno četvrtinu učenika starijih razreda osnovne škole i manje od trećine srednjoškolaca nastavnici često podstiču da istražuju i uče uz pomoć interneta.

Tek svaki deseti učenik izjavljuje da mu je neko od nastavnika često pomagao kada mu je u prošlosti nešto zasmetalo na internetu.

Tabela 42. Medijacija od strane nastavnika (uzrast 11-17 godina)

% učenika koji su odgovorili „često“ i „veoma često“	11-13		14-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Podstakao te da istražuješ i naučiš neke stvari na internetu	24	29	27	34	29
Predložio načine kako možeš bezbedno da koristiš internet	30	29	21	22	25
Postavio neka pravila o tome šta možeš da radiš na internetu u školi	22	21	20	23	21
Pomogao ti kada nisi umeo/la da nešto uradiš ili pronađeš na internetu	23	25	13	17	19
Objasnio ti zašto su neki sadržaji na internetu dobri ili loši	24	26	15	13	19
Predložio načine na koje se treba ponašati prema drugim ljudima na internet	18	22	15	12	16
Uopšteno gledano, razgovarao s tobom o tome šta treba da uradiš ako ti nekada nešto na internetu zasmeta	22	17	14	9	15
Razgovarao s tobom o tome šta radiš na internetu	13	13	10	7	11
Pomogao ti kada ti je u prošlosti nešto zasmetalo na internetu	16	14	12	5	11

Deca Evrope na internetu 2018: c_QJ2: Da li je neko od nastavnika ili nastavnica u tvojoj školi uradio/la neku od sledećih stvari?

Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

S obzirom na nalaz dobijen u ovom istraživanju da su učenici, što zbog svojih uzrasnih karakteristika, što zbog toga što u digitalni svet ulaze neopremljeni odgovarajućim digitalnim veštinama, skloni neopreznom komuniciranju, pristupanju uzrasno neprimerenim sadržajima i drugim oblicima neprimerenog ponašanja u digitalnom okruženju, velika odgovornost leži na

odraslima, a pogotovu nastavnicima, ne samo da ih upute u bezbedno korišćenje interneta, odnosno minimizuju potencijalne rizike, već i da ih podrže da u što većoj meri iskoriste dobre strane interneta.

Osvrnućemo se sada i na medijaciju od strane vršnjaka, odnosno prijatelja. Kada smo učenike pitali kome se obraćaju za pomoć kada ih nešto uznemiri na internetu, najveći procenat njih, skoro polovina (45%), izjavili su da se obraćaju svojim vršnjacima (prijatelju ili prijateljici). Međutim, kada smo ih pitali koliko često je neko od njihovih prijatelja uradio nešto od navedenog u tabeli 43, duplo se smanjio procenat onih koji kažu da su im prijatelji pomogli kada im je nešto zasmatalo na internetu (20%).

Tabela 43. Medijacija od strane prijatelja (uzrast 9-17 godina)

% učenika koji su odgovorili "često" i "veoma često"	9-12		13-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Podstakao/la te da istražuješ i naučiš neke stvari na internetu	26	21	16	18	20
Pomogao/la ti kada ti je u prošlosti nešto zasmatalo na internetu	21	23	17	21	20
Objasnio/la ti kako možeš bezbedno da koristiš internet	23	22	13	12	17

Deca Evrope na internetu 2018: c_QE1: Koliko često je neko od tvojih prijatelja uradio neku od ovih stvari?
Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Osvrnućemo se sada i na starije učenike (Tabela 44).

Najpre, ako uporedimo podatke iznete u tabelama 43 i 44 videćemo da uzrasne razlike nisu izražene.

Kada nešto ne umeju da urade ili pronađu na internetu, ispitanim učenicima najveća su podrška vršnjaci, odnosno prijatelji (35%). Jedna četvrtina njih često razgovara sa svojim prijateljima o aktivnostima na internetu, što je duplo više nego sa nastavnicima. Deca češće razgovaraju sa roditeljima o tome šta rade na internetu (40%

uzrasta 11-13 i 25% uzrasta 14-17 godina) nego sa vršnjacima, iako se nakon negativnih iskustava češće obraćaju vršnjacima.

Tabela 44. Medijacija od strane prijatelja (uzrast 11-17 godina)

% učenika koji su odgovorili "često" i "veoma često"	11-13		14-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Pomogao ti kada nisi umeo nešto da uradiš ili pronađeš na internetu	31	38	33	39	35
Razgovarao s tobom o tome šta radiš na internetu	25	25	24	24	24
Podstakao te da istražuješ i naučiš neke stvari na internetu	27	20	14	16	19
Pomogao ti kada ti je u prošlosti nešto zasmatalo na internetu	19	23	16	19	19
Pazgovarao s tobom o tome šta treba da uradiš ako ti nekada nešto na internetu zasmeta	22	22	13	21	19
Objasnio ti kako možeš bezbedno da koristiš internet	22	17	12	12	16
Objasnio ti zašto su neki sadržaji na internetu dobri ili loši	17	17	11	14	15
Predložio načine na koje se treba ponašati prema drugim ljudima na internetu	18	16	10	13	14

Deca Evrope na internetu 2018: c_QE1: Koliko često je neko od tvojih prijatelja uradio neku od ovih stvari?
Osnova: svi učenici uzrasta 11-17 godina koji koriste internet (N=863).

Sudeći na osnovu iznetih nalaza, kada je reč o korišćenju interneta, deca iz Srbije u velikoj su meri prepuštena samima sebi, stariji učenici češće nego mlađi. U narednom odeljku saznaćemo kako ispitanici vide ulogu porodice u drugim aspektima ličnog funkcionisanja, izvan digitalnog okruženja.

Porodično okruženje i roditeljska podrška

Sudeći po njihovim izjavama, deca odrastaju u sigurnom i podržavajućem porodičnom kontekstu (Tabela 45). Tri četvrtine njih (74%) izjavljuju da se porodica trudi da im pomogne, a preko četiri petine (83%) da se kod kuće oseća sigurno. Najmanje pozitivnim ocenjena je spremnost članova porodice da ih saslušaju, mada i tu skoro polovina (44%) dece izjavljuju da je to slučaj.

Tabela 45. Ocena porodičnog okruženja, prema polu i uzrastu

% učenika koji su odgovorili „potpuno tačno“	9-12		13-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Kada ja govorim, neko saslušava šta imam da kažem	40	52	40	44	44
Moja porodica se zaista trudi da mi pomogne	70	77	77	72	74
Osećam se sigurno kod kuće	75	84	88	85	83

Deca Evrope na internetu 2018: c_Q12 Koliko su tačne ove tvrdnje kada su u pitanju tvoja porodica i dom?
Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Nema bitnijih uzrasnih razlika u tom smislu, dok postoje razlike među dečacima i devojkama koje su zapravo u interakciji sa uzrastom. Među mlađom decom (uzrast 9-12 godina), devojke su te koje izveštavaju o većem „komforu“ u porodici i većoj porodičnoj brizi i razumevanju. Razlike nisu previše izražene, ali postoje. S druge strane, situacija u starijoj uzrasnoj grupi je donekle obrnuta. Razlike su zapravo minimalne, ali dečaci na ovom uzrastu više izveštavaju o pomaganju od strane porodice i osećanju sigurnosti.

U skladu s tim su i odgovori dece o nekim karakteristikama vaspitnih stilova roditelja (Tabela 46). Trendovi koji su u odgovorima dece vidljivi mogli bi biti opisani kao „puno pohvala, a malo zabrana i pravila“. Velika većina dece izveštava o tome da ih roditelji nagrađuje putem pohvala, kada su dobri (80%) ili kada nešto dobro rade (62%).

Nasuprot tome, manjina kaže da roditelji/staratelji postavljaju neka pravila ponašanja u kući (36%), a još manje pravila ponašanja van kuće (28%).

Tabela 46. Ocene roditeljske podrške prema polu i uzrastu

% učenika koji su odgovorili „veoma često“	9-12		13-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Moj roditelj/ staratelj me pohvali kada sam dobar	76	84	78	82	80
Moj roditelj/ staratelj postavlja pravila o tome šta mogu da radim kod kuće	39	42	32	33	36
Moj roditelj/ staratelj postavlja pravila o tome šta mogu da radim van kuće	20	26	30	36	28
Moj roditelj/ staratelj mi kaže kada nešto dobro radim	37	41	80	84	62

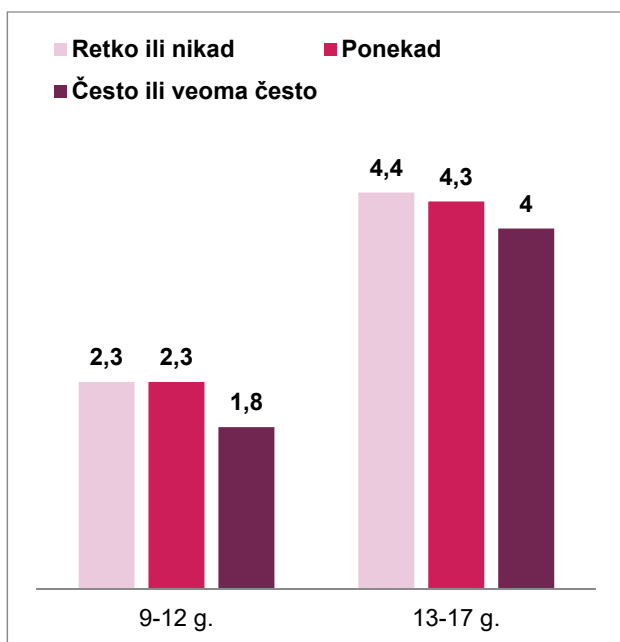
Deca Evrope na internetu 2018: c_Q13 / op_Q13: Koliko često se na tebe odnose navedene tvrdnje?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Devojke nešto češće izveštavaju o pohvalama koje dobijaju od roditelja, ali i o postojanju pravila ponašanja van kuće. Postoje i neke primetne uzrasne razlike. Starija deca daleko češće saopštavaju da ih roditelju pohvaljuju kada nešto dobro rade. Pored toga, primetno je da u starijoj uzrasnoj grupi postoji manje pravila ponašanja u kući, ali više onih van kuće, i to važi i za dečake i za devojke.

Postavljanje zabrana značajan je faktor vremena koje se provede na internetu. Deca koja izjavljuju da roditelji češće postavljaju pravila ponašanja u kući, manje vremena na dnevnom nivou provode na internetu ($\rho = -.16, p < .001$). Ta veza je negativna i značajna i na poduzorku mlađih ($\rho = -.15, p < .001$) i starijih učenika ($\rho = -.10, p < .01$), mada je povezanost u slučaju ovih drugih gotovo zanemarljiva. Na grafiku ispod prikazan je broj sati koji se u proseku dnevno provede na internetu, s obzirom na učestalost s kojom roditelji postavljaju pravila ponašanja u kući. Razlike u vremenu provedenom na internetu ni na nivou korelacija, a ni prikazano na ovaj način nisu previše izražene, ali, primera radi, situacija retkih u poređenju sa čestim pravilima implicira približno pola sata vremena manje ili više na internetu u obe uzrasne grupe.

Grafikon 43. Prosečno vreme provedeno na internetu (broj sati) s obzirom na učestalost postavljanja pravila ponašanja u kući

Deca Evrope na internetu 2018: c_Q13 / op_Q13: Koliko često se na tebe odnose navedene tvrdnje?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Ako ovome dodamo goreizneti podatak o tome da je pravila ponašanja u kući manje u grupi starije, nego u grupi manje dece, moguće je da je smanjeni nadzor nad ponašanjem i manje zabrana u tom smislu, delom odgovorno za više vremena koje starija deca na internetu inače provode.

Dodatno, primetan je i posebno ilustrativan odnos postojanja pravila ponašanja u kući i upražnjavanja specifičnih aktivnosti na internetu. Što su pravila prisutnija u porodici, internet se češće koristi za školske zadatke ($\rho = .08, p < .01$), a manje često za posećivanje društvenih mreža ($\rho = -.09, p < .01$), mada su ove povezanosti generalno niskog intenziteta.

Odnosi sa vršnjacima i prijateljima

Sudeći prema podacima prikazanim u tabeli 47, većina učenika iz uzorka ima dobru mrežu socijalnih odnosa sa prijateljima i vršnjacima. Skoro tri četvrtine (72%) može da se osloni na svoje prijatelje u teškim situacijama (isto koliko i na

porodicu), dok više od dve trećine (67%) smatra da se prijatelji trude da im pomognu i mogu sa njima da pričaju o svojim problemima. O ovome češće izveštavaju stariji učenici.

Tabela 47. Odnosi sa prijateljima (uzrast 9-17 godina)

% učenika koji su odgovorili "prilično tačno" i "potpuno tačno"	9-12		13-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Mogu da se oslonim na svoje prijatelje kada mi krene naopako	67	74	74	75	72
Moji prijatelji se stvarno trude da mi pomognu	64	70	66	68	67
Mogu da pričam sa prijateljima o svojim problemima	57	66	72	74	68

Deca Evrope na internetu 2018: c_QE1: Koliko su navedene tvrdnje tačne za tebe?

Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Pripadnost školi

Većina ispitanih učenika (71%) oseća se sigurno u svojoj školi (Tabela 48). Ipak, skoro trećina misli drugačije.

Tabela 48. Pripadnost školi (uzrast 9-17 godina)

% učenika koji su odgovorili "prilično tačno" i "potpuno tačno"	9-12		13-17		Svi
	M	Ž	M	Ž	
Osećam se sigurno u školi	70	76	68	70	71
Osećam da pripadam svojoj školi	72	78	67	65	70
Postoji barem jedan nastavnik kome mogu da se obratim ako imam neki problem	64	69	65	61	65
Drugi učenici su fini i hoće da mi pomognu	55	62	57	50	56
Nastavnici me uvažavaju kao osobu	51	57	50	57	54

Deca Evrope na internetu 2018: c_QJ1: Evo nekih tvrdnji o tvojoj školi, nastavnicima i učenicima u tvojoj školi. Odgovori koliko su tačne ove tvrdnje kad si ti u pitanju. Osnova: svi učenici uzrasta 9-17 godina koji koriste internet (N=1150).

Deca se, očekivano, više oslanjaju na svoje prijatelje nego na školske drugove. Nešto više od polovine (56%) složilo se sa tvrdnjom da su drugi učenici fini i da hoće da im pomognu (sa sličnom tvrdnjom koja se tiče prijatelja složilo se više njih, dve trećine učenika).

Približno dve trećine učenika svih uzrasta imaju barem jednog nastavnika u školi kome mogu da se obrate kada imaju neki problem. Međutim, nešto više od polovine ispitanih učenika (54%) smatra da ih nastavnici uvažavaju kao osobu.

Mlađi učenici osećaju se sigurnije u školi nego stariji i imaju izraženije osećanje pripadnosti školi.

PREPORUKE

Na osnovu nalaza dobijenih u okviru istraživanja *Deca Evrope na internetu* formulisane su preporuke, namenjene različitim ciljnim grupama: kreatorima nacionalne internet politike i donosiocima odluka, institucijama i organizacijama koje promovišu prava deteta, kreatorima sadržaja na internetu, obrazovnim institucijama i stručnjacima u obrazovanju, roditeljima i starateljima.

Preporuke su formulisane u skladu sa tematskom strukturom samog izveštaja. Najpre su kratko prikazani najvažniji zaključci istraživanja, a potom praktične implikacije koje iz njih proizilaze.

Učestalost i načini pristupanja internetu

Većina ispitanih učenika iz Srbije (86%), internet koristi na svakodnevnom nivou, što ih izjednačava sa decom i mladima iz drugih evropskih zemalja koje su učestvovala u ovom istraživanju (npr. Norveška, Italija). Dve trećine (66%) najmlađih ispitanika iz uzorka (uzrast 9-10 godina) i gotovo svi učenici (98%) iz najstarije uzrasne grupe (uzrast 15-17 godina), prema sopstvenih izjavama, svakodnevno pristupaju internetu sa mobilnog/pametnog telefona.

Deca počinju da koriste internet u sve mlađem uzrastu, na personalizovan način (sa vlastitih, mobilnih uređaja), bez odgovarajućeg uvida roditelja/staratelja u njihove aktivnosti, što ima važne implikacije za politiku i praksu.

- **Kada je reč o podizanju svesti o važnosti bezbednog i konstruktivnog korišćenja digitalnih uređaja i interneta, iz nalaza ovog istraživanja proizilazi da bi trebalo proširiti uzrasni opseg, odnosno, u fokus staviti ne samo decu starijeg, već i decu mlađeg školskog uzrasta.**

- **Obezbediti da odrasli (roditelji/staratelji, a posebno zaposleni u obrazovanju) steknu odgovarajuće digitalne veštine, kako bi bili u stanju da pravovremeno i na razvojno primeren način pripreme decu za „ulazak“ u digitalni svet.**
- **Odgovornost odraslih, pre svega kreatora međunarodne i nacionalne internet politike, jeste da osiguraju ne samo pristup, već i zaštitu dece u sferi digitalnog, kao i da im omoguće da nesmetano uživaju svoja prava u digitalnom okruženju, baš kao i izvan njega.**
- **Neophodno je sistemski podržati učenike (svih uzrasta) u sticanju digitalnih veština koje će im omogućiti da se, kao samostalni korisnici digitalnih uređaja, zaštite od potencijalnih rizika (uključujući i tehničke mere zaštite), sa naglaskom na samoregulaciji i ličnoj odgovornosti za sopstveno ponašanje u onlajn okruženju.**

Vreme i aktivnosti na internetu

Ispitani učenici provode na internetu, u proseku, više od 3 sata dnevno, najstariji i do 4 i po sata. Više od petine učenika, prema sopstvenim izjavama, vikendom provodi na internetu i do 7 sati dnevno, dok dve trećine njih provodi između 4 i 7 sati.

S obzirom na višestruke funkcije koje digitalni uređaji imaju u životu današnjih mladih, vreme kao takvo nije nužno pokazatelj problematične upotrebe. Zapravo, od količine vremena, mnogo je važniji kvalitet vremena, odnosno, vrsta aktivnosti na internetu. Prema nalazima ovog, kao i nekoliko prethodnih istraživanja sprovedenih na nacionalnom uzorku, naši učenici internet koriste uglavnom za zabavu (gledanje video-klipova i

slušanje muzike), komunikaciju sa porodicom i prijateljima, igranje video-igara i društvene mreže.

Osim vrste aktivnosti, razmatraju se i negativne posledice koje se dovode u vezu sa korišćenjem interneta. Tako, približno trećina ispitanih učenika ima probleme zbog količine vremena koje provodi na internetu ili ulazi u sukobe sa porodicom ili prijateljima. Polovina bezuspešno pokušava da provodi manje vremena na internetu i zapostavlja druženje i obaveze (npr. školske zadatke), loše se oseća kada ne može da bude na internetu, dok petina zanemaruje osnovne biološke potrebe (npr. potrebu za hranom, snom).

- **Iako korišćenje interneta može biti povezano sa problematičnim ishodima, trebalo bi imati na umu da zabrana korišćenja interneta nije preporučena mera, iz više razloga: kao prvo, prema Konvenciji ujedinjenih nacija o pravima deteta, deca imaju pravo na pristup razvojno primerenim medijskim sadržajima, uključujući i internet; uskraćivanjem pristupa internetu, uskraćuju im se brojne mogućnosti koje on pruža, kao izuzetno moćno informaciono i kognitivno oruđe; osim toga, uskraćuje im se mogućnost da steknu veštine koje su od presudne važnosti za uspešno funkcionisanje u digitalizovanom društvu, što ih kasnije u životu može učiniti manje konkurentnim u različitim aspektima ličnog i socijalnog funkcionisanja (npr. nastavak školovanja, tržište rada, itd.); ukoliko ne koriste internet, mladi mogu propustiti mogućnost da postanu digitalno rezilijentni (sposobni da se suoče sa potencijalnim rizicima u digitalnom okruženju sa kojim će se neminovno sresti, ako ne u porodičnom, onda u vanporodičnom kontekstu).**

- **Kada je reč o optimalnoj količini vremena ispred ekrana, među ekspertima, na globalnom nivou, ne postoji konsenzus. Američka akademija pedijatara prva je (1999. godine) objavila smernice prema kojima deca starija od 2 godine ne bi trebalo da provode ispred ekrana više od 2 sata dnevno. Međutim, 2016. godine ove smernice redefinisane su tako da, za decu školskog uzrasta (stariju od 6 godina), nije strogo propisana količina vremena ispred ekrana, već je preporuka da se kreira (u saradnji sa detetom) individualni plan korišćenja digitalnih uređaja i interneta koji će osigurati da vreme ispred ekrana ne zameni socijalne, kognitivne i fizičke aktivnosti (npr. san, fizičku aktivnost i igru na otvorenom, komunikaciju sa vršnjacima i članovima porodice, hobije nevezane za internet, itd.) koje su važne za nesmetan psihofizički razvoj deteta.**
- **U Evropi ne postoje striktne smernice u vezi sa preporučenim brojem sati ispred ekrana u različitim uzrastima. Početkom 2019. godine, Kraljevski koledž za pedijatriju i zdravlje dece iz Londona objavio je smernice za kliničare i roditelje u vezi sa optimalnim vremenom ispred ekrana¹⁴. U ovom dokumentu, autori iznose da postojeći empirijski nalazi ne pružaju pouzdanu osnovu za formulisanje univerzalnih smernica i, umesto toga, savetuju roditeljima da pregovaraju sa svojom decom o vremenskim ograničenjima, uvažavajući pri tom individualne potrebe deteta, njegova interesovanja, način korišćenja, aktivnosti, u digitalnom okruženju i izvan njega. Najvažnije je uspostaviti dobar balans između onlajn i oflajn aktivnosti deteta.**

¹⁴ https://www.rcpch.ac.uk/sites/default/files/2018-12/rcpch_screen_time_guide_-_final.pdf

- **Preporuka za odrasle jeste da njihov glavni fokus ne bude na količini vremena koju dete provodi ispred ekrana, već na kvalitetu tog vremena, odnosno sadržaju aktivnosti i kontekstu upotrebe.**
- **I kada je reč o deci starijeg uzrasta, od roditelja se očekuje da postavljaju jasna pravila po pitanju vremena provedenog ispred ekrana, s tim što se ta pravila formulišu participativno, uz uvažavanje lične autonomije i potreba deteta.**
- **Ispitani učenici internet, po pravilu, koriste „konzumentski“ i za vrlo uzak opseg aktivnosti. Veoma je važno deci i mladima obezbediti pristup kvalitetnim izvorima informacija i obrazovnim resursima na internetu, tj. podučiti ih kako da pronađu, izaberu i procene kvalitet dostupnih informacija i resursa.**
- **Učenike bi trebalo podržati, od najranijeg uzrasta, najpre u porodičnom kontekstu, a potom u školskom, da internet ne koriste isključivo za zabavu, kao što to većina čini, već i za niz drugih smislenih i korisnih aktivnosti (sticanje različitih veština, pronalaženje korisnih informacija, školske zadatke, itd.).**
- **Decu i mlade koji su skloni prekomernoj upotrebi interneta neophodno je podržati u razvoju ličnih kapaciteta za samokontrolu, kao i strategija za samoregulaciju vlastitog ponašanja.**
- **S obzirom na lične osobine koje se dovode u vezu sa problematičnim korišćenjem interneta (anksioznost, impulsivnost, brižnost, nezadovoljstvo životom, osećaj diskriminisanosti) zaključujemo da mentalno zdravlje i opšta dobrobit deteta itekako imaju veze sa načinom na koji ono koristi**

internet. Stoga je neophodno posebnu pažnju posvetiti psihološki vulnerabilnijoj deci, odnosno omogućiti im da razviju strategije za prevladavanje stresa u svakodnevnom životu, što će doprineti i konstruktivnijoj upotrebi interneta.

Već i među najmlađim ispitanicima, uzrasta 9-10 godina, nalazi se 42% onih koji poseduju profil na nekoj društvenoj mreži, dok je među učenicima uzrasta 11-12 godina čak 73% vlasnika ličnih profila na društvenim mrežama.

Skoro petina mladih uzrasta 11-17 godina prihvata sve zahteve za prijateljstvo na društvenim mrežama (uključujući osobe koje ne poznaje, sa kojima nema zajedničke prijatelje).

- **Za korišćenje većine društvenih mreža kao i servisa na internetu (npr. Facebook, Snapchat, Twitter, Instagram, Skype, itd.) donja uzrasna granica jeste 13 godina (na nekima je još i viša). Iz toga proizilazi da veliki procenat dece iz Srbije koja poseduju lične profile pre propisanog uzrasta (što znači da su prilikom otvaranja profila navela lažan uzrast), prvo, krše postojeća pravila, a drugo, izlažu sebe različitim rizicima (npr. deljenje ličnih podataka i privatnosti, pristup štetnim i neprimerenim sadržajima, kontakti sa nepoznatim i zlonamernim osobama, pa čak i gubljenje određenih privilegija u vezi sa zaštitom privatnosti na mreži, brisanje profila i nemogućnost ponovnog otvaranja čak i kada dostignu propisani uzrast). Pristup mrežama ispod propisane uzrasne granice ne mora nužno biti štetan, naprotiv, veliki broj dece, istraživanja pokazuju, ne mora patiti od negativnih posledica, bitno je međutim da deca dobiju odgovarajuće obrazovanje o zaštiti na društvenim mrežama.**

Digitalne veštine učenika

Učenici iz Srbije vlastite veštine digitalne pismenosti procenjuju kao iznadprosečne. Prosečna ocena na pet grupa digitalnih veština kreće se u rasponu od 6,7 do 8,6 (na skali od 1 do 10). Najniža prosečna ocena jeste na veštinama kreiranja sadržaja u digitalnom formatu (6,7), zatim slede informacione i veštine pretraživanja informacija (7,7), veštine korišćenja mobilnih uređaja (8,0), operativne veštine (8,6), dok je najviša prosečna ocena na socijalnim veštinama (9,2).

Kada je reč o informacionim, veštinama kreiranja digitalnih sadržaja i korišćenja mobilnih uređaja, utvrđene su polne razlike u korist učenika. Učenici koji više vremena provode na internetu boljim procenjuju svoje digitalne veštine.

Procena vlastitih digitalnih veština pozitivno korelira sa uzrastom, sa jednim izuzetkom, a to je korišćenje programskog jezika (npr. Scratch, Python, C++). Ovo je jedina veština u kojoj se mlađi učenici osećaju kompetentnije nego stariji.

- **Iako većina ispitanih učenika smatra da poseduje dobro razvijene digitalne veštine, moramo imati na umu da samoprocena, kao takva, nije pouzdan pokazatelj aktuelnog nivoa razvoja digitalnih veština.**
- **Veštine procenjivanja informacija sa interneta učenici smatraju najslabije razvijenim (u odnosu na preostale četiri grupe digitalnih veština), što je u skladu sa nalazima dobijenim u drugim istraživanjima (međunarodnim i domaćim) u kojima je vršena direktna procena digitalnih veština učenika. Iz ovoga proizilazi da je neophodno dodatno raditi na jačanju kompetencija učenika za pronalaženje, selekciju i procenjivanje informacija na internetu, kao i generalno, na razvoju veština kritičkog mišljenja (ne samo u digitalnom kontekstu). Ove veštine mogu**

se sticati u okviru različitih školskih predmeta.

- **Neophodno je mnogo više raditi na veštinama kreiranja sadržaja u digitalnom formatu, što je jedan od ključnih aspekata digitalne pismenosti.**
- **Posebnu pažnju zaslužuje nalaz da postoje polne razlike u samoproceni digitalnih veština koje su više izražene u mlađim uzrastima (dobijene su i u drugim zemljama, npr. Norveškoj). Iako, u proseku, provode isti broj sati na internetu (s tim što u mlađim uzrastima dečaci provode više vremena, a u starijim devojčice), dečaci se osećaju digitalno kompetentnije. Ovo otvara pitanje vrste aktivnosti na internetu (devojčice više koriste društvene mreže, dečaci znatno češće igraju video-igre), ali i tradicionalnih polnih razlika, u smislu da se dečaci osećaju superiornije u svemu što se tiče tehnologije i tehničkih nauka, što kasnije utiče i na izbor profesije.**
- **Učenje programiranja u školskom kontekstu doprinelo je da se učenici osećaju kompetentnije u tom aspektu digitalne pismenosti. Nalaz se odnosi na učenike koji pohađaju Informatiku i računarstvo kao obavezan predmet u 5. i 6. razredu osnovne škole. To nam ukazuje da se veštine digitalne pismenosti ne stiču spontano, samim korišćenjem, već je neophodno podučavati ih u okviru obaveznog obrazovanja.**
- **Podučavanje veštinama digitalne pismenosti (u formalnom kontekstu) neophodno je sprovoditi od početka i tokom čitavog ciklusa obaveznog obrazovanja i to ne samo u okviru obaveznog predmeta Informatika i računarstvo, već i u okviru drugih školskih predmeta (s obzirom na to da je reč o međupredmetnoj kompetenciji).**

Uznemirujuća iskustva i vršnjačko nasilje na internetu

Svaki treći učenik iz uzorka, tokom poslednjih godinu dana, doživeo je neko uznemirujuće iskustvo na internetu. U takvim situacijama, skoro četvrtina učenika nije razgovarala ni sa kim o svom problemu, ignorisala je problem misleći da će nestati sam od sebe ili je pak zatvorila prozor ili aplikaciju, a skoro trećina blokirala je osobu koja je uznemirava. Broj dece koja su često doživljavala uznemirujuća iskustva najveći je u uzrasnoj grupi 13-14 godina.

Digitalno vršnjačko nasilje doživelo je 19% učenika, dok je 15% doživelo nasilje u interakciji uživo. Učenici znatno češće priznaju da su bili žrtve, nego da su sami vršili digitalno nasilje. Trećina ispitanih učenika u isto vreme je i trpela i vršila digitalno nasilje.

I ovo, kao i nekoliko ranijih istraživanja sprovedenih na nacionalnom uzorku dece i mladih, ukazuje nam na isprepletanost digitalnog nasilja i onog koje se dešava u interakciji licem u lice.

- **U situacijama kada iskuse negativna ili uznemirujuća iskustva na internetu, jedan broj učenika ne ponaša se proaktivno, već ignoriše problem. Pitanje je koji razlozi su u osnovi ovakvog ponašanja, ali bi svakako trebalo informisati decu kome mogu da se obrate i šta treba da urade u takvim situacijama. Ovde je reč samo o manjini dece iz uzorka koja su doživela uznemiravanje, ali je vrlo verovatno da među decom koja nisu doživela negativna iskustva (ili to nisu prijavila) ima onih koji ne znaju šta je proaktivno ponašanje i rešavanje problema.**
- **Prema rezultatima ovog, ali i ranijih istraživanja (npr. Popadić & Kuzmanović, 2016) učenici 7. i 8. razreda osnovne škole predstavljaju najrizičniju uzrasnu grupu, što se dovodi u vezi sa uzrasnim karakteristikama**

i potrebama. U skladu sa tim, imalo bi smisla preventivne mere pojačati upravo u ovom uzrastu.

- **S obzirom na procenat učenika koji su bili uznemireni zbog nasilja koje su doživeli na internetu, smatramo da je važno sistematski raditi na senzibilisanju učenika i osveščivanju negativnih posledica digitalnog nasilja.**
- **S obzirom na nalaz da se „žrtve“ digitalnog nasilja najčešće obraćaju za pomoć svojim vršnjacima, smatramo da bi bilo od koristi sprovesti vršnjačku edukaciju u školi. Takođe bi bilo od koristi organizovati vršnjačke grupe za podršku putem interneta ili onlajn savetovališta za mlade koji su doživeli digitalno nasilje.**
- **Nije dobro da mladi čute o negativnim iskustvima koja su doživeli na internetu, jer u nekim slučajevima to može imati ozbiljne posledice po njihovo mentalno zdravlje i psihofizičko funkcionisanje. Stoga je neophodno ohrabrivati ih da se u ovakvim situacijama obrate za pomoć i podršku odraslima, bliskim osobama od poverenja, stručnim saradnicima i nastavnicima u školi.**
- **Iz dobijenih nalaza proizilazi da bi generalno trebalo raditi, kako u školskom, tako i u vanškolskom kontekstu, uključujući i medije, na širenju klime nenasilja, sticanju veština konstruktivnog rešavanja konflikata i strategija nenasilne komunikacije.**

Rizično ponašanje na internetu i kontakti sa nepoznatim osobama

Jedan procenat naših učenika (u rasponu od 13% do 51%, u zavisnosti od vrste ponašanja), češće stariji nego mlađi, ponaša se na internetu tako da sebe i osobe iz svog okruženja izlaže različitim

rizicima. Reč je najčešće o deljenju ličnih podataka, „prijateljstvima“ na društvenim mrežama i kontaktima (najpre preko interneta a kasnije i uživo) sa nepoznatim osobama, skrivanju iza lažnog identiteta.

Među ispitanim učenicima, jedna četvrtina njih (nešto više dečaka nego devojčica) upoznali su uživo nekoga koga su prvi put upoznali preko interneta. Kao što se vidi iz izveštaja, ova ponašanja ne moraju nužno naškoditi deci i često su bezazlena, ali predstavljaju rizik.

- **U skladu sa karakteristikama razvojnog doba (tzv. kriza identiteta), za očekivati je da mladi budu skloniji nego druge uzrasne grupe da istražuju nepoznato, isprobavaju novo i nedozvoljeno, istražuju vlastite kapacitete, testiraju granice, itd. U skladu sa tim, jeste i upoznavanje novih ljudi putem interneta. Ipak, potrebno je upoznati ih sa potencijalnim rizicima koje takvo ponašanje nosi, kao i načinima na koji se oni mogu predupređiti.**
- **Veoma je važno kod mladih razviti svest o digitalnim tragovima koje ostavljaju prilikom korišćenja interneta i kako ih nesmotreno ponašanje u jednom periodu života može „koštati“ kasnije u životu, kao i o tome kako mogu da ugroze vlastitu reputaciju objavljivanjem ličnih podataka u javnom prostoru, čega oni vrlo često nisu svesni, a što može imati dugoročne posledice na ličnom i profesionalnom planu.**
- **S obzirom na činjenicu da deljenju ličnih podataka u javnom prostoru nisu sklona samo deca, već i njihovi roditelji, koji su skloni da dele podatke o svojoj deci čak i kada ona to ne odobravaju (pojava poznata pod nazivom šerenting), trebalo bi i kod odraslih razviti svest o štetnosti ovakvog**

ponašanja, ne samo kada je reč o izlaganju dece rizicima, već i u vidu ugrožavanja njihovog prava na zaštitu privatnosti.

- **Kada je reč o zaštiti ličnih podataka, privatnosti i digitalnog identiteta dece, neophodno je da svi oni koji prikupljaju lične podatke o deci, a sve ih je više, primenjuju odgovarajuće mere zaštite u skladu sa međunarodnim standardima i domaćim zakonodavstvom (nedavno usvojen Zakon o zaštiti podataka o ličnosti usklađen je sa Evropskom Opštom uredbom o zaštiti podataka o ličnosti (skr. GDPR)¹⁵.**
- **Sve internet usluge (digitalne alate, platforme, aplikacije) koje koriste deca i mladi trebalo bi dizajnirati tako da pružaju maksimalnu zaštitu privatnosti dece. Osim toga, trebalo bi obezbediti jednostavne i lako dostupne mehanizme za prijavu u slučaju povrede privatnosti.**
- **Kompanije koje pružaju internet usluge, vlasnici društvenih mreža u saradnji sa bezbednosnim organima, trebalo bi da preduzmu korake kako bi sprečili zloupotrebu dece od strane zlonamernih osoba (tzv. internet predatora), kao i bilo koju vrstu kriminalnih radnji putem interneta.**

Izloženost seksualnim sadržajima

U uzorku ispitanih učenika (uzrast 9-17 godina) svaki drugi učenik u proteklih godinu dana susreo se sa sadržajima seksualne prirode, znatno češće u digitalnim nego u štampanim medijima. Izloženost ovakvoj vrsti sadržaja prisutnija je u starijem uzrastu, pa je tako tri četvrtine srednjoškolaca imalo iskustva ove vrste, u odnosu na desetinu dece mlađeg školskog uzrasta.

¹⁵ <http://www.privacy-regulation.eu/en/1.htm>

Većina ispitanika na seksualne sadržaje nailazila je u više različitih izvora, odnosno i na televiziji, i u časopisima ili knjigama, i na internetu.

Skoro trećina dece i mladih uzrasta 11-17 godina, u poslednjih godinu dana, pristupila je veb-sajtu pornografskog sadržaja. Ovakvim veb-sajtovima pristupilo je najviše mladih iz uzrasne grupe 15-17 godina (dve trećine učenika i jedna četvrtina učenica, a među njima 43% učenika i 6% učenica pristupa svakodnevno).

- **Navedeni nalazi pružaju važne implikacije za one koji upravljaju medijima i regulišu medijski prostor na nacionalnom nivou. Iako je ponašanje pružalaca medijskih usluga po pitanju usklađenosti programskog sadržaja sa pravilima o zaštiti maloletnih osoba zakonski regulisano, neophodno je preduzeti dodatne mere u cilju većeg stepena zaštite dece i mladih (pogotovu kada je reč o televizijskom programu).**
- **Kada je reč o eksplicitnim seksualnim i pornografskim sadržajima, trebalo bi imati na umu da postoje oruđa za onemogućavanje pristupa deci ovakvoj vrsti sadržaja. Osim toga, postoje platforme, servisi, pretraživači i veb-stranice koje su specijalno prilagođene deci i njihovim potrebama. U okviru postojećih veb-pretraživača postoje ugrađene besplatne opcije za filtriranje neželjenog sadržaja.**
- **Najvažnija mera jeste razgovor sa detetom o potencijalno štetnim posledicama, što podrazumeva uspostavljanje odnosa međusobnog poverenja i spremnost dece da se obrate odraslim bliskim osobama za pomoć, kada je to potrebno.**
- **U ovome važnu ulogu ima formalno obrazovanje. U okviru obaveznih školskih predmeta učenike bi trebalo podučavati o temama koje su u žiži njihovog interesovanja (pogotovu kada je reč o tinejdžerima).**

Izloženost štetnim sadržajima na internetu

Procenat učenika uzrasta 11-17 godina koji su bili izloženi različitim vrstama štetnog sadržaja na internetu varira između 30% i 50%. Izloženost štetnim sadržajima povezana je sa uzrastom i polom i češća je kod starijih, kao i kod učenica.

Skoro tri četvrtine (71%) učenica uzrasta 14-17 godina i 56% učenika videlo je na internetu slike krvi i nasilja prema drugim osobama ili životinjama. Oko 50% učenica i učenika susrelo se na internetu sa porukama mržnje. 59% učenica i 54% učenika uzrasta 14-17 godina videlo je sadržaje sa načinima na koje čovek može sebe da povredi; 57% učenica i 38% učenika istog uzrasta videlo je sadržaje sa načinima na koje se može postati mršav, odnosno sadržaje koji ohrabruju anoreksična i bulimična ponašanja; 57% učenica i 47% učenika tog uzrasta videlo je sadržaje sa tuđim iskustvima uzimanja droge. Kako se može počiniti samoubistvo na internetu je videlo 44% devojčica i 36% dečaka istog uzrasta.

- **Nalazi o izloženosti mladih štetnim sadržajima na internetu nisu nimalo ohrabrujući. Decu i mlade trebalo bi podučavati, i u formalnom školskom kontekstu, šta su štetni sadržaji, koje su negativne posledice izlaganja ovakvoj vrsti sadržaja i kako da reaguju kada se sa njima sretnu putem digitalnih medija.**
- **Takođe, neophodno je opskrbiti ih informacijama kome i na koji način mogu da prijave bilo koju vrstu štetnog sadržaja na internetu (na različite načine distribuirati adrese veb-sajtova koji služe u te svrhe).**
- **Budući da štetni sadržaji sa kojima su se sretali naši učenici nisu uvek dostupni na internetu, osim ako se aktivno ne traga za njima, neophodno je sprovesti bolju zaštitu dece od pristupa ovakvim sadržajima.**

- **Neophodno je upoznati odrasle sa važećim sistemima za klasifikaciju uzrasno nepri-merenih sadržaja, npr. u Evropi se koristi PEGI sistem (engl. Pan-European Game Information)¹⁶, kako bi bili u stanju da donose informisane odluke prilikom kupovine video-igara koje su primerene uzrastu deteta.**

Medijacija od strane roditelja/staratelja

Što su deca mlađa, to odrasli, očekivano, više posreduju u njihovom korišćenju digitalne tehnologije i interneta. Kada posreduju, to je prvenstveno usmereno na zaštitu bezbednosti i prevenciju negativnog ponašanja a mnogo manje na smislenu upotrebu digitalne tehnologije.

Manje od polovine (44%) ispitanih učenika (uzrast 9-17 godina) izjavljuju da im roditelji često objašnjavaju kako da bezbedno koriste internet, nešto manji procenat (41%) je onih kojima roditelji pomažu kada im nešto zasmeta na internetu, dok sa nešto više od trećine (35%) ispitanih učenika roditelji razgovaraju o tome šta rade na internetu. Manje od trećine učenika (29%) kaže da ih roditelji često ohrabruju da istražuju i uče na internetu, ali 52% da to roditelji ne čine nikada ili da čine veoma retko. Roditelji su više upućeni i češće posreduju u aktivnostima devojčica nego dečaka.

Čak i u mlađoj uzrasnoj grupi (9-12) više od polovine ispitanih učenika pomaže često roditeljima kada nešto ne umeju da urade na internetu, dok u starijoj uzrasnoj grupi (13-17) to čini tri četvrtine ispitanih učenika (češće devojke nego mladići).

- **Po mišljenju eksperata, neophodno je posredovanje digitalno kompetentnih odraslih u aktivnostima dece na internetu. Smatra se da je roditeljska medijacija nužna u svim uzrastima, a pogotovu kada je reč o deci mlađeg uzrasta. Prema smernicama**

Američke akademije pedijatar, iz 2016. godine, deci predškolskog uzrasta dozvoljeno je korišćenje digitalnih uređaja isključivo uz aktivno posredovanje odraslih. To, naravno, ne znači da roditelji ne treba da budu uključeni u „digitalni život“ dece školskog uzrasta.

- **Iz prikazanih nalaza proizilazi da bi roditelji trebalo znatno više da posreduju u aktivnostima dece na internetu, nego što je to do sada bio slučaj. Mislimo, pre svega, na aktivnu medijaciju, što podrazumeva ne samo prevenciju negativnog ponašanja na internetu, već i podsticanje konstruktivnog korišćenja, istraživanja i učenja (npr. rešavanje problema u digitalnom okruženju, kritičko procenjivanje informacija sa interneta, kreiranje sadržaja u digitalnom formatu), zajedničke aktivnosti sa decom u cilju sticanja veština neophodnih za bezbedno i smisljeno korišćenje digitalne tehnologije, razgovore sa decom o njihovim aktivnostima na internetu.**
- **Roditelji, iz perspektive učenika, nisu upućeni u to kakvim sadržajima njihova deca pristupaju (a kao što smo ranije rekli, veliki procenat pristupa neprimerenim i štetnim sadržajima na internetu, ali i u drugim medijima), koje veb-stranice posećuju i koje aplikacije koriste. Veoma je važno da roditelji imaju uvid u aktivnosti dece na internetu, naravno, uvažavajući njihovo pravo na privatnost.**
- **Roditelji, sudeći po odgovorima učenika, nisu dovoljno upućeni ni u negativna iskustva koju su njihova deca doživela na internetu (samo trećina onih koji su doživeli takva iskustva razgovarala je sa roditeljima). Ovo je još jedan od nalaza koji upućuje na potrebu za većom uključenošću roditelja u aktivnosti dece na internetu.**

¹⁶ <https://pegi.info/what-do-the-labels-mean>

- I na osnovu rezultata ovog istraživanja, kao i nekoliko prethodnih, sledi da je jedan od glavnih prioriteta podržati odrasle u sticanju digitalnih kompetencija, ali i u prepoznavanju značaja vlastitog učešća u aktivnostima dece na internetu.
- Činjenica da su deca tehnički spretnija (što ne znači da su i digitalno pismenija) u korišćenju digitalnih uređaja, ne diskvalifikuje roditelje kao „digitalne mentore” svojoj deci. Nije neophodno da roditelji budu eksperti za digitalne tehnologije da bi mogli da budu uključeni u aktivnosti dece na internetu. Isto tako, poželjna je uzajamna razmena, u redu je da roditelji uče od sopstvene dece, ukoliko su spretnija u korišćenju digitalnih uređaja.
- Jedan od prioriteta jeste uspostavljanje odnosa uzajamnog poverenja između roditelja i dece, što je posebno važno u situacijama kada deca dožive negativna ili uznemirujuća iskustva na internetu i kada im je neophodna podrška od strane bliskih odraslih (a koja u našem slučaju izostaje).
- Kompanije koje se bave razvojem softvera, kao i one koje pružaju internet usluge, trebalo bi da ponude roditeljima širi opseg jednostavnih i praktičnih alata (npr. za verifikaciju uzrasta, filtriranje sadržaja, itd.) za kreiranje bezbednog onlajn okruženja primerenog potrebama dece (pogotovu mlađeg uzrasta).
- S obzirom na nalaz da relativno mali procenat roditelja kreira porodična pravila u vezi korišćenja interneta (vremena i vrste aktivnosti), roditeljima se preporučuje da, u saradnji sa svojom decom, kreiraju individualni plan korišćenja digitalnih uređaja, uvažavajući potrebe deteta i kontekst, odnosno da formulišu jasna pravila i da ih se dosledno pridržavaju.
- Nalaz da mali procenat roditelja iz Srbije primenjuje restriktivne mere, odnosno zabranjuje deci korišćenje digitalnih uređaja smatramo ohrabrujućim. Međutim, zbog odsustva aktivnog posredovanja od strane roditelja, pre bi se reklo da je reč o pasivnoj medijaciji, odnosno isključenosti roditelja, što svakako nije poželjno ponašanje.

Roditelji u Srbiji retko koriste tehničke mere zaštite, odnosno „roditeljsku kontrolu” u cilju osiguranja bezbednosti dece na internetu (o ovome izveštava manje od petine ispitanih učenika), znatno ređe nego roditelji u drugim zemljama.

- **Tehničke mere zaštite, same po sebi, ne obezbeđuju potpunu zaštitu deteta u digitalnom okruženju, ali mogu da budu jedan od protektivnih faktora, pogotovu kada je reč o deci mlađeg uzrasta.**
- **Primena tehničke zaštite ne „oslobađa” roditelje učešća u „digitalnom životu” dece, naprotiv, predstavlja povod da se sa decom još više razgovara o njihovim aktivnostima i načinu upotrebe digitalnih uređaja, načinima na koje utiču na „oflajn” život deteta, njihovo zdravlje i opštu dobrobit.**

Medijacija od strane nastavnika i vršnjaka

Sudeći prema odgovorima učenika, nastavnici ih nedovoljno podstiču na konstruktivno korišćenje interneta, baš kao i roditelji. Manje od trećine ispitanih učenika (28%) izjavljuje da su ih nastavnici u školi često podsticali da istražuju i uče uz pomoć digitalnih uređaja, 32% da to nastavnici rade povremeno, a čak 40% učenika izjavljuje da ih nastavnici u školi nikada ili skoro nikada ne podstiču da digitalnu tehnologiju koriste na ovaj način.

Generalno, mali procenat nastavnika često razgovara sa svojim učenicima o tome šta rade na

internetu (o ovome izveštava desetina učenika), dok više od polovine njih izjavljuju da nastavnici to ne čine nikada ili skoro nikada.

Samo 3% ispitanih učenika tražilo je podršku od svojih nastavnika nakon uznemirujućih iskustava koje su doživeli na internetu.

- **Na osnovu nalaza dobijenih u ovom istraživanju, zaključujemo da važnost škole i njena uloga u sferi digitalnog (koje zauzima značajan deo u životima današnjih mladih) nisu prepoznati u dovoljnoj meri.**
- **Neophodno je preduzeti sistemske mere u cilju jačanja kapaciteta obrazovnih ustanova za preuzimanje ključne uloge u procesu razvoja digitalnih kompetencija učenika, počev od infrastrukturne podrške školama, obuka nastavnika, inoviranja nastavnih planova i programa, itd.**
- **Preporuka je da se na nivou škole uspostave pravila o načinu korišćenja interneta (samo petina ispitanih učenika izveštava o tome).**
- **Digitalne uređaje (koje učenici donose u školu) koristiti u svrhu unapređenja kvaliteta nastavnog procesa.**
- **Od nastavnika se očekuje da u znatno većoj meri podstiču učenike da koriste internet za sticanje znanja, istraživanje, rešavanje problema, rad na školskim zadacima, učenje za školu, itd.**
- **Uz osnaživanje kompetencija zaposlenih u obrazovanju, paralelno bi trebalo ohrabrivati učenike da se obraćaju za pomoć svojim nastavnicima, odnosno stručnim saradnicima u školi, koji su važan izvor podrške, čak i onda kada ih učenici procenjuju kao nedovoljno digitalno kompetentne.**

Samo petinu ispitanih učenika vršnjaci podstiču da istražuju i uče na internetu. Isto toliko je onih kojima vršnjaci pomažu kada im nešto zasmeta na internetu ili im objašnjavaju kako da ga bezbedno koriste (s tim što su u starijoj uzrasnoj grupi ovi procenti veći nego u mlađoj).

Nakon negativnog iskustva na internetu, skoro polovina učenika razgovara sa drugom ili drugaricom svojim godina.

- **S obzirom na to da su vršnjaci, u sferi digitalnog, glavni izvor podrške ispitanim učenicima, bilo da je reč o psihološkoj podršci (u slučaju negativnih iskustava na internetu) ili o tehničkoj (kada nešto ne umeju da urade), imalo bi smisla dodatno ih osnažiti u ovoj ulozi.**
- **S obzirom na to da mali procenat učenika, u slučaju kada ne umeju nešto da urade ili pronađu na internetu, traže podršku odraslih, očekivalo bi se da u većoj meri konsultuju svoje vršnjake (što radi samo trećina ispitanih učenika).**
- **Da zaključimo, iz rezultata ovog istraživanja proizilazi da su današnja deca i mladi (lako većina smatra da odrasta u sigurnom i podržavajućem porodičnom i školskom okruženju), kada je reč o digitalnom okruženju, uglavnom prepušteni sebi. Stoga je veoma važno osnažiti odrasle da aktivno posreduju u razvoju digitalnih veština učenika koje su neophodne za odgovorno, bezbedno i smisleno korišćenje interneta i digitalne tehnologije.**

REFERENCE

- Bedrosova, M., Machackova, H., Dedkova, L., & Smahel, D. (2017). *Cognitive testing of EU Kids Online IV survey modules*. Brno: Masaryk University.
- Blum-Ross, A. & S. Livingstone (2016). *Families and screen time: Current advice and emerging research*. Media Policy Brief 17. London: Media Policy Project, London School of Economics and Political Science.
<http://eprints.lse.ac.uk/66927/1/Policy%20Brief%2017-%20Families%20%20Screen%20Time.pdf>
- Blum-Ross, A. & Livingstone, S. (2017). "Sharenting," parent blogging, and the boundaries of the digital self. *Popular Communication*, 15(2), 110-125.
- Bond, E. (2014). *Childhood, mobile technologies and everyday experiences*. New York: Palgrave.
- Byrne, J., Kardefelt-Winther, D., Livingstone, S., & Stoilova, M. (2016). *Global Kids Online Research Synthesis, 2015-2016*. UNICEF Office of Research Innocenti and London School of Economics and Political Science.
Available at: www.unicef-irc.org/research/270/ and www.globalkidsonline.net/synthesis
- Chaudron, S., Marsh, J., Navarette, V. D., Ribbens, W., Mascheroni, G., Smahel, D., ... & Ottovordemgentschenfelde, S. (2018). Rules of engagement: Family rules on young children's access to and use of technologies. In *Digital Childhoods* (pp. 131-145). Springer, Singapore.
- Claro, M., Preiss, D. D., San Martín, E., Jara, I., Hinojroza, J. E., Valenzuela, S., Cortes, F., & Nussbaum, M. (2012). Assessment of 21st century ICT skills in Chile: Test design and results from high school level students. *Computers & Education*, 59(3), 1042–1053.
- d'Haenens, L., Vandoninck, S., & Donoso, V. (2013). How to cope and build online resilience? EU Kids Online Report. Retrieved from:
[http://eprints.lse.ac.uk/48115/1/How%20to%20cope%20and%20build%20online%20resilience%20\(lsero\).pdf](http://eprints.lse.ac.uk/48115/1/How%20to%20cope%20and%20build%20online%20resilience%20(lsero).pdf)
- Duerager, A. & Livingstone, S. (2012) *How can parents support children's internet safety?* London: EU Kids Online.
- European Parliament and the Council of the European Union (2006). Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning. *Official Journal of the European Union*, L394/10.
- Flood, M. (2009). The harms of pornography exposure among children and young people. *Child Abuse Review*, 18(6), 384–400.
- Görzig, A. & Machackova, H. (2015). *Cyberbullying from a socio-ecological perspective: a contemporary synthesis of findings from EU Kids Online*. EU Kids Online Report. Retrieved from:
<https://repository.uwl.ac.uk/id/eprint/1448/>
- Griffiths, M. (2000). Excessive internet use: Implications for sexual behavior. *Cyber Psychology & Behavior*, 3(4), 537-552.
- Hasebrink, U., Livingstone, S. & Haddon, L. (2009). *Comparing children's online opportunities and risks across Europe: Cross-national comparisons for EU Kids Online*. EU Kids Online Deliverable D3.2 for the EC Safer Internet plus Programme (2nd ed). LSE, London: EU Kids Online.
- Hatlevik, O. E., Ottestad, G., & Thronsen, I. (2014a). Predictors of digital competence in 7th grade: a

multilevel analysis. *Journal of Computer Assisted Learning*. <http://dx.doi.org/10.1111/jcal.12065>.

Helsper, E. J., Kalmus, V., Hasebrink, U., Sagvari, B., & De Haan, J. (2013). *Country classification: Opportunities, risks, harm and parental mediation*. London: EU Kids Online, The London School of Economics and Political Science.

Hinić, D. (2014). *Internet komunikacije i poremećaj upotrebe interneta*. Kragujevac: Fakultet medicinskih nauka.

Katz, I. R. (2007). Testing information literacy in digital environments: ETS's iSkills™ assessment. *Information Technology and Libraries*, 26(3), 3–12.

Katz, A. (2012). *Cyberbullying and e-safety: What educators and other professionals need to know*. Jessica Kingsley Publishers.

Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N., & Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological bulletin*, 140(4), 1073.

Kuzmanović, D. (2017). Empirijska provera konstrukta digitalne pismenosti i analiza prediktora postignuća. Beograd: Filozofski fakultet http://dobrinkakuzmanovic.weebly.com/uploads/2/6/4/8/26488972/dr_20.11.2017.pdf

Lievens, E. & Verdoodt, V. (2018). Looking for needles in a haystack: Key issues affecting children's rights in the General Data Protection Regulation. *Computer Law & Security Review*, 34(2), 269-278.

Livingstone, S., Haddon, L., Hasebrink, U., Ólafsson, K., O'Neill, B., Smahel, D., & Staksrud, E. (2014). EU Kids Online—Findings, methods, recommendations. LSE, London: EU Kids Online. Available on <http://lisedesignunit.com/EUKidsOnline>.

Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., & Ólafsson, K. (2011) *EU Kids Online: final report 2011*. EU Kids Online, Deliverable D8.3. EU Kids Online Network, London, UK.

Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., & Ólafsson, K. (2011a). Risk and safety on the internet. The perspective of European children. Full findings from the EU Kids Online survey of 9-16 year olds and their parents *EU Kids Online*. <http://eprints.lse.ac.uk/33731/>: London School of Economics and Political Science.

Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., & Ólafsson, K. (2011b). *Technical Report and User Guide: The 2010 EU Kids Online Survey. A report on the design and implementation of the EU Kids Online survey of 9-16 year olds and their parents in 25 countries EU Kids Online*. <http://eprints.lse.ac.uk/45270/>: London School of Economics and Political Science.

Livingstone, S., Carr, J., & Byrne, J. (2015). One in three: Internet governance and children's rights. Global Commission on Internet Governance Paper Series. Retrieved from: <https://www.cigionline.org/publications/one-three-internet-governance-and-childrens-rights>

Livingstone, S., Mascheroni, G., & Staksrud, E. (2015). Developing a framework for researching children's online risks and opportunities in Europe. EU Kids Online report: Retrieved from: http://eprints.lse.ac.uk/64470/1/lse.ac.uk_storage_LIBRARY_Secondary_libfile_shared_repository_Content_EU%20Kids%20Online_EU%20Kids%20Online_Developing%20framework%20for%20researching_2015.pdf

Livingstone, S., Mascheroni, G., & Staksrud, E. (2017). European research on children's Internet use: Assessing the past and anticipating the future. *New Media & Society*, 20(3), 1103-1122.

Livingstone, S., Mascheroni, G., Dreier, M., Chaudron, S. and Lagae, K. (2015). *How parents of*

young children manage digital devices at home: The role of income, education and parental style. London: EU Kids Online

Livingstone, S., Blum-Ross, A., & Zhang, D. (2018). What do parents think, and do, about their children's online privacy? Retrieved from: <http://eprints.lse.ac.uk/87952/>

Logar, S., Anzelm, D., Lazić, D., & Vujačić, V. (2016). *Global kids online Montenegro: Opportunities, risks and safety.* http://blogs.lse.ac.uk/gko/wpcontent/uploads/2016/10/Country-report_Montenegro_28-Oct.pdf

Mascheroni, G. & Cuman, A. (2014). *Net Children Go Mobile: Final Report* (with country fact sheets). Milano: Educatt.

Menesini, E. & Nocentini, A. (2009). Cyberbullying definition and measurement: Some critical considerations. *Zeitschrift für Psychologie/Journal of Psychology*, 217(4), 230-232.

Milkaite, I. & Lievens, E. (2019, January 22). The changing patchwork of the child's age of consent for data processing across the EU. *Better Internet for Kids*. Retrieved from: <https://www.betterinternetforkids.eu/web/portal/practice/awareness/detail?articleId=3017751>

Milosevic, T. (2018) *Protecting Children Online? Cyberbullying Policies of Social Media Companies.* Cambridge, MA: MIT Press.

Milosevic, T., Dias, P., Mifsud, C., & Trueltzsch-Wijnen, C. (2019). Media Representation of Children's Privacy in the Context of the Use of 'Smart Toys' and Commercial Data Collection. *Medijske studije/Media Studies*, 9(18). Online first: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=318528

Milovanović, G., Bakić, I. i Golčevski, N. (2002). *Internet pregled: Beograd 2002.* Beograd: Beogradska otvorena škola.

Ministarstvo prosvete nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (2018). Osnove programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja. Službeni glasnik RS, br. 88/17 i 27/18, <http://zuov.gov.rs/wp-content/uploads/2018/10/Godine-uzleta.pdf>

Montgomery, K. C. (2015). Youth and surveillance in the Facebook era: Policy interventions and social implications. *Telecommunications Policy*, 39(9), 771-786.

Ní Bhroin, N. & Rehder, M. M. (2018). *Norwegian children (aged 9-15)'s use and understanding of conceptual frameworks relating to the Internet and digital media.* EU Kids Online. <http://www.lse.ac.uk/media-and-communications/assets/documents/research/eu-kids-online/reports/norway-report.pdf>

Olweus, D. (2012). Cyberbullying: An overrated phenomenon? *European Journal of Developmental Psychology*, 9(5), 520-538.

Paus-Hasebrink, I., Ponte, C., Dürager, A., & Bauwens, J. (2012) 'Understanding digital inequality: The interplay between parental socialisation and children's development.' In S. Livingstone, L. Haddon and A. Görzig (eds). *Children, risk and safety on the internet: Research and policy challenges in comparative perspective* (pp. 257-72). Bristol: Policy Press.

Popadić, D. i Kuzmanović, D. (2016). *Mladi u svetu interneta – korišćenje digitalne tehnologije, rizici i zastupljenost digitalnog nasilja među učenicima u Srbiji.* Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije UNICEF. http://www.unicef.rs/wp-content/uploads/2016/09/Mladi_u_svetu_interneta_web.pdf

Popadić, D., Pavlović, Z., Petrović, D., & Kuzmanović, D. (2016) *Global kids online Serbia: Balancing between Opportunities and Risks. Results from the Pilot Study*, Belgrade: University of Belgrade, at: www.globalkidsonline/serbia

Popadić, D., Plut, D. i Pavlović, Z. (2014). *Nasilje u školama Srbije: Analiza stanja od 2006. do 2013. godine*. Beograd: Institut za psihologiju, UNICEF.

Rančić, J. (2018). Violence on social networking sites in the Republic of Serbia. *CM: Communication and Media*, 13(43), 95-124.

Smahel, D. & Blinka, L. (2012). Excessive Internet use among European children. In S. Livingstone, L. Haddon, & A. Gorzig (Eds.), *Children, risk and safety on the internet: Research and policy challenges in comparative perspective* (pp. 191–204). Bristol: The Policy Press.

Stanford History Education Group (2016). Evaluating information: the cornerstone of civic online reasoning (executive summary). Retrieved from: <https://sheg.stanford.edu/upload/V3LessonPlans/Executive%20Summary%2011.21.16.pdf>

Starcevic, V. & Aboujaoude, E. (2016). Internet addiction: reappraisal of an increasingly inadequate concept. *Spectrum*, 1-7, doi: 10.1017/S1092852915000863

Staksrud, E. & Kirksæther, J. (2013). He who buries the little girl wins. *Moral panics as double jeopardy: The case of "Rule of Rose". I Moral panics in the contemporary world, redigert av Julian Petley, Chas Critcher, Jason Hughes og Amanda Rohloff*. New York: Bloomsbury Academic.

Tsaliki, L., Chronaki, D., & Olafsson, K. (2014). Experiences with sexual content: What we know from the research so far.

<http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20III/Reports/SexualContent.pdf>

Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in human behavior*, 26(3), 277-287.

Völlink, T., Bolman, C. A., Dehue, F., & Jacobs, N. C. (2013). Coping with cyberbullying: Differences between victims, bully-victims and children not involved in bullying. *Journal of community & applied social psychology*, 23(1), 7-24.

Van Der Hof, S. & Lievens, E. (2018). The Importance of Privacy by Design and Data Protection Impact Assessments in Strengthening Protection of Children's Personal Data Under the GDPR. *Communications Law*, 23(1).

Van Dijk, J. A. G. M. & Van Deursen, A. J. A. M. (2014). *Digital skills, unlocking the information society*. Palgrave Macmillan.

Zaman, Z. & Nouwen, M. (2016). *Parental controls: advice for parents, researchers and industry*. EU Kids Online, London, UK.

http://eprints.lse.ac.uk/65388/1/lse.ac.uk_storage_LIBRARY_Secondary_libfile_shared_repository_Content_EU%20Kids%20Online_EU_Kids_Online_Parental%20controls%20short%20report_2016.pdf

PRILOZI

Prilog 1. Upitnik za mlađe učenike

Назив школе и место:

Разред и одељење:

Деца Европе на интернету (EU Kids Online)

УПИТНИК ЗА МЛАЂЕ УЧЕНИКЕ

Како треба да попуниш упитник

Молимо те да прочиташ свако питање и да не журиш са одговарањем.

Не мораш да одговориш на сва питања. Ако видиш питање на које не можеш да одговориш или ти није пријатно да на њега одговориш, заокружи „Не знам“, „Не желим да одговорим“ или пређи на следеће питање.

„РЕЧИ НАПИСАНЕ НА ОВАЈ НАЧИН“ представљају упутства која ти говоре колико одговора треба да даш на свако питање.

Молимо те да обавезно прочиташ текст у сивим правоугаонцима јер ће ти пружити важну помоћ у разумевању питања.

Многа питања односе се на интернет. Деца и млади користе интернет на много различитих начина и из мноштва различитих разлога. Када одговараш на питања о томе шта ти радиш, размисли о свим технологијама (нпр. лаптоп или мобилни телефон) и местима (нпр. код куће или негде друго) где би могао да користиш интернет. Када кажемо „уживо“ мислимо на разговор с неким лицем у лице, на истом месту, а не путем интернета, преко телефона или помоћу веб-камере. Ако се предомислиш у вези са неким одговором, слободно прецртај и заокружи други одговор.

Ово није тест и не постоје тачни и погрешни одговори. Питања у овом упитнику односе са не тебе лично и зато је истраживачима важно да одговараш што искреније.

Као што је већ речено, учешће у истраживању није обавезно. Ако не учествујеш, нико се неће љутити на тебе и то неће имати никаквих негативних последица. Молимо те да, ако желиш да учествујеш у истраживању, штиклираш квадратић поред реченице испод.

Разумем да учешће није обавезно и желим да попуним упитник.

Захваљујемо ти се на учешћу у овом истраживању,

Тим истраживача Деца Европе на интернету

1. Ког си пола/рода?

- 1 Дечак
- 2 Девојчица
- 3 Не знам
- 4 Не желим да одговорим

2. Ког МЕСЕЦА и које ГОДИНЕ си рођен? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН МЕСЕЦ У КОЛОНИ ЛЕВО И ЈЕДНУ ГОДИНУ У КОЛОНИ ДЕСНО.

а) МЕСЕЦ РОЂЕЊА

- 1 Јануар
- 2 Фебруар
- 3 Март
- 4 Април
- 5 Мај
- 6 Јун
- 7 Јул
- 8 Август
- 9 Септембар
- 10 Октобар
- 11 Новембар
- 12 Децембар
- 13 Не знам
- 14 Не желим да одговорим

б) ГОДИНА РОЂЕЊА

- 2000.
- 2001.
- 2002.
- 2003.
- 2004.
- 2005.
- 2006.
- 2007.
- 2008.
- 2009.
- 2010.
- Не знам
- Не желим да одговорим

3. Реци нам ко све живи у кући у којој ти живиш све време или највећи део времена. Ако живиш једнак део времена на различитим местима, треба да даш одговор за оно место на коме ћеш вечерас преспавати. ЗАОКРУЖИ КОЛИКО ГОД ОДГОВОРА ЈЕ ПОТРЕБНО.

- 1 Мајка
- 2 Отац
- 3 Очух/особа са којом је моја мајка у вези
- 4 Маћеха/особа са којом је мој отац у вези
- 5 Баба/бабе и деда/деде и други рођаци
- 6 Браћа и сестре (укључујући полубраћу и полусестре и усвојену децу)
- 7 Други људи
- 8 Живим сам
- 9 Не знам
- 10 Не желим да одговорим

4. Испод се налази слика лествице. Замисли да лествица представља положај људи у твојој земљи.

ЗАОКРУЖИ БРОЈ КОЈИ НАЈБОЉЕ ОПИСУЈЕ ГДЕ СЕ НАЛАЗИТЕ ТИ И ТВОЈА ПОРОДИЦА. ПРОЧИТАЈ ТЕКСТ КОЈИ СЕ НАЛАЗИ КОД БРОЈА 10 И КОД БРОЈА 0. ТЕКСТ ТИ ДАЈЕ ОБЈАШЊЕЊЕ О ТОМЕ ШТА ЛЕСТВИЦА ЗНАЧИ.

На врху лествице налазе се људи који живе најбоље – имају највише новца, највише образовање и раде најугледније послове

10

Врх

9

8

7

6

5

4

3

2

На дну се налазе људи који живе најлошије – имају најмање новца, најниже образовање и раде најмање угледне послове или немају посао

1

0

Дно

11 Не знам

12 Не желим да одговорим

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

Људи користе интернет и мобилне телефоне на различите начине. Питања која следе тичу се тога како их ти користиш. Запамти да када кажемо „интернет“ мислимо на било који уређај који користиш на било ком месту. То може да се односи на твој мобилни телефон, таблет, компјутер или уређај за играње игрица, који се користе за слање или примање порука, имејлова, претрагу интернета или разговоре с пријатељима и породицом, постављање или скидање нечега са интернета, за профил на интернету, качење слика, или било шта друго што обично радиш на интернету.

5. Колико често користиш интернет на следећим уређајима? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Никада	Скоро никада	Барем једном месечно	Барем једном недељно	Сваки дан или скоро сваки дан	Неколико пута у току дана	Скоро све време	Не знам	Не желим да одговорим
а) Мобилни телефон или паметни телефон	1	2	3	4	5	6	7	8	9
б) Десктоп, лаптоп или нотбук компјутер	1	2	3	4	5	6	7	8	9
в) Таблет	1	2	3	4	5	6	7	8	9
г) Нешто друго	1	2	3	4	5	6	7	8	9

АКО СИ У ПИТАЊУ БРОЈ 5 НА СВИМ ОДГОВОРИМА ЗАОКРУЖИО 1 (НИКАДА), ОДМАХ ПРЕЂИ НА ПИТАЊЕ БРОЈ 32 НА СТРАНИ 17.

6. Колико отприлике времена дневно проводиш на интернету? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН ОДГОВОР ЗА РАДНЕ ДАНЕ И ЈЕДАН ОДГОВОР ЗА ВИКЕНД.

а) Током уобичајеног радног дана (дана када се иде у школу) 1 Мало или нимало времена 2 Око пола сата 3 Око једног сата 4 Око два сата 5 Око три сата 6 Око четири сата 7 Око пет сати 8 Око шест сати 9 Око седам сати и дуже 10 Не знам 11 Не желим да одговорим	б) Током уобичајеног дана за викенд: 1 Мало или нимало времена 2 Око пола сата 3 Око једног сата 4 Око два сата 5 Око три сата 6 Око четири сата 7 Око пет сати 8 Око шест сати 9 Око седам сати и дуже 10 Не знам 11 Не желим да одговорим

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

Сада ћемо ти поставити нека питања о стварима које можда радиш када си на интернету. Запамти да када кажемо „интернет“ то се односи на било који уређај који користиш на било ком месту. То може да буде твој мобилни телефон, таблет, уређај за играње игрица или компјутер који се користе за слање или примање порука, имејлова, претрагу интернета или разговоре с пријатељима и породицом, постављање или скидање нечега са интернета или било шта друго што обично радиш на интернету.

7. Колико често си у последњих месец дана радио ове ствари НА ИНТЕРНЕТУ? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Никада	Скоро никада	Барем једном недељно	Сваки дан или скоро сваки дан	Неколико пута у току дана	Скоро све време	Не знам	Не желим да одговорим
а) Трагао сам за информацијама о могућностима за запослење и школовање	1	2	3	4	5	6	7	8
б) Користио сам интернет за школске задатке	1	2	3	4	5	6	7	8
в) Користио сам интернет да разговарам с људима из других земаља	1	2	3	4	5	6	7	8
г) Тражио сам вести на интернету	1	2	3	4	5	6	7	8
д) Укључио сам се у кампању или протест или сам потписао петицију	1	2	3	4	5	6	7	8
ђ) Разговарао сам о политичким и друштвеним проблемима с другим људима на интернету	1	2	3	4	5	6	7	8
е) Направио сам видео или музику и окачио је да бих је поделио с другима	1	2	3	4	5	6	7	8
ж) Био сам на друштвеним мрежама	1	2	3	4	5	6	7	8

з) Комуницирао сам с породицом или пријатељима	1	2	3	4	5	6	7	8
и) Играо сам игрице на интернету	1	2	3	4	5	6	7	8
ј) Гледао сам видео- снимке	1	2	3	4	5	6	7	8
к) Слушао сам музику на интернету	1	2	3	4	5	6	7	8
л) Учествовао сам у раду групе на интернету где људи имају иста интресовања или хобије као ја	1	2	3	4	5	6	7	8
љ) Тражио сам информације везане за здравље за себе или за некога кога познајем	1	2	3	4	5	6	7	8
м) Претраживао сам интернет да бих нешто купио или видео колико коштају ствари	1	2	3	4	5	6	7	8

8. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, да ли се НЕКАДА десило нешто на интернету што ти је на неки начин засметало или те је узнемирило (нпр. учинило да се осећаш непријатно, уплашено или да си помислио да није требало тако нешто да видиш)?

- 1 Не
- 2 Да
- 3 Не знам
- 4 Не желим да одговорим

АКО СИ У ПИТАЊУ 8 ЗАОКРУЖИО „НЕ“, „НЕ ЗНАМ“ или „НЕ ЖЕЛИМ ДА ОДГОВОРИМ“, ПРЕЂИ НА ПИТАЊЕ 12.

9. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА колико често се то дешавало?

- 1 Неколико пута
- 2 Барем једном месечно
- 3 Барем једном недељно
- 4 Сваки дан или скоро сваки дан
- 5 Не знам
- 6 Не желим да одговорим

10. Последњи пут када се десило нешто на интернету што ти је засметало или те узнемирило, да ли си о томе разговарао са неком од наведених особа? **ЗАОКРУЖИ КОЛИКО ГОД ОДГОВОРА ЈЕ ПОТРЕБНО.**

- 1 Моја мајка или отац (или маћеха или очух или старатељи)
- 2 Мој брат или сестра (или полубрат или полусестра или неко од усвојене деце)
- 3 Друг или другарица твојих година
- 4 Учитељ или учитељица/ наставник или наставница
- 5 Особа чији је посао да помаже деци
- 6 Друга одрасла особа којој верујеш
- 7 Неко други
- 8 Нисам разговарао ни са ким
- 9 Не знам
- 10 Не желим да одговорим

11. Последњи пут када си имао проблеме због нечега или некога на интернету ко ти је засметао или те узнемирио, да ли си урадио нешто од ових ствари после тога? **ЗАОКРУЖИ КОЛИКО ГОД ОДГОВОРА ЈЕ ПОТРЕБНО.**

- 1 Игнорисао сам проблем или сам се надао да ће нестати сам од себе
- 2 Затворио сам прозор или апликацију
- 3 Осећао сам се помало кривим због тога што је пошло наопако
- 4 Покушао сам да натерам ту особу што ме је узнемирила да ме остави на миру
- 5 Покушао сам да се осветим тој особи што ме је узнемирила
- 6 Престао сам да користим интернет на неко време
- 7 Обрисао сам све поруке те особе
- 8 Променио сам подешавања која се тичу приватности/контаката
- 9 Блокирао сам ту особу тако да више не може да ме контактира
- 10 Пријавио сам проблем путем интернета (нпр. кликнуо сам на дугме за пријављивање узнемиравања, на енглеском „report“, обратио се особи која даје савете у вези са интернетом или интернет провајдеру)
- 11 Нешто друго
- 12 Не знам
- 13 Не желим да одговорим

12. Колико често се наведене тврдње односе на тебе? **ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.**

	Никада	Понекад	Често	Увек	Не знам	Не желим да одговорим
а) Осећам се безбедно на интернету	1	2	3	4	5	6
б) Сматрам да су други људи на интернету љубазни и спремни да помогну	1	2	3	4	5	6
в) Знам шта да учиним уколико неко на интернету уради нешто што ми се не допада	1	2	3	4	5	6
г) Лакше ми је да будем оно што јесам на интернету него када сам с другим људима уживо	1	2	3	4	5	6

д) На интернету разговарам о другачијим стварима него када уживо разговарам с људима	1	2	3	4	5	6
ђ) На интернету говорим о личним стварима о којима не разговарам с људима уживо	1	2	3	4	5	6

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

Сада ћемо ти поставити једно питање о друштвеним мрежама. Под тим подразумевамо мреже попут Фејсбука или Инстаграма на којима имаш профил (тј. страну или место где постављаш ствари о себи које други могу да виде) и где ступаш у контакт с људима и делиш ствари с њима.

13. Да ли имаш свој профил на некој друштвеној мрежи или сајту за играње игрица који тренутно користиш?

- 1 Не
- 2 Да
- 3 Не знам
- 4 Не желим да одговорим

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

У овом делу треба да одговориш у којој мери су наведене тврдње тачне за тебе када размислиш о томе како користиш технологије попут мобилног телефона и интернета. Ако не разумеш на шта се питање односи, одабери одговор „Не разумем“. Ако никада раније ниси радио неку од ових ствари, размисли о томе у којој мери би нешто било тачно за тебе ако би требало да то урадиш сада.

14. На скали од 1 до 5, где број 1 значи „Потпуно нетачно“ а 5 „Потпуно тачно“, у којој мери су ове тврдње тачне за тебе? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Потпуно нетачно	Донекле нетачно	Ни тачно ни нетачно	Донекле тачно	Потпуно тачно	Не разумем	Не желим да одговорим
а) Умем да сачувам слику коју нађем на интернету	1	2	3	4	5	6	7
б) Умем да променим подешавања која се тичу моје приватности (нпр. на друштвеним мрежама)	1	2	3	4	5	6	7

в) Лако ми је да проверим да ли је нека информација коју сам пронашао на интернету истинита	1	2	3	4	5	6	7
г) Лако ми је да одаберем најбоље кључне речи за претрагу интернета	1	2	3	4	5	6	7
д) Знам које информације би требало делити на интернету, а које не	1	2	3	4	5	6	7
ђ) Знам како да уклоним људе из својих контаката	1	2	3	4	5	6	7
е) Умем да направим видео или музику и окачим на интернет	1	2	3	4	5	6	7
ж) Знам како да изменим („edit“) садржаје на интернету које су други направили	1	2	3	4	5	6	7
з) Знам како да инсталирам апликацију на мобилном уређају (нпр. телефону или таблети)	1	2	3	4	5	6	7
и) Знам како да пратим трошкове коришћења неке апликације за мобилни	1	2	3	4	5	6	7
ј) Знам како да купим нешто у апликацији	1	2	3	4	5	6	7

15. Шта од наведених ствари умеш да урадиш на паметном телефону или таблету? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Не	Да	Нисам сигуран	Не желим да одговорим
а) Искључиш функцију која показује твоју локацију (на Фејсбуку, Гугл Мапама итд.)	1	2	3	4
б) Повежеш се на бежичну интернет мрежу (Wi-Fi)	1	2	3	4
в) Блокираш обавештења која стижу од различитих апликација	1	2	3	4
г) Имаш исте документе, контакте или апликације на свим уређајима које користиш (нпр. на паметном телефону, таблету, компјутеру)	1	2	3	4
д) Блокираш рекламне поруке којима се промовишу апликације, игрице или услуге које се плаћају (нежељени прозор који се појављује током претраге интернета)	1	2	3	4
ђ) Заштитиш паметни телефон ПИН кодом или шемом за откључавање на екрану или отиском прста	1	2	3	4
е) Промениш статус на друштвеној мрежи коју највише користиш	1	2	3	4
ж) Пронађеш информације о томе како да безбедно користиш паметни телефон	1	2	3	4
з) Упоредиш различите апликације како би одабрао ону која је најпозданија	1	2	3	4
и) Направиш фотографију или видео паметним телефоном и поставиш га на друштвене мреже	1	2	2	4

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

Постоји много изванредних ствари које се могу радити на интернету у којима многа деца и млади уживају, али постоје и неке ствари на интернету које нису увек добре. За неку децу такве ствари су узнемирујуће, док за другу нису. Желимо да сазнамо нешто о стварима које могу да узнемире децу како бисмо им помогли да овакве ствари избегну или да са њима лакше изађу на крај.

16. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, колико често си радио ове ствари на интернету? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Никада	Неколико пута	Барем једном месечно	Барем једном недељно	Сваки дан или скоро сваки дан	Не знам	Не желим да одговорим
а) Тражио нове пријатеље или контакте на интернету	1	2	3	4	5	6	7
б) Слао личне податке (нпр. пуно име и презиме, адресу или број телефона) некоме кога никада уживо ниси упознао	1	2	3	4	5	6	7
в) Додао људе које никада уживо ниси упознао у пријатеље или контакте	1	2	3	4	5	6	7
г) Претварао се да си друга особа на интернету од онога што си стварно	1	2	3	4	5	6	7
д) Послао своју слику или видео некоме кога никада ниси лично упознао	1	2	3	4	5	6	7

17. Да ли си НЕКАДА имао контакт на интернету с неким кога никада ниси уживо упознао?

- 1 Не
- 2 Да
- 3 Не знам
- 4 Не желим да одговорим

АКО СИ У ПИТАЊУ 17 ОДГОВОРИО „НЕ“, „НЕ ЗНАМ“ ИЛИ „НЕ ЖЕЛИМ ДА ОДГОВОРИМ“, ПРЕЂИ НА ПИТАЊЕ 20.

18. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА да ли си НЕКАДА упознао уживо некога кога си прво упознао преко интернета?

- 1 Не
- 2 Да
- 3 Не знам
- 4 Не желим да одговорим

АКО СИ У ПИТАЊУ 18 ОДГОВОРИО „НЕ“, „НЕ ЗНАМ“ ИЛИ „НЕ ЖЕЛИМ ДА ОДГОВОРИМ“, ПРЕЂИ НА ПИТАЊЕ 20.

19. Када помислиш на ПОСЛЕДЊИ ПУТ када си упознао уживо некога кога си прво упознао преко интернета, како си се осећао у вези са тим?

- 1 Био сам срећан
- 2 Нисам био ни срећан ни узнемирен
- 3 Био сам малчице узнемирен
- 4 Био сам прилично узнемирен
- 5 Био сам веома узнемирен
- 6 Не знам
- 7 Не желим да одговорим

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

Понекад деца или тинејџери говоре или раде окрутне или ружне ствари неком другом. То се, на пример, често дешава и по неколико пута различитим данима током дужег временског периода. Овакве ствари укључују:

- подсмевање некоме на начин који се тој особи не допада
- ударање, шутирање или гурање
- изостављање некога из заједничких активности

Када људи вређају некога или су према тој особи окрутни, то може да се учини:

- уживо (лицем у лице)
- путем мобилног телефона (путем поруке, позива, видео-снимака)
- на интернету (путем имејла, инстант порука, друштвених мрежа, чета)

20. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, да ли се према теби неко понашао на окрутан или ружан начин?

- 1 Не
- 2 Да
- 3 Не знам
- 4 Не желим да одговорим

АКО СИ У ПИТАЊУ 20 ОДГОВОРИО „НЕ”, „НЕ ЗНАМ” ИЛИ „НЕ ЖЕЛИМ ДА ОДГОВОРИМ”, ПРЕЂИ НА ПИТАЊЕ 24.

21. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, колико често се то дешавало на било који од наведених начина? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Никада	Неколико пута	Барем једном месечно	Барем једном недељно	Сваки дан или скоро сваки дан	Не знам	Не желим да одговорим
а) Уживо, лицем у лице (од стране особе која је с тобом на истом месту у исто време)	1	2	3	4	5	6	7
б) Путем мобилног телефона или интернета, компјутера, таблета, итд.	1	2	3	4	5	6	7
в) На неки други начин	1	2	3	4	5	6	7

АКО СИ У ПИТАЊУ 21, У ОДГОВОРУ ПОД б) ИЗАБРАО „НИКАДА“ ИЛИ „НЕ ЗНАМ“ ИЛИ „НЕ ЖЕЛИМ ДА ОДГОВОРИМ“, ПРЕЂИ НА ПИТАЊЕ 24.

**22. Да ли ти се нека од ових ствари десила У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА?
ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.**

	Не	Да	Не знам	Не желим да одговорим
а) Добијао си ружне или окрутне поруке	1	2	3	4
б) Ружне или окрутне поруке о теби су дељене или постављане тамо где их други могу видети	1	2	3	4
в) Био си изостављен или искључен из групе или активности на интернету	1	2	3	4
г) Добио си претње на интернету	1	2	3	4
д) Био си приморан да урадиш нешто што ниси желео	1	2	3	4
ђ) Друге окрутне или ружне ствари су ти се десиле на интернету	1	2	3	4

23. Када помислиш на ПОСЛЕДЊИ ПУТ када ти је неко учинио нешто окрутно или ружно НА ИНТЕРНЕТУ, како си се осећао у погледу тога?

- 1 Нисам био узнемирен
- 2 Био сам малчице узнемирен
- 3 Био сам прилично узнемирен
- 4 Био сам веома узнемирен
- 5 Не знам
- 6 Не желим да одговорим

24. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, да ли си се ти НЕКАДА ПОНАШАО према некоме на окрутан или ружан начин?

- 1 Не
- 2 Да
- 3 Не знам
- 4 Не желим да одговорим

АКО СИ У ПИТАЊУ 24 ОДГОВОРИО „НЕ“, „НЕ ЗНАМ“ ИЛИ „НЕ ЖЕЛИМ ДА ОДГОВОРИМ“, ПРЕЂИ НА ПИТАЊЕ 26.

25. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, колико често си се ти ПОНАШАО на округан или ружан начин према неком другом на неки од следећих начина? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Никада	Неколико пута	Барем једном месечно	Барем једном недељно	Сваки дан или скоро сваки дан	Не знам	Не желим да одговорим
а) Уживо (та особа се налази на истом месту с тобом у исто време)	1	2	3	4	5	8	9
б) Путем мобилног телефона или интернета, компјутера, таблета, итд.	1	2	3	4	5	8	9
в) На неки други начин	1	2	3	4	5	8	9

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА сигурно си видео мноштво различитих садржаја – слика, фотографија, видео снимака. Понекад ови садржаји могу да буду очигледно сексуалне природе – на пример, могу да прикажу голе људе или секс. Можда никада ниси видео нешто овако или си можда некада видео неки овакав садржај на мобилном телефону, у неком часопису, на телевизији, на ди-ви-дију или на интернету. Неколико наредних питања односе се на овакве ствари.

26. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, да ли си НЕКАДА видео неке слике које су сексуалне природе?

- 1 Не
- 2 Да
- 3 Не знам
- 4 Не желим да одговорим

АКО СИ У ПИТАЊУ 26 ОДГОВОРИО „НЕ”, „НЕ ЗНАМ” ИЛИ „НЕ ЖЕЛИМ ДА ОДГОВОРИМ”, ПРЕЂИ НА ПИТАЊЕ 29.

27. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, колико често си виђао овакве садржаје на неки од ових начина?

	Никада	Неколико пута	Барем једном месечно	Барем једном недељно	Сваки дан или скоро сваки дан	Не знам	Не желим да одговорим
а) У часопису или у књизи	1	2	3	4	5	6	7
б) На телевизији, на филму	1	2	3	4	5	6	7
в) Путем мобилног телефона, компјутера, таблета или неког другог уређаја путем кога се приступа интернету	1	2	3	4	5	6	7

ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

28. Када помислиш на ПОСЛЕДЊИ ПУТ када си видео садржаје овакве природе, како си се осећао у погледу тога?

- 1 Био сам срећан
- 2 Нисам био ни срећан ни узнемирен
- 3 Био сам малчице узнемирен
- 4 Био сам прилично узнемирен
- 5 Био сам веома узнемирен
- 6 Не знам
- 7 Не желим да одговорим

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

Људи на интернету причају о стварима које можда нису добре за тебе. Ево неких питања о тим стварима.

29. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, да ли ти се нешто од овога десило на интернету? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Не	Да	Не знам	Не желим да одговорим
а) Неко је користио моје личне податке (нпр. пуно име и презиме, адресу или број телефона) на начин који ми се није допао	1	2	3	4
б) Уређај (нпр. телефон, таблет, компјутер) који користим се заразио вирусом или шпијунским програмом (спајвером)	1	2	3	4
в) Изгубио сам новац тако што су ме преварили на интернету	1	2	3	4
г) Неко је искористио моју лозинку да приступи мојим подацима или да се претвара да сам ја	1	2	3	4
ђ) Потрошио сам превише новца на игрице на интернету или садржаје у оквиру апликација	1	2	3	4
е) Неко је сазнао где се налазим јер су „ушли у траг“ мом телефону или уређају	1	2	3	4

30. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, колико често ти се десило нешто од наведеног? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Никада	Неколико пута	Барем једном месечно	Барем једном недељно	Сваки дан или скоро сваки дан	Не знам	Не желим да одговорим
а) Нисам јео или спавао због интернета	1	2	3	4	5	6	7
б) Лоше сам се осећао кад нисам могао да будем на интернету	1	2	3	4	5	6	7
в) Ухватио сам себе како користим интернет иако ме то стварно није интересовало	1	2	3	4	5	6	7
г) Првео сам мање времена него што је требало са породицом или пријатељима или за израду домаћих задатака због времена које сам провео на интернету	1	2	3	4	5	6	7
д) Безуспешно сам покушавао да проводим мање времена на интернету	1	2	3	4	5	6	7
ђ) Сукобио сам се са породицом или пријатељима око времена које проводим на интернету	1	2	3	4	5	6	7

31. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, колико често су ти се дешавале следеће ствари? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Никада	Неколико пута	Барем једном месечно	Барем једном недељно	Сваки дан или скоро сваки дан	Не знам	Не желим да одговорим
а) Мој родитељ/старатељ ставио/ставила је информацију (попут текста, слика или видеа) о мени на интернет, а није прво питао мене да ли сматрам да је то у реду	1	2	3	4	5	6	7
б) Добио сам негативне коментаре или коментаре који су ме повредили због нечега што је мој родитељ/старатељ ставио/ставила на интернет	1	2	3	4	5	6	7
в) Затражио сам од свог родитеља/старатеља да уклони ствари које је ставио/ставила на интернет	1	2	3	4	5	6	7
г) Био сам узнемирен због информација које су моји родитељи ставили на интернет	1	2	3	4	5	6	7

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

Свако дете је различито, па су стога различити и њихови животи. У наставку ћемо ти поставити нека питања о теби и томе како се осећаш.

32. Колико су следеће тврдње тачне када си ти у питању? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Потпуно нетачно	Донекле тачно	Прилично тачно	Потпуно тачно	Не знам	Не желим да одговорим
а) Често се разљутиш и губиш контролу	1	2	3	4	5	6
б) Често ме оптужују да лажем или да варам	1	2	3	4	5	6
в) Узимам ствари које нису моје од куће, из школе или с неког другог места	1	2	3	4	5	6

33. Колико су следеће тврдње тачне када си ти у питању? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Потпуно нетачно	Донекле тачно	Прилично тачно	Потпуно тачно	Не знам	Не желим да одговорим
а) Много бринем	1	2	3	4	5	5
б) Нервозан сам у новим ситуацијама, лако губиш самопоуздање	1	2	3	4	5	5
в) Често сам несрећан, тужан или ми се плаче	1	2	3	4	5	5
г) Имам много страхова и лако се уплашим	1	2	3	4	5	5

34. Колико су следеће тврдње тачне када си ти у питању? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Потпуно нетачно	Донекле тачно	Прилично тачно	Потпуно тачно	Не знам	Не желим да одговорим
а) Не држи ме место и не могу дуго да седим миран	1	2	3	4	5	5
б) Лако ми попусти пажња и тешко ми је да се концентришем	1	2	3	4	5	5
в) Размислим пре него што нешто урадим	1	2	3	4	5	5

35. Да ли ти се понекад чини да се људи према теби лоше понашају због следећих ствари? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Никада	Скоро никада	Понекад	Често	Веома често	Не знам	Не желим да одговорим
а) Због тога одакле потиче твоја породица	1	2	3	4	5	6	7
б) Због твоје боје коже	1	2	3	4	5	6	7
в) Због твоје вере	1	2	3	4	5	6	7
г) Због твоје висине или тежине	1	2	3	4	5	6	7
д) Због неке тешкоће у развоју	1	2	3	4	5	6	7
ђ) Због тога што немаш довољно новца	1	2	3	4	5	6	7
е) Због типа људи у које се заљубљујеш	1	2	3	4	5	6	7
ж) Због тога како изгледаш или како се понашаш	1	2	3	4	5	6	7
з) Због твојих мишљења или уверења	1	2	3	4	5	6	7
и) Из неког другог разлога	1	2	3	4	5	6	7

36. Колико су следеће тврдње тачне када си ти у питању? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Потпуно нетачно	Донекле тачно	Прилично тачно	Потпуно тачно	Не знам	Не желим да одговорим
а) Радим опасне ствари из забаве	1	2	3	4	5	6
б) Радим узбудљиве ствари чак и ако су опасне	1	2	3	4	5	6

37. Колико су следеће тврдње тачне када си ти у питању? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Потпуно нетачно	Донекле тачно	Прилично тачно	Потпуно тачно	Не знам	Не желим да одговорим
в) Лако ми је да се држим својих циљева и да их остварим	1	2	3	4	5	6
б) Сигуран сам да могу да се изборим са неочекиваним проблемима	1	2	3	4	5	6
в) Обично могу да смислим шта да урадим у новим ситуацијама	1	2	3	4	5	6

г) Могу да решим већину проблема ако се заиста потрудим	1	2	3	4	5	6
д) Ако сам у невољи, обично могу да смислим решење	1	2	3	4	5	6

38. Испод се налази слика лествице. На врху лествице, означен бројем '10', налази се најбољи могући живот за тебе, а на дну, означен као '0', налази се најгори могући живот за тебе. Уопштено гледано, где би у овом тренутку сместио себе на овој лествици? **ЗАОКРУЖИ БРОЈ КОЈИ НАЈБОЉЕ ОПИСУЈЕ ГДЕ СЕ ТИ НАЛАЗИШ НА ЛЕСТВИЦИ.**

☐	10	Најбољи могући живот
☐	9	
☐	8	
☐	7	
☐	6	
☐	5	
☐	4	
☐	3	
☐	2	
☐	1	
☐	0	Најгори могући живот

11 Не знам

12 Не желим да одговорим

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

Свака породица је различита, тако да ћемо ти у наставку поставити нека питања о теби и твојој породици.

**39. Колико су тачне ове тврдње кад су у питању твоја породица и дом?
ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.**

	Потпуно нетачно	Донекле тачно	Прилично тачно	Потпуно тачно	Не знам	Не желим да одговорим
а) Када ја говорим, неко саслуша шта имам да кажем	1	2	3	4	5	6
б) Моја породица се заиста труди да ми помогне	1	2	3	4	5	6
в) Осећам се сигурно код куће	1	2	3	4	5	6

40. Колико често се на тебе односе наведене тврдње? Ако проводиш једнак део времена на различитим местима, треба да одговориш за оно место на коме ћеш вечерас преспавати. ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Никада	Скоро никада	Понекад	Често	Веома често	Не знам	Не желим да одговорим
а) Мој родитељ/старатељ ме похвали када сам добар	1	2	3	4	5	6	7
б) Мој родитељ/старатељ поставља правила о томе шта могу да радим код куће	1	2	3	4	5	6	7

АКО НИКАДА НЕ КОРИСТИШ ИНТЕРНЕТ, ПРЕЂИ НА ПИТАЊЕ 46.

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

Подсећамо те да када кажемо „интернет“ то се односи на начин на који користиш било који уређај на било ком месту. То може да буде твој мобилни телефон, таблет или компјутер који се користе за слање или примање порука, имејлова, претрагу интернета или разговоре с пријатељима и породицом, постављање на интернет или скидање нечега с интернета или било шта друго што обично радиш на интернету.

41. Када користиш интернет, колико често твој родитељ/старатељ ради неку од ових ствари?
ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Никада	Скоро никада	Понекад	Често	Веома често	Не знам	Не желим да одговорим
а) Охрабрује те да истражујеш и научиш неке ствари на интернету	1	2	3	4	5	6	7
б) Објашњава ти како да безбедно користиш интернет	1	2	3	4	5	6	7
в) Разговара с тобом о томе шта радиш на интернету	1	2	3	4	5	6	7
г) Помаже ти када ти нешто засмета на интернету	1	2	3	4	5	6	7

42. Јеси ли НЕКАДА урадио неку од ових ствари? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Никада	Скоро никада	Понекад	Често	Веома често	Не знам	Не желим да одговорим
а) Испричао родитељу/старатељу о стварима које ти сметају или те узнемиравају на интернету	1	2	3	4	5	6	7
б) Помогao родитељу/старатељу да ураде нешто што нису умели на интернету	1	2	3	4	5	6	7
в) Затражио помоћ од родитеља/старатеља у вези са ситуацијом на интернету с којом ниси могао да се избориш	1	2	3	4	5	6	7

43. Да ли ти родитељ/старатељ дозвољава да радиш наведене ствари на интернету, и, ако је то случај, да ли ти је потребна њихова дозвола да би их радио? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Смем да радим када год пожелим	Смем да радим само уз дозволу или под надзором	Никада не смем да радим	Не знам да ли смем да радим	Не разумем	Не желим да одговорим
а) Коришћење веб-камере (на пример, за Скајп или видео позив)	1	2	3	4	5	6
б) Скидање музике или филмова с интернета	1	2	3	4	5	6
в) Коришћење друштвених мрежа (нпр. Фејсбук, Снепчет, Инстаграм, Твитер)	1	2	3	4	5	6

44. Да ли твој родитељ/старатељ користи нешто од наведеног? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Не	Да	Не знам	Не желим да одговорим
а) Родитељску контролу или неко друго средство блокирања одређених садржаја или ограничавања приступа неким од њих	1	2	3	4
б) Родитељску контролу или неко друго средство којим стиче увид у садржаје на интернету које претражујеш или апликације које користиш	1	2	3	4
в) Технологија која може да покаже где се налазиш (као што је Ци-Пи-Ес)	1	2	3	4

45. Да ли некада занемариш оно што ти родитељ/старатељ каже о томе како и када смеш да користиш интернет?

- 1 Не
- 2 Да, понекад
- 3 Да, често
- 4 Не знам
- 5 Не желим да одговорим

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

Наредна питања односе се на твоје учитеље и учитељице као и наставнике и наставнице, и твоја искуства у школи.

46. Ево неких тврдњи о твојој школи, учитељима, учитељицама, наставницима, наставницама и ученицима у твојој школи. Одговори колико су тачне ове тврдње кад си ти у питању. ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Потпуно нетачно	Донекле тачно	Прилично тачно	Потпуно тачно	Не знам	Не желим да одговорим
а) Осећам да припадам својој школи	1	2	3	4	5	6
б) Осећам се сигурним у школи	1	2	3	4	5	6
в) Други ученици су фини и хоће да ми помогну	1	2	3	4	5	6
г) Учитељи и наставници ме уважавају као особу	1	2	3	4	5	6
д) Постоји барем један учитељ/учитељица или наставник/наставница коме могу да се обратим ако имам неки проблем	1	2	3	4	5	6

47. Да ли је неко од учитеља или учитељица, наставника или наставница у твојој школи урадио/урадила неку од следећих ствари? **ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.**

	Никада	Скоро никада	Понекад	Често	Веома често	Не знам	Не желим да одговорим
а) Предложио/предложила начине како можеш безбедно да користиш интернет	1	2	3	4	5	6	7
б) Подстакао/подстакла те да истражујеш и научиш неке ствари на интернету	1	2	3	4	5	6	7
в) Поставио/поставила нека правила о томе шта можеш да радиш на интернету у школи	1	2	3	4	5	6	7
г) Помогао/помогла ти када ти је у прошлости нешто засметало на интернету	1	2	3	4	5	6	7

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

Наредна питања односе се на твоја пријатељства и средину у којој живиш.

48. Колико су наведене тврдње тачне за тебе? **ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.**

	Потпуно нетачно	Донекле тачно	Прилично тачно	Потпуно тачно	Не знам	Не желим да одговорим
а) Моји пријатељи се стварно труде да ми помогну	1	2	3	4	5	6
б) Могу да се ослоним на своје пријатеље када ми крене наопако	1	2	3	4	5	6
в) Могу да причам с пријатељима о својим проблемима	1	2	3	4	5	6

49. Колико често је неко од твојих пријатеља урадио неку од ових ствари? **ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.**

	Никада	Скоро никада	Понекад	Често	Веома често	Не знам	Не желим да одговорим
а) Објаснио/објаснила ти како можеш безбедно да користиш интернет	1	2	3	4	5	6	7
б) Подстакао/подстакла те да истражујеш и научиш неке ствари на интернету	1	2	3	4	5	6	7
в) Помогао/помогла ти када ти је у прошлости нешто засметало на интернету	1	2	3	4	5	6	7

СТИГАО СИ ДО КРАЈА! ХВАЛА ТИ!

Prilog 2. Upitnik za starije učenice

Назив школе и место:

Разред и одељење:

Деца Европе на интернету (EU Kids Online)

УПИТНИК ЗА СТАРИЈЕ УЧЕНИЦЕ

Како треба да попуниш упитник

Молимо те да прочиташ свако питање и да не журиш са одговарањем.

Не мораш да одговориш на сва питања. Ако видиш питање на које не можеш да одговориш или ти није пријатно да на њега одговориш, заокружи „Не знам“, „Не желим да одговорим“ или пређи на следеће питање.

„РЕЧИ НАПИСАНЕ НА ОВАЈ НАЧИН“ представљају упутства која ти говоре колико одговора треба да даш на свако питање.

Молимо те да обавезно прочиташ текст у сивим правоугаонцима јер ће ти пружити важну помоћ у разумевању питања.

Многа питања односе се на интернет. Деца и млади користе интернет на много различитих начина и из мноштва различитих разлога. Када одговараш на питања о томе шта ти радиш, размисли о свим технологијама (нпр. лаптоп или мобилни телефон) и местима (нпр. код куће или негде друго) где би могла да користиш интернет. Када кажемо „уживо“ мислимо на разговор с неким лицем у лице, на истом месту, а не путем интернета, преко телефона или помоћу веб-камере. Ако се предомислиш у вези са неким одговором, слободно прецртај и заокружи други одговор.

Ово није тест и не постоје тачни и погрешни одговори. Питања у овом упитнику односе се на тебе лично и зато је истраживачима важно да одговараш што искреније.

Као што је већ речено, учешће у истраживању није обавезно. Ако не учествујеш, нико се неће љутити на тебе и то неће имати никаквих негативних последица. Молимо те да, ако желиш да учествујеш у истраживању, штиклираш квадратички поред реченице испод.

Разумем да учешће није обавезно и желим да попуним упитник.

Захваљујемо ти се на учешћу у овом истраживању,

Тим истраживача Деца Европе на интернету

1. Ког си пола/рода?

- 1 Мушког
- 2 Женског
- 3 Не знам
- 4 Не желим да одговорим

2. Ког МЕСЕЦА и које ГОДИНЕ си рођена? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН ОДГОВОР У СВАКОЈ КОЛОНИ ИЛИ НАПИШИ ОДГОВОР У ПРАВОУГАОНИКУ.

а) МЕСЕЦ РОЂЕЊА

- 1 Јануар
- 2 Фебруар
- 3 Март
- 4 Април
- 5 Мај
- 6 Јун
- 7 Јул
- 8 Август
- 9 Септембар
- 10 Октобар
- 11 Новембар
- 12 Децембар
- 13 Не знам
- 14 Не желим да одговорим

б) ГОДИНА РОЂЕЊА

- 2000.
- 2001.
- 2002.
- 2003.
- 2004.
- 2005.
- 2006.
- 2007.
- 2008.
- 2009.

Друга, напиши која:

Не знам

Не желим да одговорим

3. Реци нам ко све живи у кући у којој ти живиш све време или највећи део времена. Ако живиш једнак део времена на различитим местима, треба да даш одговор за оно место на коме ћеш вечерас преспавати. ЗАОКРУЖИ ОНОЛИКО ОДГОВОРА КОЛИКО ЈЕ НЕОПХОДНО.

- 1 Мајка
- 2 Отац
- 3 Очух/особа са којом је моја мајка у вези
- 4 Маћеха/особа са којом је мој отац у вези
- 5 Баба/бабе и деда/деде и други рођаци
- 6 Браћа и сестре (укључујући полубраћу и полусестре и усвојену децу)
- 7 Други људи

- 8 Живим сама
9 Не знам
10 Не желим да одговорим

4. Испод се налази слика лествице. Замисли да лествица представља положај људи у твојој земљи.
ЗАОКРУЖИ БРОЈ КОЈИ НАЈБОЉЕ ОПИСУЈЕ ГДЕ СЕ НАЛАЗИТЕ ТИ И ТВОЈА ПОРОДИЦА.

На врху лествице налазе се људи који живе најбоље – имају највише новца, највише образовање и раде најугледније послове

☐	10	Врх
☐	9	
☐	8	
☐	7	
☐	6	
☐	5	
☐	4	
☐	3	
☐	2	
☐	1	
☐	0	Дно

На дну се налазе људи који живе најлошије – имају најмање новца, најниже образовање и раде најмање угледне послове или немају посао

- 11 Не знам
12 Не желим да одговорим

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

Људи користе интернет и мобилне телефоне на различите начине. Питања која следе тичу се тога како их ти користиш. Запамти да када кажемо „интернет“ мислимо на било који уређај који користиш на било ком месту. То може да се односи на твој мобилни телефон, таблет, компјутер или уређај за играње игрица, који се користе за слање или примање порука, имејлова, претрагу интернета или разговоре с пријатељима и породицом, постављање или скидање нечега са интернета, за профил на интернету, качење слика, или било шта друго што обично радиш на интернету.

5. Колико често користиш интернет на следећим уређајима? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Никада	Скоро никада	Барем једном месечно	Барем једном недељно	Сваки дан или скоро сваки дан	Неколико пута у току дана	Скоро све време	Не знам	Не желим да одговорим
а) Мобилни телефон/паметни телефон	1	2	3	4	5	6	7	8	9
б) Десктоп, лаптоп или нотбук компјутер	1	2	3	4	5	6	7	8	9
в) Таблет	1	2	3	4	5	6	7	8	9
г) Конзола за игрице	1	2	3	4	5	6	7	8	9
д) Телевизор	1	2	3	4	5	6	7	8	9
ђ) Играчка која је повезана са интернетом (нпр. Паметна лутка Кајла, Паметна лутка Барби, SPHERO Robot BB-8)	1	2	3	4	5	6	7	8	9
е) Уређај који је повезан са интернетом и носи се на телу (као што је сат или уређај који прати колико си претрчала)	1	2	3	4	5	6	7	8	9
ж) Нешто друго	1	2	3	4	5	6	7	8	9

АКО СИ У ПИТАЊУ БРОЈ 5 НА СВИМ ОДГОВОРИМА ЗАОКРУЖИЛА 1 (НИКАДА), ОДМАХ ПРЕЂИ НА ПИТАЊЕ БРОЈ 40 НА СТРАНИ 23.

6. **Колико отприлике времена дневно проводиш на интернету? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН ОДГОВОР ЗА РАДНЕ ДАНЕ И ЈЕДАН ОДГОВОР ЗА ВИКЕНД.**

a) Током уобичајеног радног дана (дана када се иде у школу) 1 Мало или нимало времена 2 Око пола сата 3 Око једног сата 4 Око два сата 5 Око три сата 6 Око четири сата 7 Око пет сати 8 Око шест сати 9 Око седам сати и дуже 10 Не знам 11 Не желим да одговорим	b) Током уобичајеног дана за викенд: 1 Мало или нимало времена 2 Око пола сата 3 Око једног сата 4 Око два сата 5 Око три сата 6 Око четири сата 7 Око пет сати 8 Око шест сати 9 Око седам сати и дуже 10 Не знам 11 Не желим да одговорим

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

Сада ћемо ти поставити нека питања о стварима које можда радиш када си на интернету. Запамти да када кажемо „интернет“ то се односи на било који уређај који користиш на било ком месту. То може да буде твој мобилни телефон, таблет, уређај за играње игрица или компјутер који се користе за слање или примање порука, имејлова, претрагу интернета или разговоре с пријатељима и породицом, постављање или скидање нечега са интернета или било шта друго што обично радиш на интернету.

7. **Колико често си у последњих месец дана радила ове ствари НА ИНТЕРНЕТУ? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.**

	Никада	Скоро никада	Барем једном недељно	Сваки дан или скоро сваки дан	Неколико пута у току дана	Скоро све време	Не знам	Не желим да одговорим
a) Трагала сам за информацијама о могућностима за запослење и школовање	1	2	3	4	5	6	7	8
b) Користила сам интернет за школске задатке	1	2	3	4	5	6	7	8
в) Користила сам интернет да разговарам с људима из других земаља	1	2	3	4	5	6	7	8

г) Тражила сам вести на интернету	1	2	3	4	5	6	7	8
д) Укључила сам се у кампању или протест или сам потписала петицију	1	2	3	4	5	6	7	8
ђ) Дискутовала сам о политичким и друштвеним проблемима с другим људима на интернету	1	2	3	4	5	6	7	8
е) Направила сам видео или музику и окачила је да бих је поделила с другима	1	2	3	4	5	6	7	8
ж) Била сам на друштвеним мрежама	1	2	3	4	5	6	7	8
з) Комуницирала сам с породицом или пријатељима	1	2	3	4	5	6	7	8
и) Играла сам игрице на интернету	1	2	3	4	5	6	7	8
ј) Гледала сам видео-снимке	1	2	3	4	5	6	7	8
к) Слушала сам музику на интернету	1	2	3	4	5	6	7	8
л) Учествовала сам у раду групе на интернету где људи имају иста интресовања или хобије као ја	1	2	3	4	5	6	7	8
љ) Тражила сам информације везане за здравље за себе или за некога кога познајем	1	2	3	4	5	6	7	8
м) Претраживала сам интернет да бих нешто купила или видела колико коштају ствари	1	2	3	4	5	6	7	8

8. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, да ли се НЕКАДА десило нешто на интернету што ти је на неки начин засметало или те је узнемирило (нпр. учинило да се осећаш непријатно, уплашено или да си помислила да није требало тако нешто да видиш)?

- 1 Не
- 2 Да
- 3 Не знам
- 4 Не желим да одговорим

АКО СИ У ПИТАЊУ 8 ЗАОКРУЖИЛА „НЕ”, „НЕ ЗНАМ” или „НЕ ЖЕЛИМ ДА ОДГОВОРИМ”, ПРЕЂИ НА ПИТАЊЕ 12.

9. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА колико често се то дешавало?

- 1 Неколико пута
- 2 Барем једном месечно
- 3 Барем једном недељно
- 4 Сваки дан или скоро сваки дан
- 5 Не знам
- 6 Не желим да одговорим

10. Последњи пут када се десило нешто на интернету што ти је засметало или те је узнемирило, да ли си о томе разговарала са неком од наведених особа? ЗАОКРУЖИ ОНОЛИКО ОДГОВОРА КОЛИКО ЈЕ НЕОПХОДНО.

- 1 Моја мајка или отац (или маћеха или очух или старатељи)
- 2 Мој брат или сестра (или полубрат или полусестра или неко од усвојене деце)
- 3 Друг или другарица који/а је твојих година
- 4 Наставник/ца
- 5 Особа чији је посао да помаже деци
- 6 Друга одрасла особа којој верујеш
- 7 Неко други
- 8 Нисам разговарала ни са ким
- 9 Не знам
- 10 Не желим да одговорим

11. Последњи пут када си имала проблеме због нечега или некога на интернету ко ти је засметао или те је узнемирио, да ли си урадила нешто од ових ствари после тога? **ЗАОКРУЖИ ОНОЛИКО ОДГОВОРА КОЛИКО ЈЕ НЕОПХОДНО.**

- 1 Игнорисала сам проблем или сам се надала да ће нестати сам од себе
- 2 Затворила сам прозор или апликацију
- 3 Осећала сам се помало кривом због тога што је пошло наопако
- 4 Покушала сам да натерам ту особу што ме је узнемирила да ме остави на миру
- 5 Покушала сам да се осветим тој особи што ме је узнемирила
- 6 Престала сам да користим интернет на неко време
- 7 Обрисала сам све поруке те особе
- 8 Променила сам подешавања која се тичу приватности/контаката
- 9 Блокирала сам ту особу тако да више не може да ме контактира
- 10 Пријавила сам проблем путем интернета (нпр. кликнула сам на дугме за пријављивање узнемиравања, енгл. „report“, обратила се особи која даје савете у вези са интернетом или интернет провајдеру)
- 11 Нешто друго
- 12 Не знам
- 13 Не желим да одговорим

12. Колико често се наведене тврдње односе на тебе? **ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.**

	Никада	Понекад	Често	Увек	Не знам	Не желим да одговорим
а) Осећам се безбедно на интернету	1	2	3	4	5	6
б) Сматрам да су други људи на интернету љубазни и спремни да помогну	1	2	3	4	5	6
в) Знаш шта да учиним уколико неко на интернету уради нешто што ми се не допада	1	2	3	4	5	6
г) Лакше ми је да будем оно што јесам на интернету него када сам с другим људима уживо	1	2	3	4	5	6
д) На интернету разговарам о другачијим стварима него када уживо разговарам с људима	1	2	3	4	5	6
ђ) На интернету говорим о личним стварима о којима не разговарам с људима уживо	1	2	3	4	5	6

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

Сада ћемо ти поставити нека питања о друштвеним мрежама. Под тим подразумевамо мреже попут Фејсбука или Инстаграма на којима имаш профил (тј. страну или место где постављаш ствари о себи које други могу да виде) и где ступаш у контакт с људима и делиш ствари с њима.

13. Да ли имаш свој профил на некој друштвеној мрежи или сајту за играње игрица који тренутно користиш?

- 1 Не
- 2 Да
- 3 Не знам
- 4 Не желим да одговорим

АКО СИ НА ПИТАЊЕ 13 ОДГОВОРИЛА „НЕ“, „НЕ ЗНАМ“ ИЛИ „НЕ ЖЕЛИМ ДА ОДГОВОРИМ“, ПРЕЂИ НА ПИТАЊЕ 16.

14. Како обично реагујеш на захтеве других људи да постанете „пријатељи“ на интернету? **ЗАОКРУЖИ ОНОЛИКО ОДГОВОРА КОЛИКО ЈЕ НЕОПХОДНО.**

- 1 Обично прихватам све захтеве
- 2 Прихватам само у случајевима када имамо заједничке пријатеље
- 3 Прихватам само уколико их познајем
- 4 Прихватам само уколико их веома добро познајем
- 5 Прихватам само уколико моји родитељи/старатељи кажу да је то у реду
- 6 Не знам
- 7 Не желим да одговорим

15. Када си користила друштвене мреже или интернет сајтове за играње игрица, да ли си некада видела неке од ових ствари на интернету? **ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.**

	Не знам шта је то	Не, нисам видела	Да, видела сам, али нисам то користила	Да, користила сам	Не знам да ли сам видела	Не желим да одговорим
а) Дугме за блокирање (да блокираш контакт)	1	2	3	4	5	6
б) Дугме за пријављивање „герорт“ (да некоме кажеш да се нека особа према теби лоше понаша на интернету)	1	2	3	4	5	6

в) Центар за помоћ „Help Center“ или линију за помоћ „Helpline“ или „COC линију“ (да контактираш некога ко може да ти помогне)	1	2	3	4	5	6
--	---	---	---	---	---	---

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

У овом делу треба да одговориш у којој мери су наведене тврдње тачне за тебе када размислиш о томе како користиш технологије попут мобилног телефона и интернета. Ако не разумеш на шта се питање односи, одабери одговор „Не разумем“. Ако никада раније ниси радила неку од ових ствари, размисли о томе у којој мери би нешто било тачно за тебе ако би требало да то урадиш сада.

16. На скали од 1 до 5, где број 1 значи „Потпуно нетачно“ а 5 „Потпуно тачно“, у којој мери су ове тврдње тачне за тебе? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Потпуно нетачно	Донекле нетачно	Ни тачно ни нетачно	Донекле тачно	Потпуно тачно	Не разумем	Не желим да одговорим
а) Умем да сачувам слику коју нађем на интернету	1	2	3	4	5	6	7
б) Умем да променим подешавања која се тичу моје приватности (нпр. на друштвеним мрежама)	1	2	3	4	5	6	7
в) Лако ми је да проверим да ли је нека информација коју сам пронашла на интернету истинита	1	2	3	4	5	6	7
г) Лако ми је да одаберем најбоље кључне речи за претрагу интернета	1	2	3	4	5	6	7

д) Знам које информације би требало делити на интернету, а које не

1	2	3	4	5	6	7
---	---	---	---	---	---	---

ђ) Знам како да уклоним људе из својих контаката

1	2	3	4	5	6	7
---	---	---	---	---	---	---

е) Умем да направим видео или музику и окачим на интернет

1	2	3	4	5	6	7
---	---	---	---	---	---	---

ж) Знам како да изменим („edit“) садржаје на интернету које су други направили

1	2	3	4	5	6	7
---	---	---	---	---	---	---

з) Знам како да инсталирам апликацију на мобилном уређају (нпр. телефону или таблету)

1	2	3	4	5	6	7
---	---	---	---	---	---	---

и) Знам како да пратим трошкове коришћења неке апликације за мобилни

1	2	3	4	5	6	7
---	---	---	---	---	---	---

ј) Знам како да купим нешто у апликацији

1	2	3	4	5	6	7
---	---	---	---	---	---	---

17. На скали од 1 до 5, где број 1 значи „Потпуно нетачно“ а 5 „Потпуно тачно“, у којој мери су ове тврдње тачне за тебе? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Потпуно нетачно	Донекле нетачно	Ни тачно ни нетачно	Донекле тачно	Потпуно тачно	Не разумем	Не желим да одговорим
а) Умем да користим неки програмски језик (нпр. Scratch, Python, C++)	1	2	3	4	5	6	7
б) Знам како да отворим фајлове „скинуте“ са интернета	1	2	3	4	5	6	7
в) Знам како да користим пречице на тастатури (нпр. CTRL-C за копирање, CTRL-S за снимање)	1	2	3	4	5	6	7
г) Умем да отворим нову картицу тј. језичак („tab“) на интернет прегледачу	1	2	3	4	5	6	7
д) Лако могу да пронађем веб-сајт који сам раније посетила	1	2	3	4	5	6	7
ђ) Лако ми је да закључим да ли могу да верујем некој информацији коју сам пронашла на интернету	1	2	3	4	5	6	7
е) Понекад се нађем на неком веб-сајту, а уопште не знам како сам ту стигла	1	2	3	4	5	6	7

ж) Знам када би требало да делим информације на интернету, а када то не би требало да чиним

1 2 3 4 5 6 7

з) Знам како да се понашам у складу са ситуацијом на интернету

1 2 3 4 5 6 7

и) Знам како да променим особе са којима делим неки садржај (нпр. с пријатељима, с пријатељима мојих пријатеља или са свима)

1 2 3 4 5 6 7

ј) Знам који се различити типови дозвола (лиценци тј. „creative commons“) примењују на садржаје на интернету

1 2 3 4 5 6 7

к) Знам како да направим нешто ново од видеа или музике коју пронађем на интернету

1 2 3 4 5 6 7

л) Знам како да направим веб-сајт

1 2 3 4 5 6 7

18. Шта од наведених ствари умеш да урадиш на паметном телефону или таблети?
ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Не	Да	Нисам сигурна	Не желим да одговорим
а) Искључиш функцију која показује твоју локацију (на Фејсбуку, Гугл мапама итд.)	1	2	3	4
б) Повежеш се на бежичну интернет мрежу (Wi-Fi)	1	2	3	4
в) Блокираш обавештења која стижу од различитих апликација	1	2	3	4
г) Имаш исте документе, контакте или апликације на свим уређајима које користиш (нпр. на паметном телефону, таблети, компјутеру)	1	2	3	4
д) Блокираш рекламне поруке којима се промовишу апликације, игрице или услуге које се плаћају (нежељени прозор који се појављује током претраге интернета)	1	2	3	4
ђ) Заштитиш паметни телефон ПИН кодом или шемом за откључавање на екрану или отиском прста	1	2	3	4
е) Промениш статус на друштвеној мрежи коју највише користиш	1	2	3	4
ж) Пронађеш информације о томе како да безбедно користиш паметни телефон	1	2	3	4
з) Упоредиш различите апликације како би одабрала ону која је најпозданија	1	2	3	4
и) Направиш фотографију или видео паметним телефоном и поставиш га на друштвене мреже	1	2	3	4

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

Постоји много изванредних ствари које се могу радити на интернету у којима многа деца и млади уживају, али постоје и неке ствари на интернету које нису увек добре. За неку децу такве ствари су узнемирујуће, док за другу нису. Желимо да сазнамо нешто о стварима које могу да узнемире децу како бисмо им помогли да овакве ствари избегну или да са њима лакше изађу на крај.

**19. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, колико често си радила ове ствари на интернету?
ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.**

	Никада	Неколико пута	Барем једном месечно	Барем једном недељно	Сваки дан или скоро сваки дан	Не знам	Не желим да одговорим
а) Тражила нове пријатеље или контакте на интернету	1	2	3	4	5	6	7
б) Слала личне податке (нпр. пуно име и презиме, адресу или број телефона) некоме кога никада уживо ниси упознала	1	2	3	4	5	6	7
в) Додала људе које никада уживо ниси упознала у пријатеље или контакте	1	2	3	4	5	6	7
г) Претварала се да си друга особа на интернету од онога што си стварно	1	2	3	4	5	6	7
д) Послала своју слику или видео некоме кога никада ниси лично упознала	1	2	3	4	5	6	7

20. Да ли си НЕКАДА имала контакт на интернету с неким кога никада ниси уживо упознала?

- 1 Не
- 2 Да
- 3 Не знам
- 4 Не желим да одговорим

АКО СИ НА ПИТАЊЕ 20 ОДГОВОРИЛА „НЕ”, „НЕ ЗНАМ” ИЛИ „НЕ ЖЕЛИМ ДА ОДГОВОРИМ”, ПРЕЂИ НА ПИТАЊЕ 23.

21. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА да ли си НЕКАДА упознала уживо некога кога си прво упознала преко интернета?

- 1 Не
- 2 Да
- 3 Не знам
- 4 Не желим да одговорим

АКО СИ НА ПИТАЊЕ 21 ОДГОВОРИЛА „НЕ”, „НЕ ЗНАМ” ИЛИ „НЕ ЖЕЛИМ ДА ОДГОВОРИМ”, ПРЕЂИ НА ПИТАЊЕ 23.

22. Када помислиш на ПОСЛЕДЊИ ПУТ када си упознала уживо некога кога си прво упознала преко интернета, како си се осећала у вези са тим?

- 1 Била сам срећна
- 2 Нисам била ни срећна ни узнемирена
- 3 Била сам малчице узнемирена
- 4 Била сам прилично узнемирена
- 5 Била сам веома узнемирена
- 6 Не знам
- 7 Не желим да одговорим

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

Понекад деца или тинејџери говоре или раде окрутне или ружне ствари неком другом. То се, на пример, често дешава и по неколико пута различитим данима током дужег временског периода.

Овакве ствари укључују:

- подсмевање некоме на начин који се тој особи не допада
- ударање, шутирање или гурање
- изостављање некога из заједничких активности

Када људи вређају некога или су према тој особи окрутни, то може да се учини:

- уживо (лицем у лице)
- путем мобилног телефона (путем поруке, позива, видео-снимка)
- на интернету (путем имејла, инстант порука, друштвених мрежа, чета).

23. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, да ли се према теби неко понашао на окрутан или ружан начин?

- 1 Не
- 2 Да
- 3 Не знам
- 4 Не желим да одговорим

АКО СИ У ПИТАЊУ 23 ОДГОВОРИЛА „НЕ”, „НЕ ЗНАМ” ИЛИ „НЕ ЖЕЛИМ ДА ОДГОВОРИМ”, ПРЕЂИ НА ПИТАЊЕ 27.

24. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, колико често се то дешавало на било који од наведених начина?
ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Никада	Неколико пута	Барем једном месечно	Барем једном недељно	Сваки дан или скоро сваки дан	Не знам	Не желим да одговорим
а) Уживо, лицем у лице (од стране особе која је с тобом на истом месту у исто време)	1	2	3	4	5	6	7
б) Путем мобилног телефона или интернета, компјутера, таблета, итд.	1	2	3	4	5	6	7
в) На неки други начин	1	2	3	4	5	6	7

АКО СИ У ПИТАЊУ 24, У ОДГОВОРУ ПОД б) ОДГОВОРИЛА „НИКАДА“, „НЕ ЗНАМ“ ИЛИ „НЕ ЖЕЛИМ ДА ОДГОВОРИМ“, ПРЕЂИ НА ПИТАЊЕ 27.

25. Да ли ти се нека од ових ствари десила У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА?
ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Не	Да	Не знам	Не желим да одговорим
а) Добијала си ружне или окрутне поруке	1	2	3	4
б) Ружне или окрутне поруке о теби су дељене или постављане тамо где их други могу видети	1	2	3	4
в) Била си изостављена или искључена из групе или активности на интернету	1	2	3	4
г) Добила си претње на интернету	1	2	3	4
д) Била си приморана да урадиш нешто што ниси желела	1	2	3	4
ђ) Друге окрутне или ружне ствари су ти се десиле на интернету	1	2	3	4

26. Када помислиш на ПОСЛЕДЊИ ПУТ када ти је неко учинио нешто окрутно или ружно НА ИНТЕРНЕТУ, како си се осећала у погледу тога?

- 1 Нисам била узнемирена
- 2 Била сам малчице узнемирена
- 3 Била сам прилично узнемирена
- 4 Била сам веома узнемирена
- 5 Не знам
- 6 Не желим да одговорим

27. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, да ли си се ти НЕКАДА ПОНАШАЛА према некоме на окрутан или ружан начин?

- 1 Не
- 2 Да
- 3 Не знам
- 4 Не желим да одговорим

АКО СИ У ПИТАЊУ 27 ОДГОВОРИЛА „НЕ”, „НЕ ЗНАМ” ИЛИ „НЕ ЖЕЛИМ ДА ОДГОВОРИМ”, ПРЕЂИ НА ПИТАЊЕ 29.

28. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, колико често си се ПОНАШАЛА на окрутан или ружан начин према неком другом на неки од следећих начина? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Никада	Неколико пута	Барем једном месечно	Барем једном недељно	Сваки дан или скоро сваки дан	Не знам	Не желим да одговорим
а) Уживо (та особа се налази на истом месту с тобом у исто време)	1	2	3	4	5	8	9
б) Путем мобилног телефона или интернета, компјутера, таблета, итд.	1	2	3	4	5	8	9
в) На неки други начин	1	2	3	4	5	8	9

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА сигурно си видела мноштво различитих садржаја – слика, фотографија, видео-снимака. Понекад ови садржаји могу да буду очигледно сексуалне природе – на пример, могу да прикажу голе људе или секс. Можда никада ниси видела нешто овако или си можда некада видела неки овакав садржај на мобилном телефону, у неком часопису, на телевизији, на ди-ви-дију или на интернету. Неколико наредних питања односе се на овакве ствари.

29. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, да ли си НЕКАДА видела неке слике које су сексуалне природе?

- 1 Не
- 2 Да
- 3 Не знам
- 4 Не желим да одговорим

АКО СИ У ПИТАЊУ 29 ОДГОВОРИЛА „НЕ”, „НЕ ЗНАМ” ИЛИ „НЕ ЖЕЛИМ ДА ОДГОВОРИМ”, ПРЕЂИ НА ПИТАЊЕ 32.

**30. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, колико често си виђала овакве садржаје на неки од ових начина?
ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.**

	Никада	Неколико пута	Барем једном месечно	Барем једном недељно	Сваки дан или скоро сваки дан	Не знам	Не желим да одговорим
а) У часопису или књизи	1	2	3	4	5	6	7
б) На телевизији, филму	1	2	3	4	5	6	7
в) Путем мобилног телефона или интернета, компјутера, таблета или неког другог уређаја путем кога се приступа интернету	1	2	3	4	5	6	7
г) На платформи или сајту за дељење видео снимака на интернету (нпр. Јутјуб)	1	2	3	4	5	6	7
д) На платформи за дељење фотографија на интернету (нпр. Инстаграм, Фликер)	1	2	3	4	5	6	7
ђ) На некој друштвеној мрежи (нпр. Фејсбук, Твитер)	1	2	3	4	5	6	7
е) У игрици која се игра на интернету	1	2	3	4	5	6	7
ж) На сајту порнографског садржаја (на сајту који је означен као сајт само за одрасле)	1	2	3	4	5	6	7
з) У садржајима који искачу на интернету (нежељени прозори који се појављују током претраживања интернета)	1	2	3	4	5	6	7
и) У поруци која ти је послата директно на твој компјутер	1	2	3	4	5	6	7
ј) У поруци која ти је послата директно на твој мобилни телефон	1	2	3	4	5	6	7
к) У имејлу	1	2	3	4	5	6	7
л) У реклами на интернету	1	2	3	4	5	6	7
љ) На неки други начин	1	2	3	4	5	6	7

31. Када помислиш на ПОСЛЕДЊИ ПУТ када си видела овакве садржаје, како си се осећала у погледу тога?

- 1 Била сам срећна
- 2 Нисам била ни срећна ни узнемирена
- 3 Била сам малчице узнемирена
- 4 Била сам прилично узнемирена
- 5 Била сам веома узнемирена
- 6 Не знам
- 7 Не желим да одговорим

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

Људи раде разне ствари на интернету. Понекад могу да шаљу сексуалне поруке или слике. Под овим подразумевамо разговор о сексуалном чину или слике голих људи или секса. Наредних неколико питања односе се на овакве ствари.

32. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, да ли си НЕКАДА ДОБИЛА неку сексуалну поруку? То могу да буду речи, слике или видео снимци.

- 1 Не
- 2 Да
- 3 Не знам
- 4 Не желим да одговорим

33. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, да ли си НЕКАДА ПОСЛАЛА или СТАВИЛА НА ИНТЕРНЕТ неку сексуалну поруку? То могу бити речи, слике или видео-снимци о теби или неком другом.

- 1 Не
- 2 Да
- 3 Не знам
- 4 Не желим да одговорим

АКО СИ У ПИТАЊУ 33 ОДГОВОРИЛА „НЕ”, „НЕ ЗНАМ” ИЛИ „НЕ ЖЕЛИМ ДА ОДГОВОРИМ”, ПРЕЂИ НА ПИТАЊЕ 35.

34. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, колико често си, ако си уопште, ПОСЛАЛА ИЛИ СТАВИЛА НА ИНТЕРНЕТ неку сексуалну ПОРУКУ (речи, слике или видео-снимке) на неки од наведених начина? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Никада	Неколико пута	Барем једном месечно	Барем једном недељно	Сваки дан или скоро сваки дан	Не знам	Не желим да одговорим
а) Послала сам некоме сексуалну поруку (нпр. речи, слике или видео-снимак)	1	2	3	4	5	6	7
б) Поставила сам на интернет сексуалну поруку (нпр. речи, слике или видео-снимак) тамо где други људи могу да је виде	1	2	3	4	5	6	7
в) Затражила сам од некога на интернету да ми да информације сексуалне природе о себи (на пример, како његово или њено тело изгледа без одеће или о стварима сексуалне природе које је та особа радила)	1	2	3	4	5	6	7

35. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, колико често је, ако је уопште, нека особа на интернету од тебе тражила да даш информације сексуалне природе (речи, слике или видео снимак) о себи (на пример, како твоје тело изгледа без одеће или о стварима сексуалне природе које си радила) када ниси желела да одговориш на таква питања?

- 1 Никада
- 2 Неколико пута
- 3 Барем једном месечно
- 4 Барем једном недељно
- 5 Сваки дан или скоро сваки дан
- 6 Не знам
- 7 Не желим да одговорим

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

Људи на интернету причају о стварима које можда нису добре за тебе. Ево неких питања о тим стварима.

36. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, да ли си видела неки садржај или дискусије на интернету у којима људи разговарају о некој од ових ствари или их показују?
ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Никада	Неколико пута	Барем једном месечно	Барем једном недељно	Сваки дан или скоро сваки дан	Не знам	Не желим да одговорим
а) Начини на које човек може физички себи да нашкоди или да се повреди	1	2	3	4	5	6	7
б) Начини на које се може починити самоубиство	1	2	3	4	5	6	7
в) Начини да се постане веома мршав (на пример, да се постане булимичан или анорексичан, или „инспирација да се буде мршав“)	1	2	3	4	5	6	7
г) Поруке мржње којима се нападају одређене групе људи (нпр. људи друге боје коже, вере, нације или сексуалне оријентације)	1	2	3	4	5	6	7
д) Њихова искуства са узимањем дроге	1	2	3	4	5	6	7
ђ) Сlike крви и насиља које, на пример, приказују људе који повређују друге људе или животиње	1	2	3	4	5	6	7

37. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, да ли ти се нешто од овога десило на интернету? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Не	Да	Не знам	Не желим да одговорим
а) Неко је користио моје личне податке на начин који ми се није допао	1	2	3	4
б) Уређај (нпр. телефон, таблет, компјутер) који користим се заразио вирусом или шпијунским програмом (спајвером)	1	2	3	4
в) Изгубила сам новац тако што су ме преварили на интернету	1	2	3	4
г) Неко је искористио моју лозинку да приступи мојим подацима или да се претвара да сам ја	1	2	3	4
д) Неко је направио страницу о мени или слику која је била пуна мржње или окрутна	1	2	3	4
ђ) Потрошила сам превише новца на игрице на интернету или садржаје у оквиру апликација	1	2	3	4
е) Неко је сазнао где се налазим јер су „ушли у траг“ мом телефону или уређају	1	2	3	4

38. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, колико често ти се десило нешто од наведеног? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Никада	Неколико пута	Барем једном месечно	Барем једном недељно	Сваки дан или скоро сваки дан	Не знам	Не желим да одговорим
а) Нисам јела или спавала због интернета	1	2	3	4	5	6	7
б) Лоше сам се осећала кад нисам могла да будем на интернету	1	2	3	4	5	6	7
в) Ухватила сам себе како користим интернет иако ме то стварно није интересовало	1	2	3	4	5	6	7
г) Провела сам мање времена него што је требало са породицом или пријатељима или за израду домаћих задатака због времена које сам провела на интернету	1	2	3	4	5	6	7
д) Безуспешно сам покушавала да проводим мање времена на интернету	1	2	3	4	5	6	7
ђ) Сукобила сам се са породицом или пријатељима око времена које проводим на интернету	1	2	3	4	5	6	7
е) Мислим да имам проблеме због количине времена које проводим на интернету	1	2	3	4	5	6	7

39. У ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНУ ДАНА, колико често су ти се дешавале следеће ствари? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Никада	Неколико пута	Барем једном месечно	Барем једном недељно	Сваки дан или скоро сваки дан	Не знам	Не желим да одговорим
а) Мој родитељ/старатељ ставио је информацију (попут текста, слика или видеа) о мени на интернет, а није прво питао мене да ли сматрам да је то у реду	1	2	3	4	5	6	7
б) Добила сам негативне коментаре или коментаре који су ме повредили због нечега што је мој родитељ/старатељ ставио на интернет	1	2	3	4	5	6	7
в) Затражила сам од свог родитеља/старатеља да уклони ствари које је ставио/ла на интернет	1	2	3	4	5	6	7
г) Била сам узнемирена због информација које су моји родитељи/старатељи ставили на интернет	1	2	3	4	5	6	7
д) Неко од мојих наставника је објавио информације о мени на интернету, а нису прво питали мене да ли сматрам да је то у реду	1	2	3	4	5	6	7
ђ) Неко од мојих пријатеља је објавио информације о мени на интернету, а нису прво питали мене да ли сматрам да је то у реду	1	2	3	4	5	6	7

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

Свако дете је различито, па су стога различити и њихови животи. У наставку ћемо ти поставити нека питања о теби и томе како се осећаш.

40. Колико су следеће тврдње тачне када си ти у питању? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Потпуно нетачно	Донекле тачно	Прилично тачно	Потпуно тачно	Не знам	Не желим да одговорим
а) Често се разљутиш и губиш контролу	1	2	3	4	5	6
б) Обично радим оно што ми кажу	1	2	3	4	5	6
в) Доста се свађам, могу да натерам друге људе да ураде оно што ја желим	1	2	3	4	5	6
г) Често ме оптужују да лажем или да варам	1	2	3	4	5	6
д) Узимам ствари које нису моје од куће, из школе или с неког другог места	1	2	3	4	5	6

41. Колико су следеће тврдње тачне када си ти у питању? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Потпуно нетачно	Донекле тачно	Прилично тачно	Потпуно тачно	Не знам	Не желим да одговорим
а) Много бринем	1	2	3	4	5	5
б) Нервозна сам у новим ситуацијама, лако губим самопоуздање	1	2	3	4	5	5
в) Често ме боли глава или стомак или ми је мука	1	2	3	4	5	5
г) Често сам несрећна, тужна или ми се плаче	1	2	3	4	5	5
д) Имам много страхова и лако се уплашим	1	2	3	4	5	5

42. Колико су следеће тврдње тачне када си ти у питању? **ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.**

	Потпуно нетачно	Донекле тачно	Прилично тачно	Потпуно тачно	Не знам	Не желим да одговорим
а) Не држи ме место и не могу дуго да седим мирна	1	2	3	4	5	5
б) Завршим оно што почнем и имам добру пажњу	1	2	3	4	5	5
в) Стално се врпољим или мрдам	1	2	3	4	5	5
г) Лако ми попусти пажња и тешко ми је да се концентришем	1	2	3	4	5	5
д) Размислим пре него што нешто урадим	1	2	3	4	5	5

43. Да ли ти се понекад чини да се људи према теби лоше понашају због следећих ствари? **ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.**

	Никада	Скоро никада	Понекад	Често	Веома често	Не знам	Не желим да одговорим
а) Због тога одакле потиче твоја породица	1	2	3	4	5	6	7
б) Због твоје боје коже	1	2	3	4	5	6	7
в) Због твоје вере	1	2	3	4	5	6	7
г) Због твоје висине или тежине	1	2	3	4	5	6	7
д) Због неке тешкоће у развоју	1	2	3	4	5	6	7
ђ) Због тога што немаш довољно новца	1	2	3	4	5	6	7
е) Због типа људи у које се заљубљујеш	1	2	3	4	5	6	7
ж) Због тога како изгледаш или како се понашаш	1	2	3	4	5	6	7
з) Због твојих мишљења или уверења	1	2	3	4	5	6	7
и) Из неког другог разлога	1	2	3	4	5	6	7

44. Колико су следеће тврдње тачне када си ти у питању? **ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.**

	Потпуно нетачно	Донекле тачно	Прилично тачно	Потпуно тачно	Не знам	Не желим да одговорим
а) Радим опасне ствари из забаве	1	2	3	4	5	6
б) Радим узбудљиве ствари, чак и ако су опасне	1	2	3	4	5	6

45. Колико су следеће тврдње тачне када си ти у питању? **ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.**

	Потпуно нетачно	Донекле тачно	Прилично тачно	Потпуно тачно	Не знам	Не желим да одговорим
а) Могу да решим тешке проблеме ако се довољно потрудим	1	2	3	4	5	6
б) Ако ми се неко супротстави, могу да пронађем начин да добијем шта желим	1	2	3	4	5	6
в) Лако ми је да се држим својих циљева и да их остварим	1	2	3	4	5	6
г) Сигурна сам да могу да се изборим са неочекиваним проблемима	1	2	3	4	5	6
д) Обично могу да смислим шта да урадим у новим ситуацијама	1	2	3	4	5	6
ђ) Могу да решим већину проблема ако се заиста потрудим	1	2	3	4	5	6
е) Могу да останем смирена када ствари постану компликоване зато што се добро носим с проблемима	1	2	3	4	5	6
ж) Када наиђем на проблем, обично могу да пронађем неколико решења	1	2	3	4	5	6
з) Ако сам у невољи, обично могу да смислим решење	1	2	3	4	5	6

46. Испод се налази слика лествице. На врху лествице, означен бројем '10', налази се најбољи могући живот за тебе, а на дну, означен као '0', налази се најгори могући живот за тебе. Уопштено гледано, где би у овом тренутку сместила себе на овој лествици?

ЗАОКРУЖИ БРОЈ КОЈИ НАЈБОЉЕ ОПИСУЈЕ ГДЕ СЕ ТИ НАЛАЗИШ НА ЛЕСТВИЦИ.

☐	10	Најбољи могући живот
☐	9	
☐	8	
☐	7	
☐	6	
☐	5	
☐	4	
☐	3	
☐	2	
☐	1	
☐	0	Најгори могући живот

11 Не знам

12 Не желим да одговорим

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

Свака породица је различита, тако да ћемо ти у наставку поставити нека питања о теби и твојој породици.

47. Колико су тачне ове тврдње кад су у питању твоја породица и дом?

ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Потпуно нетачно	Донекле тачно	Прилично тачно	Потпуно тачно	Не знам	Не желим да одговорим
а) Када ја говорим, неко саслуша шта имам да кажем	1	2	3	4	5	6
б) Моја породица се заиста труди да ми помогне	1	2	3	4	5	6
в) Осећам се сигурно код куће	1	2	3	4	5	6

48. Колико често се на тебе односе наведене тврдње? Ако проводиш једнак део времена на различитим местима, треба да одговориш за оно место на коме ћеш вечерас преспавати. **ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.**

	Никада	Скоро никада	Понекад	Често	Веома често	Не знам	Не желим да одговорим
а) Мој родитељ/старатељ ме похвали када сам добра	1	2	3	4	5	6	7
б) Мој родитељ/старатељ поставља правила о томе шта могу да радим код куће	1	2	3	4	5	6	7
в) Мој родитељ/старатељ поставља правила о томе шта могу да радим ван куће	1	2	3	4	5	6	7
г) Мој родитељ/старатељ ми каже када нешто добро радим	1	2	3	4	5	6	7

АКО НИКАДА НЕ КОРИСТИШ ИНТЕРНЕТ, ПРЕЂИ НА ПИТАЊЕ 54.

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

Подсећамо те да, када кажемо „интернет“, то се односи на начин на који користиш било који уређај, на било ком месту. То може да буде твој мобилни телефон, таблет или компјутер који се користе за слање или примање порука, имејлова, претрагу интернета или разговоре с пријатељима и породицом, постављање на интернет или скидање нечега са интернета или било шта друго што обично радиш на интернету.

49. Када користиш интернет, колико често твој родитељ/старатељ ради неку од ових ствари?
ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Никада	Скоро никада	Понекад	Често	Веома често	Не знам	Не желим да одговорим
а) Охрабрује те да истражујеш и научиш неке ствари на интернету	1	2	3	4	5	6	7
б) Објашњава ти како да безбедно користиш интернет	1	2	3	4	5	6	7
в) Разговара с тобом о томе шта радиш на интернету	1	2	3	4	5	6	7
г) Седи поред тебе док користиш интернет	1	2	3	4	5	6	7
д) Остаје у близини када користиш интернет	1	2	3	4	5	6	7
ђ) Ради различите ствари на интернету заједно с тобом	1	2	3	4	5	6	7
е) Разговара с тобом о томе шта треба да урадиш ако ти нешто на интернету засмета или те узнемири	1	2	3	4	5	6	7
ж) Помаже ти када нешто не умеш да урадиш или пронађеш на интернету	1	2	3	4	5	6	7
з) Објашњава ти зашто су неки садржаји на интернету добри или лоши	1	2	3	4	5	6	7
и) Помаже ти када ти нешто засмета на интернету	1	2	3	4	5	6	7
ј) Разговара с тобом о рекламама којима си изложена када си на интернету (на пример, када неко покуша нешто да ти прода)	1	2	3	4	5	6	7

50. Јеси ли НЕКАДА урадила неку од ових ствари? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Никада	Скоро никада	Понекад	Често	Веома често	Не знам	Не желим да одговорим
а) Испричала родитељу/старатељу о стварима које ти сметају или те узнемиравају на интернету	1	2	3	4	5	6	7
б) Помогла родитељу/старатељу да ураде нешто што нису умели на интернету	1	2	3	4	5	6	7
в) Започела разговор са родитељем/старатељем о томе шта радиш на интернету	1	2	3	4	5	6	7
г) Затражила савет од родитеља/старатеља о томе како треба да поступаш на интернету	1	2	3	4	5	6	7
д) Затражила од родитеља/старатеља нешто што си видела да се рекламира на интернету	1	2	3	4	5	6	7
ђ) Затражила помоћ од родитеља/старатеља у вези са ситуацијом на интернету с којом ниси могла да се избориш	1	2	3	4	5	6	7

51. Да ли ти родитељ/старатељ дозвољава да радиш наведене ствари на интернету, и, ако је то случај, да ли ти је потребна њихова дозвола да би их радила? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Смем да радим када год пожелим	Смем да радим само уз дозволу или под надзором	Никада не смем да радим	Не знам да ли смем да радим	Не разумем	Не желим да одговорим
а) Коришћење веб-камере (на пример, за Скајп или видео позив)	1	2	3	4	5	6
б) Скидање музике или филмова с интернета	1	2	3	4	5	6
в) Коришћење друштвених мрежа (нпр. Фејсбук, Снепчет, Инстаграм, Твитер)	1	2	3	4	5	6
г) Гледање видео снимака (нпр. на Јутјубу)	1	2	3	4	5	6
д) Играње игрица са другим људима на интернету	1	2	3	4	5	6

ђ) Читање/гледање вести на интернету	1	2	3	4	5	6
е) Коришћење интернета за школске задатке	1	2	3	4	5	6
ж) Провођење времена у виртуалном свету (нпр. Мајнкрафт)	1	2	3	4	5	6
з) Дељење фотографија, видеа или музике на интернету с другима	1	2	3	4	5	6

52. Да ли твој родитељ/старатељ користи нешто од наведеног? ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Не	Да	Не знам	Не желим да одговорим
а) Родитељску контролу или неко друго средство блокирања одређених садржаја или ограничавања приступа неким од њих	1	2	3	4
б) Родитељску контролу или неко друго средство којим стиче увид у садржаје на интернету које претражујеш или апликације које користиш	1	2	3	4
в) Правила којима одређује колико дуго или када смеш да користиш интернет	1	2	3	4
г) Неку услугу или уговор којима се ограничава време које проводиш на интернету	1	2	3	4
д) Родитељску контролу која ограничава апликације које можеш да „скинеш“ са интернета	1	2	3	4
ђ) Родитељску контролу која твог родитеља/старатеља обавештава када желиш да купиш неки садржај (куповине у апликацији)	1	2	3	4
е) Софтверски пакет који ограничава број људи с којима можеш да ступиш у контакт путем позива и порука	1	2	3	4
ж) Програме који блокирају рекламе (блокирање огласа)	1	2	3	4
з) Технологија која може да покаже где се налазиш (као што је Ци-Пи-Ес)	1	2	3	4

53. Да ли некада занемариш оно што ти родитељ/старатељ каже о томе како и када смеш да користиш интернет?

- 1 Не
- 2 Да, понекад
- 3 Да, често
- 4 Не знам
- 5 Не желим да одговорим

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

Наредна питања односе се на твоје наставнике и твоја искуства у школи.

54. Ево неких тврдњи о твојој школи, наставницима и ученицима у твојој школи. Одговори колико су тачне ове тврдње кад си ти у питању. **ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.**

	Потпуно нетачно	Донекле тачно	Прилично тачно	Потпуно тачно	Не знам	Не желим да одговорим
а) Осећам да припадам својој школи	1	2	3	4	5	6
б) Осећам се сигурном у школи	1	2	3	4	5	6
в) Други ученици су фини и хоће да ми помогну	1	2	3	4	5	6
г) Наставници ме уважавају као особу	1	2	3	4	5	6
д) Постоји барем један наставник коме могу да се обратим ако имам неки проблем	1	2	3	4	5	6

55. Да ли је неко од наставника или наставница у твојој школи урадио/ла неку од следећих ствари?
ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Никада	Скоро никада	Понекад	Често	Веома често	Не знам	Не желим да одговорим
а) Предложио/ла начине како можеш безбедно да користиш интернет	1	2	3	4	5	6	7
б) Подстакао/ла те да истражујеш и научиш неке ствари на интернету	1	2	3	4	5	6	7
в) Поставио/ла нека правила о томе шта можеш да радиш на интернету у школи	1	2	3	4	5	6	7
г) Помогао/ла ти када ниси умео/ла да нешто урадиш или пронађеш на интернету	1	2	3	4	5	6	7
д) Разговарао/ла с тобом о томе шта радиш на интернету	1	2	3	4	5	6	7
ђ) Објаснио/ла ти зашто су неки садржаји на интернету добри или лоши	1	2	3	4	5	6	7
е) Предложио/ла начине на које се треба понашати према другим људима на интернету	1	2	3	4	5	6	7
ж) Помогао/ла ти када ти је у прошлости нешто засметало на интернету	1	2	3	4	5	6	7
з) Уопштено гледано, разговарао/ла с тобом о томе шта треба да урадиш ако ти некада нешто на интернету засмета	1	2	3	4	5	6	7

56. Да ли наставници у твојој школи НЕКАДА раде наведене ствари? **ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.**

	Не	Да	Не знам	Не желим да одговорим
а) Проверају да ли су ученицима укључени или искључени мобилни телефони/паметни телефони	1	2	3	4
б) Гледају у твој телефон да виде шта радиш или с ким ступаш у контакт	1	2	3	4
в) Постављају правила о томе како се мобилни телефони могу користити у школи	1	2	3	4
г) Одузимају ученицима телефоне на извесно време (нпр. на један дан или на једну недељу)	1	2	3	4

МОЛИМО ТЕ ДА ПРОЧИТАШ ОВО:

Наредна питања односе се на твоја пријатељства и средину у којој живиш.

57. Колико су наведене тврдње тачне за тебе?

ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Потпуно нетачно	Донекле тачно	Прилично тачно	Потпуно тачно	Не знам	Не желим да одговорим
а) Моји пријатељи се стварно труде да ми помогну	1	2	3	4	5	6
б) Могу да се ослоним на своје пријатеље када ми крене наопако	1	2	3	4	5	6
в) Могу да причам с пријатељима о својим проблемима	1	2	3	4	5	6

58. Колико често је неко од твојих пријатеља урадио неку од ових ствари?

ЗАОКРУЖИ ЈЕДАН БРОЈ У СВАКОМ РЕДУ.

	Никада	Скоро никада	Понекад	Често	Веома често	Не знам	Не желим да одговорим
а) Објаснио/ла ти како можеш безбедно да користиш интернет	1	2	3	4	5	6	7
б) Подстакао/ла те да истражујеш и научиш неке ствари на интернету	1	2	3	4	5	6	7
в) Помогао/ла ти када ниси умела нешто да урадиш или пронађеш на интернету	1	2	3	4	5	6	7
г) Разговарао/ла с тобом о томе шта радиш на интернету	1	2	3	4	5	6	7
д) Објаснио/ла ти зашто су неки садржаји на интернету добри или лоши	1	2	3	4	5	6	7
ђ) Предложио/ла начине на које се треба понашати према другим људима на интернету	1	2	3	4	5	6	7
е) Помогао/ла ти када ти је у прошлости нешто засметало на интернету	1	2	3	4	5	6	7
ж) Разговарао/ла с тобом о томе шта треба да урадиш ако ти некада нешто на интернету засмета	1	2	3	4	5	6	7

СТИГЛА СИ ДО КРАЈА!

ХВАЛА ТИ!

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

159.9.072-057.874(497.11)"2018"(083.41)(0.034.2)
004.738.5-057.874(497.11)"2018"(0.034.2)

KORIŠĆENJE interneta i digitalne tehnologije kod dece i mladih u Srbiji [Elektronski izvor] : rezultati istraživanja Deca Evrope na internetu / [Dobrinka Kuzmanović ... [et al.]]. – Beograd : Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta, 2019 (Beograd : Dosije studio). – 1 elektronski optički disk (CD-ROM) ; 12 cm

Sistemske zahteve: Nisu navedeni. – Nasl. sa naslovne strane dokumenta. – Tiraž 100. – Prilozi. – Napomeni i bibliografske reference uz tekst. – Bibliografija.

ISBN 978-86-6427-128-8

а) Дигиталне комуникације – Истраживање – Школска деца – Србија – 2018

б) Интернет – Коришћење – Школска деца – Србија – 2018
COBISS.SR-ID 280300044

ISBN 978-86-6427-128-8

9 788664 271288